

Observatori Català
de la Justícia en
Violència Masclista

Situació de les dones empresonades a Catalunya.

Una mirada amb perspectiva de gènere

Autores

Anna Meléndez Peretó

Jenny Cubells Serra

Carmen Navarro Villanueva

Noemí Hernández Jiménez

Any 2023

Generalitat de Catalunya
**Centre d'Estudis Jurídics
i Formació Especialitzada**

L'Observatori Català de la Justícia en Violència Masclista ha editat aquesta recerca respectant el text original dels autors, que en són responsables de la correcció lingüística.

Les idees i opinions expressades en aquest document són de responsabilitat exclusiva dels autors, i no s'identifiquen necessàriament amb les de l'Observatori.

Avís legal

Aquesta obra està subjecta a una llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 4.0 No adaptada de Creative Commons.

Així doncs, es permet la reproducció, la distribució i la comunicació pública del material, sempre que se citi l'autoria del material i l'Observatori Català de la Justícia en Violència Masclista (Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada, Departament de Justícia) i no se'n faci un ús comercial ni es transformi.

*Activitat finançada a càrrec del crèdits rebuts del Ministeri d'Igualtat
(Secretaria d'Estat d'Igualtat i contra la Violència de Gènere)*

Sumari

1. Introducció.....	7
2. Objectius	8
3. Marc teòric.....	8
3.1. Introducció	8
3.2. Legislació.....	14
3.3. Recerques prèvies sobre l'empresonament de les dones	18
4. Hipòtesis.....	35
5. Metodologia.....	36
5.1. Disseny de la recerca	36
5.2. Població	36
5.3. Recollida de dades	36
5.3.1. Instruments	37
5.4. Anàlisi de dades	41
6. Resultats	41
6.1. Perfil sociodemogràfic de les dones empresonades.....	41
6.1.1. Edat.....	41
6.1.2. Nivell d'estudis	42
6.1.3. Font d'ingressos principal i situació laboral abans de l'entrada a presó	43

6.1.4. Nacionalitat	45
6.1.5. Situació socio-afectiva.....	46
6.1.6. Persona més unida en el moment de l'empresonament	47
6.1.7. Violència de gènere.....	47
6.1.8. Antecedents familiars	48
6.1.9. Maternitat	50
6.1.10. Salut de les dones empresonades.....	51
6.1.11. Consum de drogues	65
6.1.12. Col·lectiu transgènere.....	68
6.2. Perfil processal penal de les dones empresonades.....	70
6.2.1. Delicte principal que ha portat a les dones a presó.....	71
6.2.2. Edat de la primera detenció	72
6.2.3. Durada de les condemnes de les dones empresonades.....	72
6.2.4. Situació processal de les dones empresonades	72
6.2.5. Grau de classificació de les dones empresonades	73
6.2.6. Règim disciplinari	79
6.2.7. Gaudiment de permisos de sortida de les dones	82
6.2.8. Reincidència.....	85
6.3. Alguns aspectes rellevant durant el compliment de la condemna a la presó.....	86
6.3.1. Treball a la presó.....	86
2. Distribució del Treball: llocs i remuneració.....	91

3. Salaris precaris	92
2. Programes de tractament o cursos de formació durant l'empresonament.....	93
6.3.2.1 La Manca de motivació- Compromís-constància.....	96
2.2.Una mirada de futur per als programes de tractament- La intervenció a presó.....	100
a. Rehabilitació versos reinserció	101
b. Pragmatisme versus idealisme - Perspectiva de gènere....	101
c. Els pilars per una intervenció qu prepari per a la vida en llibertat.....	102
3. Les relacions humanes. Especial menció a la relació i contactes amb els familiars durant l'empresonament.....	112
1. Entre les internes	112
2. Amb l'equip de tractament	113
3. Amb els funcionaris d'interior	115
4. Relació amb els homes.....	116
5. Contactes amb la família i l'exterior.....	117
4. Les qüestions arquitectòniques dels centres i la preferència de centre penitenciari.....	121
4. Les diferències entre els homes i les dones a presó: aspectes qualitatiu	128
1. La dependència emocional: l'alta demanada dels professionals	128
2. Perfil - Taranná de les dones a presó	131
3. Discriminacions per raó de gènere.....	133

4. La falta de clasificación interior	134
2. Especial mención a la falta de clasificación dentro del centro penitenciario: aproximación cualitativa	135
2.1. Dificultades de convivencia y Conflictos.....	136
2.2. Contacto diferencial: delincuencia y drogas.....	137
2.3. Dificultades en la intervención.....	138
6. Otros aspectos relevantes durante el cumplimiento de condena: aproximación cualitativa.....	140
6.1.1. Las Madres	144
6.1.2. Los Hijos	146
7. Las necesidades y demandas de los profesionales: una aproximación cualitativa.....	153
8. El futuro: Expectativas de las mujeres encarceladas una vez obtenida la libertad definitiva	157
7. Conclusiones	164
8. Propuestas de futuro.....	171
15. Referencias bibliográficas.....	194

1. Introducció

D'acord als descriptors estadístics de serveis penitenciaris del Departament de justícia de Catalunya, la població reclusa a les presons catalanes a gener de l'any 2023 ha estat de 7.729 persones, de les quals només 461 eren dones¹. Així doncs, a Catalunya les dones empresonades representen 5,96% de la població reclusa.

Actualment son 7 els centres penitenciaris catalans on les dones poden complir la condemna de presó: Puig de les Basses (Figueres), Mas d'Enric (Tarragona), Brians 1 (Sant Esteve Sesrovires), Wad-Ras o Dones (Barcelona), Ponent (Lleida), Centre penitenciar Obert de Tarragona (Tarragona) i Centre Penitenciar Obert de Girona (Girona). A més hi ha 9 unitats dependents amb places per a dones distribuïdes pel territori a: Barcelona, Maresme, Baix Llobregat, Terres de l'Ebre, Lleida i l'Empordà.

Aquestes dades posen de manifest una realitat: la invisibilitat de les dones empresonades. Entre d'altres qüestions, el reduït nombre de dones internes en relació als homes privats de llibertat les fa invisibles en el sistema penitenciar. De fet, les dones s'han considerat com a col·lectiu vulnerable dins de les presons (De la Iglesia et al, 2013).

Això, juntament amb els resultats d'altres recerques (Almeda, 2003; Ribas i Almeda, 2005; Antony, 2007; Aristizábal i Cubells, 2017, Navarro; Meléndez i Cubells, 2022), on es destaquen les diferències que es donen entre la població reclusa masculina i la femenina en quan a: les característiques dels delictes, l'impacte de l'empresonament, les conseqüències de l'internament en l'àmbit familiar i la maternitat com a principal element diferenciador, fan imprescindible un estudi amb perspectiva de gènere sobre la situació de les dones empresonades en el sistema penitenciar català. Motiu per el qual s'elabora la present recerca.

¹ http://www.gencat.cat/justicia/estadistiques_serveis_penitenciaris/1_pob.html

2. Objectius

Objectiu general:

- Conèixer les característiques de la població penitenciària femenina catalana per tal de dissenyar propostes d'intervenció eficaces.

Objectius específics:

- Conèixer la prevalença diferencial de la delinqüència femenina respecte a la masculina
- Identificar els principals factors criminògens de la delinqüència femenina.
- Explorar la resposta penal de les dones en comparació amb la masculina
- Identificar les necessitats que presenten les dones empresonades en el sistema penitenciari català.
- Identificar els punts forts i a millorar del sistema penitenciari català per tal de fer propostes de millora.
- Generar coneixement que orienti la formació amb perspectiva de gènere de les persones i professionals que treballen al medi penitenciari.
- Avaluar el grau compliment a les presons i centres de compliment de dones catalans de les Regles de Bangkok

3. Marc teòric

3.1. Introducció

El sistema i l'execució penal han estat dissenyades des d'una perspectiva androcèntrica i sense tenir en compte la perspectiva de gènere. El fet que les dones només cometin una part reduïda de la totalitat de delictes que es registren les situa en una posició minoritària en el sistema, tenint així menys

accés a recursos i serveis per a la seva reinserció social: la invisibilitat ha generat discriminació.

La literatura internacional (Estrada, Bäckman i Nilsson, 2015) així com la nacional (Pedrosa, 2018) ha posat de manifest que les dades analitzades en les seves recerques respectivament, indiquen que ens podem trobar davant d'un fenomen de discriminació indirecta en la imposició de penes de presó a les dones. Si bé les dones cometen delictes lleus, aquests delictes, entre els quals destaquen els patrimonials, no preveuen l'ús de sancions comunitàries com a pena principal i per tant les dones tindran una major probabilitat de rebre pena de presó. Aquest autor (Pedrosa, 2018) planteja que el Codi Penal espanyol i les seves intervencions s'han dissenyat pensant en l'home com a delinqüent, oblidant així a la pràctica a les dones delinqüents, a les seves necessitats i a les seves característiques. Així doncs, les dones reben proporcionalment més penes de presó que els homes no perquè cometin delictes més greus, sinó perquè cometen determinades formes de delinqüència lleu que són castigades amb més severitat. Al condemnar amb penes greus la delinqüència lleu, que és la que cometen en una immensa majoria dels dones, els afecta més.

La població penitenciària femenina representa un 6.8% de la població penitenciària total a Catalunya, i el 7.3% a l'Estat Espanyol, essent més baixa a altres països europeus- per exemple la mitjana europea és del 4.4 % i França (4.2%) o Itàlia (4.1%) se situen per sota de la mitjana europea-. No obstant això, les dades són clares: les dones es caracteritzen per tenir una baixa taxa de delinqüència – d'acord a l'INE del total de delictes comesos a Espanya l'any 2021, el 17.8% va ser comès per dones- i de reincidència tant a nivell nacional com internacional (Worrall, 2003; Covington i Bloom, 2003 i 2006; Malloch i McIvor, 2012; Roberts i Watson, 2017; Juanatey, 2018; Navarro, 2018; Torres, 2022).

La literatura (Heidensohn, 2012; Maqueda, 2014) ha posat de manifest l'existència d'androcentrisme de l'execució penal femenina i especialment a les presons fet que ha generat, tal i com s'ha dit anteriorment, una situació d'invisibilitat i discriminació de les dones a presó respecte dels homes en

aquestes mateixes circumstàncies (Almeda i Bodelon, 2007; Almeda, 2017; Navarro, 2018, Torres, 2022).

Alguns estudis (Malloch, McIvor i Burgess, 2014; Roberts i Watson, 2017) han destacat que per tal d'aconseguir un sistema just i equitatiu es presenta com a imprescindible tenir en compte en **l'execució penal de les dones les seves característiques i necessitats** que a més no coincideixen en gran mesura amb les dels homes empresonats. Les Regles de Bangkok (2011, 2020) introdueixen la perspectiva de gènere en els sistema de l'execució penal, amb l'objectiu de reconèixer el disseny d'intervencions pensades i específiques per a les dones penades. Més enllà de les regles de Bangkok que estableixen un punt de partida per a guiar els fulls de ruta dels països en matèria d'execució penal femenina, en paral·lel existeix una literatura internacional, especialment desenvolupada des del context anglosaxó, que és sensible a la perspectiva de gènere amb la població femenina penada.

En aquest sentit existeix l'anomenada **gender-responsive approach** (Bloom, Owen i Covington, 2003; Corston, 2007; 2017) que pretén destacar la necessitat de reconèixer les diferència entre homes i dones per tal d'orientar i enfocar l'execució penal a la perspectiva de gènere. Les característiques, problemàtiques i necessitats, així com les discriminacions detectades per la literatura subratllen que el tipus d'intervenció que es fa amb homes i que s'aplica per se a les dones no funciona amb aquestes i, per tant, cal dissenyar formes d'intervenir específiques. La supervisió dissenyada i basada en perspectiva de gènere s'ha relacionat amb taxes baixes de reincidència per a les dones penades (Trotter, 2007).

Així doncs, es presenta com a imprescindible poder identificar quin és el perfil de les dones empresonades per tal d'adequar les intervencions i dotar-les de perspectiva de gènere. La literatura ha agrupat les **característiques i factors identificables** en les dones que es troben empresonades (Bloom, Owen i Covington, 2003; Yagüe, 2007; Navarro, 2018; Vasilescu 2019; Torres, 2022):

En primer lloc, les dones cometen **delictes no violents** (Bartolomé, 2021) de menor gravetat (Bloom, Owen i Covington, 2003; Corston, 2007; Juanatey,

2018; Secretaria de Instituciones penitenciaries, 2021; Torres, 2022). D'acord a les dades catalanes a febrer 2023, el 80% de les internes a Catalunya han estat empresonades per: delictes patrimonials (54%) i per delictes contra la salut pública (26%), respectivament. En aquest sentit Torres (2022) destaca que moltes dones es veuen involucrades en delictes de tràfic de drogues fruit de la manipulació, coacció o condicions de vulnerabilitat derivades de la pobresa o de la violència i vinculació amb familiars, parella o amics. En molts casos tracten d'obtenir il·legalment ingressos econòmics que ens moltes ocasions destinaran al consum propi de drogues (el tràfic per al consum).

En segon lloc, respecte d'algunes característiques personals, cal destacar l'experiència de **victimització prèvia**, en la mesura que una gran majoria de les dones penades han patit violència al llarg de la seva vida, així ho ha evidenciat la literatura (Igareda, 2006; Navarro, 2018) i a més aquesta violència ha estat exercida per una figura masculina a les seves vides (familiars o parelles) i ha estat habitualment de caràcter sexual abusos o agressions sexuals. De fet un element molt important a tenir en consideració és que aquestes dones acostumen a haver estat víctimes de delictes molt més greus dels que elles han comès com a delinqüents, fet que hauria de condicionar el seu pla individual de tractament (Torres, 2022). El fet d'haver patit violència prèvia les fa més vulnerables a presó, augmenta els problemes de salut mental, i incrementa la possibilitat de tenir conductes autolítiques.

Rol de **cuidadores a la família**, sent moltes vegades cuidadores úniques o principals dels seus fills menors o altres familiars (Ballesteros i Almeda, 2015). Les situacions de soledat en l'exercici del rol i precarietat socioeconòmica les porta a la delinqüència i consegüentment a la presó, on aquest rol de cuidadores es veu compromès i té un gran impacte personal i familiar. Aquesta situació condiona la seva situació psicològica durant el compliment de la pena, doncs pateixen angoixa, sentiment de culpabilitat, impotència que genera l'aparició o agreujament de trastorns mentals. En el transcurs d'aquest compliment moltes dones requeriran d'atenció específica vinculada a l'embaràs, la maternitat i la cura de les persones a qui atenien quan estaven en llibertat. Un cop en llibertat moltes dones presenten dificultats per a poder recuperar o restablir els vincles amb els seus fills i filles (Navarro, 2018).

Algunes autores (Torres, 2022) consideren que les pròpies característiques de les internes actuen com a **factors de risc** de la seva implicació en la delinqüència i alhora determinen un pas pel sistema penitenciari més dur i amb una experiència prou diferent de la que tenen els homes a presó. Aquests factors de risc que acostumen a caracteritzar les dones a presó són els següents:

1. La salut psíquica i emocional de les internes presenta unes taxes molt altes de depressió, ansietat i conductes auto lesives
2. Toxicomania: s'han detectat altes taxes de dependència i consum de drogues
3. Situació de pobresa i marginalitat caracteritzada per una situació laboral i econòmica inestable
4. Baix nivell d'estudis
5. Habitatge no permanent, en condicions inadequades o sensellarisme
6. Sobre representació de les dones estrangeres i de la comunitat gitanes

Més enllà del perfil que tenen les dones empresonades la literatura ha destacat que les dones en l'execució i, en particular, les dones complint penes privatives de llibertat en centres penitenciaris, estan patint discriminacions de diversos tipus, des de no disposar de centres penitenciaris dissenyats per a dones ni a nivell estructural així com tampoc pel funcionament, així per exemple a Catalunya més del 50% de les dones a presó compleixen la seva condemna en mòduls a presons d'homes i en tot cas, el 100% de les dones compleix condemna en una presó que no va ser dissenyada per a dones exclusivament. Aquest fet ha produït moltes limitacions relatives a l'ús de l'espai físic, el no disposar de classificació en el règim interior, i han hagut de patir restriccions a l'accés de programes de tractament, l'accés al treball a presó, a altres serveis. A això se li afegeixen problemes de convivència entre d'altres (Torres, 2022).

L'administració penitenciària des del 2009 va començar a introduir iniciatives amb perspectiva de gènere a l'àmbit penitenciar. En primer lloc, es va crear la

figura del referent de gènere, inicialment focalitzada en les dones i la violència de gènere, però que més tard es va ampliar per a impulsar la perspectiva de gènere en la vida quotidiana, des de la millora dels espais, a l'educació en perspectiva de gènere o a l'àmbit laboral amb aquesta perspectiva, de les presons catalanes. En segon lloc, s'han dissenyat programes específics vinculats al gènere com són el programa d'intervenció psicoeducativa per a dones i el programa de perspectiva i equitat de gènere. En tercer lloc, l'any 2019 es va aprovar una Instrucció (1/2019) per garantir els drets i la no discriminació de les persones transgènere i intersexuals als centres penitenciaris de Catalunya. I per últim, s'utilitza l'eina de valoració del risc de la reincidència *RisCarvi*, introduint factors que fan referència específica a les dones: violència de gènere prèvia; càrregues familiars; drogodependència; manca de suport familiar; manca de recursos econòmics i la inestabilitat laboral.

Aquest estudi pretén aprofundir sobre el perfil i necessitats de les dones però també pretén detectar les possibles discriminacions que puguin estar patint les dones a la presó, així com fer propostes que permetin complementar les iniciatives que ja s'han posat en marxa i innovar amb noves propostes pel futur de l'execució penal femenina amb perspectiva de gènere.

3.2. Legislació

La legislació penitenciària continua sent encara discriminatòria envers les dones empresonades, malgrat els esforços, les iniciatives de l'Administració Penitenciària i el compromís dels seus treballadors i les seves treballadores per a fer efectiva la igualtat de gènere a la presó, que s'esmentaran al llarg del treball. En efecte, les normes que regulen qüestions relatives al compliment de la pena privativa de llibertat sempre fan referència a la persona privada de llibertat, detinguda, condemnada o empresonada en "masculí" però rarament es recorden de la detinguda, la condemnada, la interna o l'encarcerada (Almeda, 2002:150).

D'altra banda, pràcticament en cap dels seus preceptes es té en compte la perspectiva de gènere encara que, com no podia ser d'una altra manera, formalment la legislació ofereix les mateixes oportunitats a les dones que als homes privats de llibertat d'accedir a un lloc de treball, a l'educació, a l'ajuda psicològica, etc. No obstant això, les dades reals evidencien un clar oblit de la dona condemnada. La llei l'esmentarà en comptades ocasions i quan ho faci és, en general, per a regular qüestions relacionades amb la maternitat o l'assistència sanitària.

Així les coses, la Constitució espanyola, per exemple, no introdueix cap distinció entre homes condemnats i dones condemnades a penes de presó. En aquest sentit, els drets reconeguts en l'art. 25.2 CE s'han de posar en relació amb el dret a la igualtat proclamat en l'art. 14 CE, per la qual cosa no poden produir-se situacions de discriminació per raó de sexe. Així mateix, cal tenir present el que es disposa en l'art. 9.2 CE, que obliga a tots els poders públics, d'una banda, a vetllar perquè la igualtat és real i efectiva i, per una altra, a remoure els obstacles que impedeixin o dificultin la seva plenitud.

D'acord amb la fórmula utilitzada en l'art. 25.2 CE, els principis orientadors de les penes privatives de llibertat són la reeducació, d'una banda i la reinserció social, per un altre. A fi d'aconseguir l'objectiu de la reeducació social es fa necessari posar en marxa, durant l'execució material de la pena, instruments que possibilitin que la persona condemnada a una pena de privació de llibertat afronti

les causes que la van portar a delinquir per a evitar en el futur la comissió de nous delictes (Cid, 1998). Aquests instruments, com es sabut, són, entre d'altres, el treball, l'educació o l'ajuda psicològica. Ara bé, cadascun dels esmentats instruments que faciliten la reeducació són, per regla general i en moltes ocasions, més inaccessibles per a les dones empresonades que per als homes reclosos als Centres Penitenciaris, degut, en part, a l'ímfim nombre que les dones representen en el sistema penitenciari català – Si bé és cert que aquest desavantatge en l'accessibilitat no es compleix en tot, com per exemple la ràtio professional/interna és inferior en dones i, per tant, més favorable que pels homes- . Precisament, tant les dones privades de llibertat participants en aquesta recerca com els professionals que treballen a les nostres presons han posat de relleu moltes de les discriminacions a les que han de fer front, com recollirem seguidament.

Malgrat les observacions crítiques realitzades, cal reconèixer els avanços que, a nivell legislatiu, en els últims temps s'han produït i que, en alguns casos, s'han traduït en accions concretes que es visualitzen a les presons de dones. En aquest sentit, destaca, d'una banda, la Llei orgànica 3/2007, de 22 de març, per a la igualtat efectiva de dones i homes, en l'Exposició de Motius dels quals, s'al·ludeix a la necessitat d' *“una especial consideració amb els supòsits de doble discriminació i les singulars dificultats en què es troben les dones que presenten especial vulnerabilitat, com són les que pertanyen a minories, les dones migrants i les dones amb discapacitat”*. Sense cap dubte, la majoria de les dones preses al nostre país podrien incloure's entre aquelles de *“especial vulnerabilitat”*.

En termes similars, la Llei 17/2015, del 21 de juliol, d'igualtat efectiva de dones i homes (DOGC Núm. 6919 de 23 de juliol de 2015), partint de l'objectiu d' *“establir i regular els mecanismes i els recursos per a fer efectiu el dret a la igualtat i a la no-discriminació per raó de sexe en tots els àmbits, etapes i circumstàncies de la vida”* (art.1), estableix, entre les seves finalitats, la d' *“impulsar polítiques públiques destinades a reparar el dèficit històric que pateixen les dones en la redistribució de la riquesa, i prioritzar l'adopció de mesures per a combatre la feminització de la pobresa, amb una especial atenció a les situacions de major vulnerabilitat”* (art.1 h.).

Interessa destacar, així mateix, l'art. 5 de l'esmentada Llei 17/2015 que disposa l'obligatorietat de dissenyar i aplicar un sistema d'estadístiques i d'indicadors quantitatius i qualitatius, vinculats a l'Institut d'Estadística de Catalunya, en la planificació, l'execució i l'avaluació dels plans de polítiques d'igualtat de gènere, així com incorporar sistemàticament la variable relativa al sexe en estudis, enquestes, registres i estadístiques destinats a la població, i també promoure l'elaboració d'estadístiques i indicadors que permetin, d'una banda, fer visible l'experiència femenina i conèixer millor les diferències, els rols, les situacions, les condicions, les aspiracions i les necessitats de dones i homes i *“recollir les situacions i les necessitats de les dones del medi rural i dels col·lectius de dones en què incideixen factors de discriminació o major vulnerabilitat”*. Preveu, en aquest sentit, l'elaboració d'estudis i informes sobre la situació de les dones, fer anàlisis i investigacions sobre la situació de desigualtat per raó de sexe i difondre'n els resultats.

Finalment, cal fer esment a l'art. 47 de la Llei 17/2015 per quant imposa a les administracions públiques l'obligació d' *“establir programes de cohesió social i d'inclusió específics per als col·lectius de dones més desfavorits o subjectes a situacions de discriminació o a desigualtats que n'afecten o en vulneren el ple exercici dels drets com a ciutadanes*. I, especialment, en el marc d'aquesta obligació, preveu la necessitat de *“dissenyar programes integrals per a dones en situació de precarietat econòmica i risc d'exclusió social i establir programes específics per a dones pertanyents a minories ètniques i dones immigrants”*, col·lectiu molt present a les nostres presons.

Ja, pel que fa a la normativa internacional, destaquen, en primer terme, les “Regles Mímines de les Nacions Unides pel Tractament dels Reclusos” de 1955 han estat objecte d'una important revisió i actualització al 2015 donant lloc a les conegudes com a “Regles Mandela”. Aquestes regles són parques en la regulació específica de qüestions relatives a l'empresonament femení, atesa la vigència, com seguidament veurem, d'unes normes de les Nacions Unides- les Regles de Bangkok- adreçades exclusivament a les dones. Les normes previstes es dediquen, principalment, al tractament de qüestions referides a la maternitat.

Per la seva banda, les Regles de les Nacions Unides pel tractament de les dones empresonades i mesures no privatives de llibertat, conegudes com a Regles de Bangkok, també concedeixen un rellevant paper a qüestions que fan referència a la maternitat, tenint en compte, entre molts altres instruments jurídics anteriors, la Resolució de les Nacions Unides 63/241, de 24 de desembre de 2008, que exhorta, al seu art. 47, als Estats a tenir en compte els efectes que la detenció i empresonament dels pares pot ocasionar en els fills i filles i, en particular a fixar i promoure bones pràctiques en relació amb les necessitats i el desenvolupament físic, emocional, social i psicològic dels bebès i els nens i nenes afectats pel procés penal dirigit contra els seus pares així com les Directrius sobre les modalitats alternatives de cura dels nens de 24 de febrer de 2010 (A/RES/64/142), breument comentades a l'epígraf anterior. A banda de les múltiples normes dedicades a les mares empresonades i als seus fills i filles, aquestes Regles destinen els arts. 1 a 39 a regular qüestions d'aplicació general per a totes les dones empresonades i, entre d'altres, l'ingrés, les condicions que han de reunir els llocs de reclusió, les normes d'higiene, els contactes de les dones amb el món exterior, la capacitació del personal penitenciari, l'atenció a la salut física i mental, la deshabituació a substàncies tòxiques i la prevenció de malalties com la Sida o l'especial cura per tal d'impedir suïcidis i autolesions entre les dones encarcerades. A més, les Regles de Bangkok inclouen preceptes relatius a les joves empresonades menors d'edat, a les embarassades, lactants i dones amb fills i filles a la presó, a les dones migrants, als grups minoritaris i procedents de pobles indígenes així com a les dones que estan en presó preventiva.

També cal fer esment de les Regles Penitenciàries Europees de 2006, revisades al 2020, que a més d'incloure preceptes fonamentals pel que fa al desenvolupament de la maternitat i al manteniment dels lligams entre les persones empresonades i els seus fills i filles dedica la regla 34 a les dones privades de llibertat, respecte de les quals caldrà *“aplicar polítiques específiques que integrin el concepte de gènere i mesures positives per tal de satisfer les necessitats particulars de les dones empresonades a l'hora d'aplicar aquestes regles”* Regla 34.1). Així mateix, disposa que les autoritats hauran de respectar *“les necessitats i demandes de les dones, entre d'altres a nivell físic,*

professional, social i psicològic així com les seves responsabilitats en l'atenció als seus familiars, en el moment de prendre decisions sobre qualsevol aspecte de la seva detenció" (Regla 34.2). Finalment, exhorta als Estats a fer esforços especials *"per a protegir a les dones empresonades de qualsevol violència física, mental o sexual i a permetre l'accés a serveis especialitzats per a les dones que ho necessitin, tal i com s'esmenta a la regla 25.4, inclosa la informació sobre el seu dret a apel·lar a les autoritats judicials, el seu dret a l'assistència legal, recolzament psicològic o assessorament i opinions mèdiques adequades"* (Regla 34.3).

Pel que fa als i les professionals del medi penitenciari, les Regles Europees insisteixen en la formació del personal que treballi amb dones privades de llibertat (Regla 81.3) i al necessari equilibri entre homes i dones del personal penitenciari (Regla 84.5).

3.3. Recerques prèvies sobre l'empresonament de les dones

Crida l'atenció la preterició de les presons femenines en els estudis i investigacions de caràcter històric-penitenciari, malgrat la seva existència des del segle VII. D'aquí ve que, amb caràcter previ, hagi d'aplaudir-se les encomiables anàlisis, relativament moderns, sobre la situació de la dona empresonada a Espanya al llarg de la història duts a terme a partir de les escasses fonts existents i que, de ben segur, han precisat d'una minuciosa labor d'immersió en arxius i hemeroteques². Tampoc han estat molt profusos els

²Sense ànim d'exhaustivitat, destacaríem les següents obres imprescindibles per a qui desitgi endinsar-se en la història de les presons femenines: ALMEDA SAMARANCH Elisabet, Corregir i castigar. L'ahir i avui de les presons de dones, Edicions Bellaterra, 2002; BARBEITO CARNEIRO Isabel, Presons i dones en el segle XVII, Ed. Castalia, Institut de la Dona, 1991; BERISTAIN IPIÑA Antonio/ DE LA COSTA ARZAMENDI José Luís, Presó de dones, ahir i avui de la dona delinqüent i víctima, Ed. Missatger, Bilbao, 1989; BUENO ARÚS Francisco, Les presons espanyoles des de la guerra civil fins als nostres dies en "Història 16", núm. Extra VII, octubre, 1978; BUENO ARÚS Francisco, La dona i el sistema penitenciari espanyol en "Revista del Poder Judicial", núm. 39, 1995; GARCÍA VALDÉS Carlos, Règim penitenciari d'Espanya. Recerca històrica i sistemàtica, Madrid, Institut de Criminologia, 1975; GARCÍA VALDÉS Carlos, Les cases de correcció de dones: una anotació històrica en AAVV, El nou Codi Penal: pressupostos i fonaments. Lliuro homenatge al professor Doctor Don Àngel Torío López, Estudis de Dret Penal, Granada, 1999, pàg. 587 a 592; LLORCA ORTEGA José, Presons, presidis i cases de correcció a la València del segle XIX (Anotacions històriques sobre la vida penitenciària valenciana), Tirant lo Blanch, València, 1992; MARTINEZ GALINDO Gema, Galerianas, corrigendes i preses. Naixement i consolidació de les presons de dones a Espanya (1608-1913), Edisofer, Madrid, 2002; TELO NÚÑEZ María, Concepción Arenal i Victoria Kent. Les presons. Vida i obra, Madrid, Institut de la dona, 1995;

estudis sobre la situació de les dones empresonades a Espanya ja en el segle XX³.

Des d'un punt de vista teòric, encara que recolzat en dades estadístiques facilitades pels òrgans de l'Administració encarregats de l'execució penal, cal destacar tres recerques recents sobre la situació de les dones a les presons espanyoles. En primer lloc, el treball de Cerezo (2016) descriu minuciosament la situació de discriminació de les dones a les presons espanyoles i, en general les deficiències de sistema penal a llum de les Regles de Bangkok, com ara la falta de programes de rehabilitació específics per a dones empresonades o l'escassetat dels dedicats a cura de la salut mental i l'escàs ús de les mesures no privatives de llibertat. En segon terme, Juanatey (2018) va dedicar la seva recerca principalment a la cerca d'eventuals raons per al càstig que poguessin justificar l'elevat nombre de preses a Espanya. Finalment, Navarro (2018) analitza exhaustivament el perfil de les dones empresonades a fi de centrar-se després en el de les mares privades de llibertat. Dedicava, així mateix, un capítol a la influència dels fills en el desistiment i un altre a les alternatives a l'empresonament femení.

Almeda (2002) va dur a terme una de les primeres recerques empíriques sobre la situació de la dona empresonada a Espanya. En aquell temps, l'autora va entrevistar 37 dones que es trobaven a la presó de Brians (província de Barcelona) i a 34 professionals de l'àmbit penitenciari, sent les seves conclusions més rellevants les següents: a) el mòdul de dones era una estructura dissenyada per a allotjar homes i situada en la pitjor ubicació de la

YAGÜE OLMOS Concepción, Mares a la presó. Història de les presons de dones a través del seu vessant maternal, Ed. Comares, Granada, 2007.

³ Destaquen, entre altres, el de Myriam HERRERA MORENO ("Dones i presó", en "Quaderns de Política Criminal", núm 49, pàg. 339-354, Madrid, Institut Interuniversitari de Criminologia, Universitat Complutense de Madrid i, pel que respecta a la problemàtica derivada del consum de drogues de la població penitenciària femenina: GARCIA MES M.P et al, La droga en una presó de dones, Quaderns de treball, Madrid, Institut Regional d'Estudis, Conselleria de Salut i Benestar Social, Comunitat de Madrid, 1987. Així mateix, en 1994 trobem en "Informe general sobre les presons de dones", document intern de l'associació SALHAKETA. BERISTAIN IPIÑA Antonio i DE LA COSTA ARZAMENDI José Luís, van recollir, així mateix, en la seva Presó de dones, ahir i avui de la dona delinqüent i víctima, Ed. Missatger, Bilbao, 1989, destacats estudis sobre la situació de la dona presa a Espanya.

presó; b) la ubicació de la presó de Brians dificultava els contactes entre les persones internes i les seves famílies o sers estimats; c) va constatar una falta d'activitats, programes de formació i tractament per a dones i les poques que hi havia enfortien el tradicional rol de la dona; d) el treball era escàs i deficientment remunerat; e) els funcionaris de presó consideraven més conflictives a les dones que als homes; f) l'atenció mèdica era, també, insuficient i les dones solien estar sobre medicades⁴.

Des de la perspectiva de la delinqüència femenina, ha de ser posat en relleu l'estudi de Yagüe i Cabell (2005), una de les escasses recerques espanyoles en aquest àmbit. A partir d'un qüestionari que tenia per objecte l'estudi de la drogodependència en la població penitenciària femenina, les autores analitzen el perfil de les joves a la presó, el seu comportament, necessitats i expectatives de futur.

En 2006 una altra interessant recerca qualitativa, coordinada per Giménez-Salinas, va veure la llum a partir de les opinions de 89 dones empresonades a Catalunya, que van respondre una àmplia enquesta acosta la pràctica totalitat dels aspectes de la vida a la presó: allotjament, menjar, atenció mèdica, relacions entre internes i amb el personal penitenciari, contactes amb l'exterior, percepció sobre la seguretat, treball, educació, oci, drets i participació en el govern de la presó, per citar els més rellevants⁵.

Algun temps després, Gallego et al (2010) van publicar un estudi empíric acosta la vida a les presons espanyoles a partir d'una metodologia que combinava l'explotació estadística d'un qüestionari, enviat a 66 presons i respost per 1668 persones empresonades en 46 presons diferents del territori espanyol, amb les percepcions dels enquestats recollides en diferents preguntes obertes més entrevistes amb diversos professionals de l'àmbit penitenciari. Entre aquells

⁴ALMEDA és autora d'altres interessants treballs relatius a l'empresonament femení. Recentment, ha publicat un útil article que recull i analitza el desenvolupament de la recerca en aquesta matèria durant els últims 30 anys (2017).

⁵ Aquest estudi, liderat per Gimenez-Salinas formava part d'un altre de més ampli espectre "International Study on Women's Imprisonment" coordinador per Dunkel, Kestermann and Zolondek en 9 països europeus.

1668 enquestats, 157 eren dones, si bé no són massa les referències a la població penitenciària femenina que, resumidament serien: a) malgrat que el 34,3% dels homes empresonats van aduir patir problemes psicològics enfront del 23,3% de les dones, aquestes rebien tractament en major proporció: 58,8% enfront d'un 42,7% dels homes (2010, 113-114); b) la situació es repetia quant al tractament de la drogodependència: més homes (33,1%) que dones (23,3%) van admetre la seva addicció a les drogues i, no obstant això, més dones (66,5%) que homes (65,2%) van rebre tractament; c) d'altra banda, més dones (37%) que homes (28%) van reportar necessitat de suport religiós i, d) quant a les expectatives de trobar treball després de sortir de presó, les dones eren bastant més pessimistes (41%) que els homes (18%).

Per part seva, Del Val i Viedma Rojas (2012) van publicar un estudi l'objectiu del qual era l'anàlisi de la situació de les dones en les 45 presons en l'àmbit espanyol⁶. Quant als resultats obtinguts sobre les condicions de vida de les dones a la presó destaquen que: 1) les dones es troben més desarrelades, més allunyades del seu entorn familiar i geogràfic. No obstant això, tenen més contacte amb l'exterior que els homes. Així, per exemple, pel que respecta a les comunicacions telefòniques, les dones van superar en un 30% als homes i van rebre més visites (un 55,8% enfront d'un 40% de visites per als homes). Les dones també van utilitzar més les visites de convivència i les visites amb professionals de l'advocacia. En canvi, van ser superades per molt poc pels homes en les visites íntimes (2012, 151-152); 2) pel que respecta al règim disciplinari, els homes sofreixen en major mesura la sanció d'aïllament en cel·la que les dones (2,17% enfront d'un 1,17% de dones). No obstant això, les dones són proporcionalment castigades amb major intensitat que els homes a les presons exclusives de dones. A aquest efecte, els autors expliquen aquest

⁶ Els citats autors van descartar del seu estudi aquelles presons en les quals hi havia menys de 10 dones i els Centres d'Inserció Social. Aquests autors, a més d'analitzar les dades estadístiques proporcionades per l'Administració General de l'Estat, van dur a terme entrevistes en profunditat a 38 dones sobre els seus orígens, la seva evolució fins al delictes, la seva vida a la presó i les perspectives de futur. Així mateix, van organitzar 3 grups de discussió amb homes empresonats, amb dones espanyoles empresonades i amb estrangeres privades de llibertat.

fenomen degut el trasllat a aquestes presons dels casos més conflictius (2012, 167-168).

Becerra (2012) va realitzar una interessant comparativa amb els països europeus i els Estats Units, destacant que Espanya posseeix el més alt índex de població penitenciària femenina d'Europa (entorn al 7%) si bé està per sota de la mitjana quant a dones a la presó preventiva (2012, 386). Destaca, així mateix, l'elevat nombre de persones estrangeres a les presons espanyoles: un 34'69% enfront del 22% de mitjana d'estrangers a les presons europees (2012, 387). Precisament, pel que fa a l'estrangeria mereix ser posat en relleu el treball de Castillo i Ruiz, 2012:478-483), sobre la situació de les dones estrangeres a les presons espanyoles a partir d'una metodologia qualitativa amb la utilització de l'entrevista en profunditat com a tècnica de recerca principal i complementada amb una observació participativa . Després de completar el perfil sociològic i establir una interessant relació entre nacionalitat i delicte, les autores entren en l'anàlisi de qüestions relatives al tractament. Així, expliquen que, malgrat que moltes estrangeres són preventives i que en el treball penitenciari tenen preferència les persones penades, aquestes dones estrangeres solen gaudir de la possibilitat de treballar perquè el temps d'espera del judici és prolongat, tenen importants necessitats econòmiques i acostumen a tenir un nivell de formació superior al de les espanyoles. D'altra banda, atès que es tractava de la primera condemna per a les 34 dones estrangeres entrevistades posen l'accent principalment en l'agreujament de la seva situació com a recluses perquè al desconeixement de l'idioma i del funcionament del sistema judicial espanyol s'uneix la seva desorientació i desconcert davant el primer empresonament. Des de la perspectiva de la relació d'aquestes dones amb la resta de dones preses i amb funcionaris, no van detectar actituds ni comportaments racistes però sí una tendència a la formació de guetos per nacionalitats (Castillo i Ruiz, 2012: 492). En termes generals, les estrangeres van manifestar una percepció positiva de les presons espanyoles, malgrat queixar-se del menjar, la cura de la salut i l'escassetat d'activitats dirigides específicament a dones (Castillo i Ruiz, 2012: 495).

Una altra recerca empírica rellevant, també en el territori d'Andalusia, es deu a Mapelli (2013). En ella van participar 594 recluses, això és el 60% de la població

penitenciària femenina d'Andalusia i 10 directores de presó . A partir del minuciós estudi del perfil de les dones, van concloure que no sols les necessitats i expectatives de les dones a la presó són molt diferents a les dels homes sinó també que les raons que les van portar a delinquir difereixen substancialment. Constatada una xifra de maltractament del 51% (p. 85), conclouen que la presó és ineficaç per a l'apoderament de la dona en situació de vulnerabilitat (93).

També Jimenez (2016) va dur a terme una anàlisi sobre la percepció que tenen les dones empresonades a partir de 538 qüestionaris que representen al 15% de la població penitenciària espanyola i que van ser repartits en 11 de les 17 Comunitats Autònomes i en 42 presons. Entre les conclusions a les quals arriba destaca, en primer lloc, que la majoria de dones no percep que les seves condicions d'empresonament siguin pitjors que les dels homes però sí que assenyalen una certa discriminació perquè ells tenen més possibilitats de sortir del mòdul i compten amb una oferta més àmplia de cursos i activitats.

Quant als programes per a superar les addiccions, al·leguen la falta d'acompanyament de persones amb adequada preparació encara que consideren al col·lectiu de metges i psicòlegs com formats i amb una gran qualitat humana.

Per la seva banda, Aristizábal i Cubells (2017) realitzen un estudi qualitatiu per tal d'analitzar la situació que porta a les dones a delinquir i a desistir del delictes en una mostra de dones de diferents presons nacionals i internacionals. Les investigadores van entrevistar en profunditat a 94 dones de les quals 81 estaven complint condemna en un centre penitenciari en el moment de l'entrevista i 13 que havien estat a la presó anteriorment. Les dones entrevistades complien o havien complert condemna a Barcelona (Espanya), Montevideo (Uruguai), Oaxaca (Mèxic), Florència, Neiva i Medellín (Colòmbia) i procedien de 15 nacionalitats diferents (Espanya, Mèxic, Colòmbia, Portugal, Xile, Malí, Equador, Argentina, Uruguai, Paraguai, República Dominicana, Costa Rica, Perú, Guatemala i Brasil. Els resultats de l'estudi van trobar una alta taxa de dones que havien viscut situacions de violència masclista, el 92% de la mostra van descriure a les entrevistes experiències de maltractament físic. Les autores van trobar relació entre les violències viscudes i l'entrada a la presó en tant que el

delicte apareix com una forma d'escapar de la situació violenta. Tanmateix, les narracions mostren la importància dels vincles de les dones tant per iniciar-se i/o reinserir en la delinqüència (obligades, per escapar de la relació, per protegir algun familiar, etc.) i per desistir (tenir cura dels fills i filles o d'altres familiars dependents, tenir noves parelles allunyades del delicte, les comunitats religioses, etc).

Finalment, altres estudis a destacar són els de Ballesteros (2018) sobre els "Mòduls de respecte". Segons el parer de l'autora, aquests mòduls regulen la vida de les empresonades fins als aspectes més íntims. A partir de l'anàlisi de la dinàmica diària, Ballesteros conclou que tals mòduls es converteixen en un model de domesticitat reforçada en el qual, en intensificar-se la vigilància i el control, s'acaba perpetuant un tractament diferencial i sever per a la dona⁷.

Navarro, Meléndez i Cubells (2022) analitzen la situació de les dones empresonades a Espanya. En el moment de l'estudi la població total penitenciària a l'Estat Espanyol era de 55.180 persones de les quals 4015 eren dones, és a dir, un 7,3 % de la població penitenciària. L'estudi remarca la prevalença de dones mares empresonades i constata que l'empresonament femení afecta negativament a l'àmbit familiar. Quan al suport social les dones mantenen relació amb les famílies i parella sent la família el puntal del suport rebut. A vegades, no sempre, les dones han mantingut relacions positives amb altres internes i només ocasionalment han mantingut aquestes relacions a l'exterior. En general, les dones remarquen la utilitat de la participació en els programes de tractament, l'estigma i la manca d'experiència i habilitats socials per la reinserció social i laboral.

Navarro (2018) conclou que el paper que juga la "invisibilitat" de les dones en el sistema penitenciari espanyol, es una forma de discriminació. L'autora argumenta aquesta discriminació en tres eixos: 1) l'emplaçament perifèric que tenen les presons repercuteix en l'accés a visites familiars, 2) L'escassetat de recursos destinats a millorar programes formatius i educatius darrere de la

⁷ Ballesteros va utilitzar una tècnica qualitativa consistent en l'observació directa no participativa en 3 presons més les entrevistes a 86 dones i 24 professionals d'aquells tres Centres Penitenciaris.

reinserció social i 3) la manca d'adequada classificació interna de les internes, que fa que convisquin conjuntament a les presons sense cap separació per edat o tipus de delictes, malgrat l'establert a la legislació penitenciària. Tot i això, l'autora assenyala com les internes, a diferència dels seus parells masculins, tendeixen a assolir el tercer grau i/o la llibertat condicional en major mesura i moltes vegades associat a la seva condició de ser mares (la majoria),

L'autora a més, posa èmfasi precisament en el rol de la maternitat com a funció catalitzadora de canvi, és a dir, els fills i les filles tenen impacte sobre el desistiment delictiu i fan també que les mares empresonades participin més que els pares presos, *en activitats pro-socials*, com el treball o els programes de tractament sobre la planificació familiar, la criança, l'ocupació o l'educació" (Glaz i Maruschak, 2008, citat a Navarro, 2018:73). Així mateix, es visualitza que les dones que tenen intenció d'anar a viure amb els fills i les filles un cop obtenen la llibertat, participen regularment en programes d'intervenció pensats en la reinserció.

En síntesi l'autora culmina amb reflexions sobre un perfil sociològic vulnerable, tant en població masculina com la femenina, tot i reconeixent les particularitats que pateix el col·lectiu femení a les presons d'Espanya, atès que els centres penitenciaris han estat creats per i per a homes, sense tenir present una apropiada perspectiva de gènere. Així mateix, Navarro fa una crida al fet que el futur de l'execució penal contempli altres alternatives a la presó, amb l'objectiu de minimitzar les conseqüències negatives d'aquest sector en específic.

En paraules de l'autora:

“las madres encarceladas van a requerir de apoyo social, familiar, emocional y legal para mantener sus roles maternos durante el tiempo de la condena y a posteriori. De ahí que sea preciso "invertir" en las estrategias multidimensionales que sean necesarias para poder ofrecer tales apoyos. Y ello, en beneficio de unas mujeres que delinquieron, para que no repitan esa experiencia, pero sobre todo en beneficio de unos niños, que no cometieron delito y tienen derecho a vivir con su madre” (pág. 155).

3.3. Les característiques de l'execució penal femenina

L'execució de la pena privativa de llibertat per part d'una dona comporta una sèrie de peculiaritats absents, en la majoria dels casos, en els homes. Sens dubte, una d'elles resulta de la condició de mares de nombroses dones empresonades. En el cas de la nostra mostra, com es veurà més del 70% de les dones eren mares.

Entrant en altres singularitats de l'execució penal femenina, cal destacar, en primer lloc, la "invisibilitat" de les dones empresonades, fent ús de l'eloqüent expressió sovint utilitzada per a descriure la situació de la dona presa respecte del conjunt de la població penitenciària: les dones són, en general, invisibles en el sistema penitenciari a causa de l'ínfim número que representen respecte als homes privats de llibertat. A data d'octubre 2022, la població encarcerada femenina representa el 6,22% de la població reclosa a Catalunya. Pel que fa a la població penitenciària que està en presó preventiva, les dones conformen el 5,01% del total. Atenent a la població penitenciària condemnada, el 6,51% del total són dones.

L'estudi de Cervelló (2006) mostra que el percentatge de dones empresonades va anar experimentant durant uns anys un preocupant increment que, en bona part, va ser el resultat d'una major penalització de determinades conductes amb un consegüent enduriment de les penes per als delictes contra el patrimoni i contra la salut pública⁸, que, d'altra banda, són els que donen lloc a la majoria de condemnes per a les dones preses, com mostrarem en l'anàlisi de resultats.

No obstant cal dir que des de 2011⁹, l'evidència ens diu que:

⁸ Sobre les causes de l'increment de població reclusa femenina a Espanya, vinya. àmpliament, CERVELLÓ DONDERIS Vicenta, *Les presons de dones des d'una perspectiva de gènere*, en "Revista General del Dret Penal", núm. 5, Iustel, 2006, pàg. 5 et seq. La citada autora afirma que a Espanya les dones no cometem més delictes sinó que se'ls aplica més pena de presó i de major durada, segons les dades que aporta en el seu estudi.

També les reformes legislatives en altres països, endurint, principalment, les condemnes per delictes relacionats amb el tràfic de drogues han provocat que hi hagi més dones en la presó per períodes més llargs de temps. Vid. per tots, BARNES Sandra i CUNNINGHAM Ebonie Cunningham, *Is motherhood important? Imprisoned women's maternal experiences before and during confinement and their post release expectation*, *Feminist Criminology*, 2014, Vol. 9 (1).

⁹ http://www.gencat.cat/justicia/estadistiques_serveis_penitenciaris/6_pob.html

- La població de dones ha anat disminuint en nombres absoluts i, en percentatges, pràcticament s'ha mantingut, encara que amb un relatiu descens.

- A Catalunya almenys, NO és cert que a les dones se'ls apliqui pena de major durada: la mitjana de condemna per a les dones és de 4,6 anys i pels homes de 6 anys:

- Prenent dades dels estudis de reincidència, la durada de la condemna de les excarcerades l'any 2015 és inferior a la durada de les excarcerades l'any 2010: el % de condemnades a més de 5 anys s'ha reduït del 22,2 al 14,8, i entre 2 i 5 anys també ha disminuït del 29,2 al 26,4, pel contrari, el % de penades entre 0 i 5 anys ha augmentat del 48,6 al 58,8.

- És cert que, prenent dades dels estudis de reincidència, la durada de la pena va augmentar en el cas de les excarcerades del 2010 en comparació a les excarcerades de 2002. Però no tenim dades que confirmen que aquest augment no hagués afectat també als homes.

Un altre factor que va poder coadjuvar a l'augment de població penitenciària femenina va ser, sens dubte, l'enfocament de la política criminal dels últims anys que va continuar conferint un paper rellevant a la pena de presó en detriment de les mesures alternatives o substitutives d'aquella. Finalment, un tercer factor de pes en l'augment del nombre de dones empresonades va poder ser un precari desenvolupament de l'Estat del benestar, que va dificultar la posada en funcionament de polítiques de lluita contra la desigualtat i l'exclusió social, amb la consegüent feminització de la pobresa.

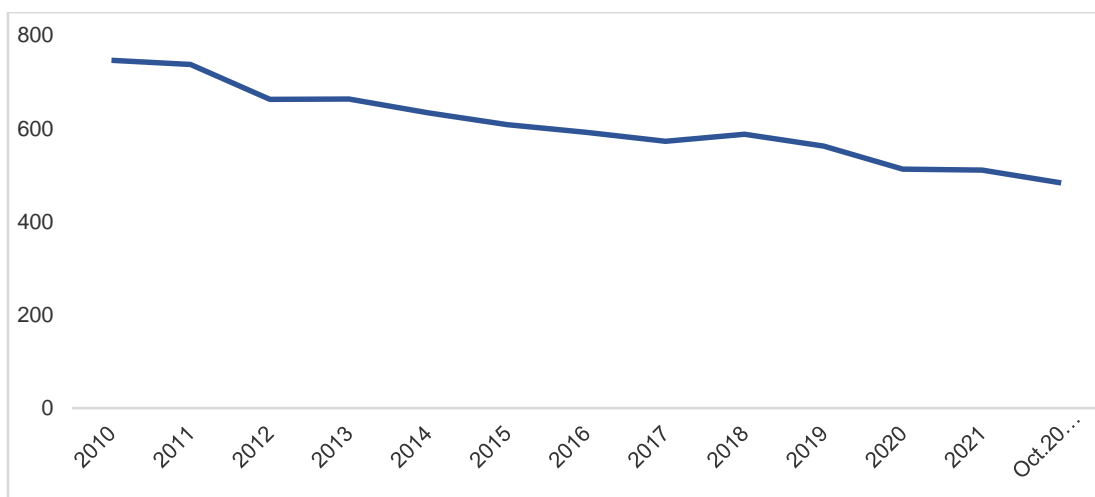
No obstant això, si bé el percentatge de dones empresonades, tant a Catalunya com en la resta de l'Estat espanyol, va experimentar en els últims anys un increment considerable sent un dels més alts d'Europa¹⁰, cal fer-se ressò d'aquelles dades que denoten, tant a Espanya com a Catalunya, una minva de la població penitenciària, masculina i femenina, a partir de 2010, malgrat continuar sent superior la nostra taxa d'empresonament respecte a la mitjana europea¹¹. Entre els motius del descens del nombre de persones empresonades al nostre

¹⁰ "Anual Penal Statistics Space II, 2021

¹¹ seu "Anual Penal Statistics Space I, 2021

país destaquen dos. D'una banda, la promulgació de la Llei 5/2010, de 22 de juny, de modificació del Codi Penal i que rebaixa les penes per als delictes contra la salut pública i per una altra, la substitució de la pena de presó imposada a persones estrangeres per la seva expulsió del territori nacional¹².

Gràfic 1. Evolució de la població penitenciària femenina a Catalunya (2010-2021)

Elaboració pròpia a partir de les dades publicades als Descriptors Estadístics de Serveis Penitenciaris i de Rehabilitació, http://www.gencat.cat/justicia/estadistiques_serveis_penitenciaris/

Des d'una altra perspectiva, convé portar a col·lació, si més no breument, la diferent tipologia delictiva existent entre homes i dones a Catalunya. En efecte, durant molts anys en el cas de les dones el delictes principal comès va ser un delictes contra la salut pública, seguit d'un delictes contra el patrimoni mentre que en el cas dels homes aquesta relació es va mostrar de manera inversa: el principal delictes pel qual els homes eren empresonats va ser per un delictes

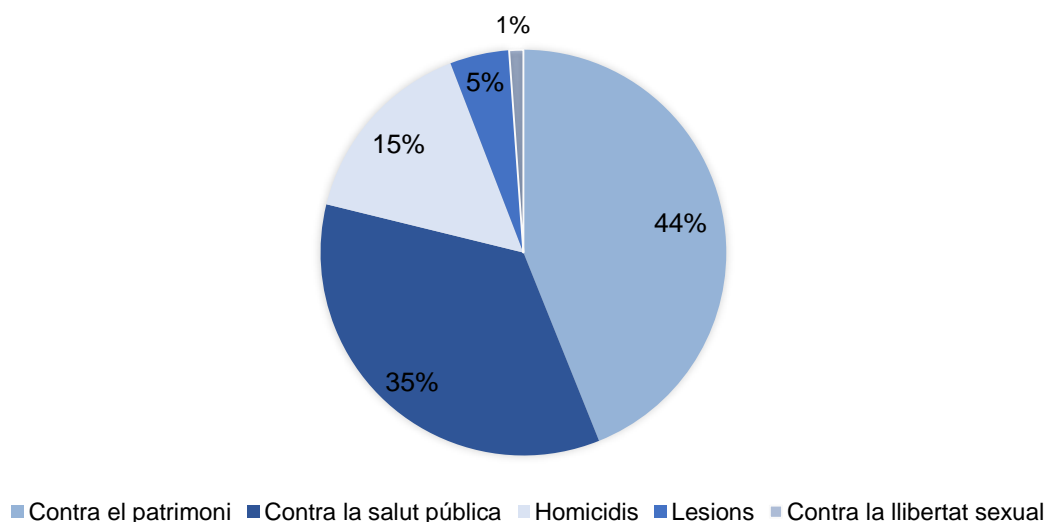
¹² En efecte, l'EL 5/2010 de 22 de juny suposa la modificació dels arts. 368 i ss del CP. Interessa destacar, a aquest efecte, la reducció de 9 a 6 anys de la pena màxima del tipus bàsic del 368 CP, d'una banda. Per un altre, aquesta reforma introdueix un subtipus atenuat en el citat precepte en atenció a l'escassa entitat del fet i a les circumstàncies personals del culpable, que suposarà una pena d'1 any i 6 mesos a 3 anys, de manera que, en abstracte, podria donar lloc a l'aplicació d'alguna mesura alternativa. Vinya. més àmpliament, CEREZO Ana I., *Women in prison in Spain: the implementation of Bangkok Rules to the Spanish Prison Legislation* en "European Journal on Criminal Policy and Research", 2017, núm. 23, p. 136 (pot consultar-se on line: http://www.uma.es/instituto-andaluz-de-criminologia/navegador_de_ficheros/publicaciones-/descargar/women-prison-spain.pdf).

Pel que respecta a l'expulsió del territori nacional a estrangers condemnats a presó, vinya la Circular 1/2011 del Departament de Justícia de la Generalitat així com la Circular 1/2013 de modificació d'aquella.

contra la propietat, seguit dels delictes contra la salut pública. Tanmateix, des de 2016 el delicte principal pel qual les dones son condemnades es contra el patrimoni, com passa entre els homes. Amb dades de 2023, les dones nacionals cometen en un 60% delictes contra el patrimoni i un 16 % delictes contra la salut pública; essent la dada per les estrangeres d'un 34% de delictes contra el patrimoni i un 44% de delictes contra la salut pública. Les dades globals serien: 51% de delictes contra el patrimoni i 26 % de delictes contra la salut pública.

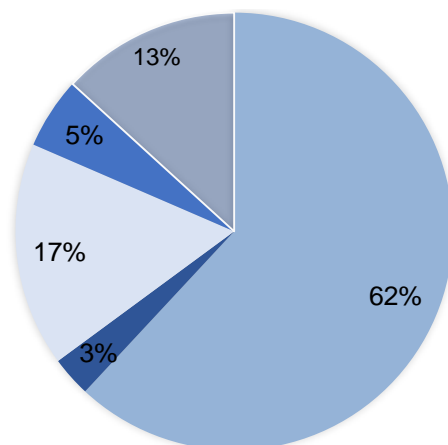
D'altra banda, els homes han destacat sempre, respecte de les dones, per una major freqüència en la comissió d'homicidis, lesions, delictes de violència domèstica i contra la llibertat sexual. Aquesta afirmació es certa però cal matisar: si bé es cert que el percentatge de dones condemnades per algun delicte contra la llibertat sexual es anecdòtic (0,72% dones condemnades per aquest tipus de delicte enfront a un 99,28% d'homes), el percentatge de dones condemnades per homicidi ha anat augmentant en els darrers anys (del total d'homicidis de 2021, el 7,86% corresponien a dones enfront al 92,14% d'homes) mentre el delicte de lesions s'ha mantingut sense massa fluctuacions en els últims anys: l'any 2021, les lesions van ser el delicte principal de dones en un 7,83% dels casos i del 92,17% homes).

Gràfic 2. Delicte principal dones. Catalunya 2021

Elaboració pròpia a partir de les dades publicades als Descriptors Estadístics de Serveis Penitenciaris i de Rehabilitació,

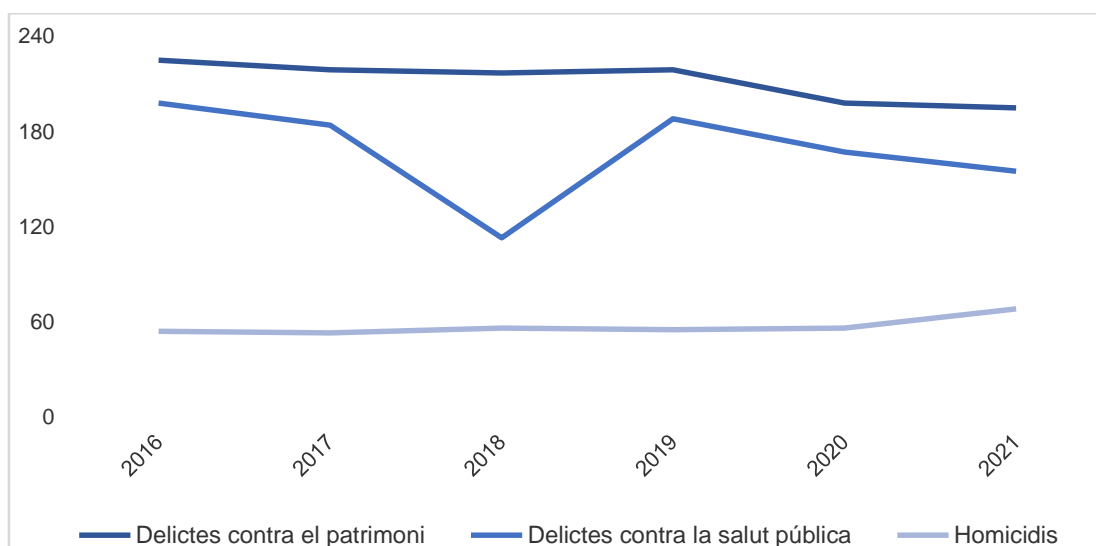
Gràfic 3. Delicte principal homes. Catalunya 2021

■ Contra el patrimoni ■ Contra la salut pública ■ Homicidis ■ Lesions ■ Contra la llibertat sexual

Elaboració pròpia a partir de les dades publicades als Descriptors Estadístics de Serveis Penitenciaris i de Rehabilitació, http://www.gencat.cat/justicia/estadistiques_serveis_penitenciaris/

Gràfic 4. Evolució delictes principals dones. Catalunya 2021

Elaboració pròpia a partir de les dades publicades als Descriptors Estadístics de Serveis Penitenciaris i de Rehabilitació, http://www.gencat.cat/justicia/estadistiques_serveis_penitenciaris/

Algunes dades sobre el perfil de les dones empresonades a Catalunya (actualitzades a 2023)

- La franja **d'edat** més comú entre les dones penades és entre els 31 i els 50 anys, que representen un 58% , sent un 17 % les dones entre 51 i 60 anys i un 18% les penades entre 18 i 30 anys.

- El **nivell educatiu** registrat de les internes és per les nacionals d'un 78% baix, 17% mig i 4,6% alt; mentre que per les estrangeres es: 68% baix, 22% mig i 9% alt.
- Les dades globals sobre **els delictes** més comesos per les dones a Catalunya serien: 51% de delictes contra el patrimoni i 26% de delictes contra la salut pública.
- La **classificació en grau** de les dones se situa principalment a segon grau (un 46 % les nacionals i un 41% les estrangeres), seguit del tercer grau (en un 42 % les nacionals i un 43% les estrangeres).
- Les **preventives** conformen el 21% de les dones a presó, però si mirem per origen, un 27,4% són nacionals i un 17,7% estrangeres.
- El **suport social** es planteja com un aspecte que manca a les internes en un 19% en general, però si separem per origen, a les estrangeres els manca en un 25% i a les nacionals en un 15%. En un 18 % declaren tenir càrregues familiars. Els homes declaren tenir més responsabilitats familiars (21%).
- Els **permisos** que gaudeixen les dones són del 44% les nacionals i 32% les estrangeres, essent el percentatge més baix en els homes (30%).
- Les **comunicacions**- orals, familiars o íntimes-, al menys una vegada durant el 2022, representen per les nacionals d'un 76,4%i per les estrangeres d'un 62%.
- El **risc** que presenten les dones és baix en un 68% del total, si distribuïm per origen, les estrangeres en un 79% presenten risc baix, mentre que les nacionals en un 63%.
- El **temps de condemna** total imposada és en un 38% de menys de tres anys; en un 45% entre 3 i 8 anys i un 11% de 8 a 15 anys.

3.4. Tipus d'establiments penitenciaris per a dones i les seves mancances

Els Centres Penitenciaris que acullen dones privades al nostre país poden ser de diferents tipus:

1.- Centres Penitenciaris de règim ordinari, al qual solen anar destinades aquelles dones que compleixen condemna en segon grau i, en alguns casos, internes preventives. En aquests centres pot haver-hi, així mateix, dones en primer i tercer grau. Tant a Espanya com a Catalunya trobem aquest tipus d'establiment penitenciar, que pot ser exclusivament per a dones, com es el cas de Wad-Ras (si bé aquest centre comprèn també la secció oberta d'homes) o pot tractar-se d'un Centre d'homes, a l'interior del qual es trobi una Unitat o Departament per a dones¹³. Aquest últim tipus de construcció seria el cas de la resta d'espais destinats a dones a Catalunya: Brians 1, Puig de les Basses, Mas d'Enric i Ponent.

2.- Unitats Dependents, que són petites llars per a internes en règim de semi llibertat, en les quals solen col·laborar associacions i organismes no penitenciaris. Aquestes unitats, arquitectònicament situades fora dels centres penitenciaris, són, en general, pisos o habitatges sense cap signe extern que els identifiqui com a vinculats a l'execució de la pena privativa de llibertat. Com el seu nom indica, depenen d'un centre penitenciar concret així com dels equips directius i òrgans col·legiats d'aquest centre. Les Unitats dependents es destinaran a homes i dones classificats en tercer grau.

En el cas de Catalunya, trobem 9 Unitats Dependents per a dones distribuïdes pel territori a: Barcelona, Maresme, Baix Llobregat, Terres de l'Ebre, Lleida i l'Empordà.

3.- Centres d'Inserció Social, establiments als quals seran destinades dones per al compliment de penes privatives de llibertat en règim obert. Aquest tipus de centre pot servir, així mateix, per al seguiment de penes no privatives de llibertat i de les persones que gaudeixen de llibertat condicional que tinguin adscrites.

Entre aquest tipus de Centres trobem, per exemple, les seccions obertes de Wad-Ras, Girona i Tarragona. Al centre obert de Lleida no hi ha dones, estan a la Unitat dependent.

4.- Unitats de Mares, en les quals se situarà a internes amb fills i filles menors de tres anys. Aquestes Unitats són mòduls específics a l'interior d'un Centre Penitenciari però separats arquitectònicament de la resta. A Catalunya només hi ha un Departament de Mares a Wad-Ras.

5.- Unitats Externes de Mares, estructures penitenciàries, dependents d'un Centre d'Inserció Social, pioneres a Europa mitjançant les quals es pretén substituir les Unitats de Mares que es troben a l'interior de diferents Centres Penitenciaris. Catalunya no compta amb aquest tipus de construcció. A l'Estat Espanyol hi ha tres: a Palma de Mallorca, Madrid i Sevilla, que tenen per objecte *“crear un ambient adequat perquè els nens puguin desenvolupar-se emocional i educativament durant el temps que hagin de romandre en el centre, alhora que s'afavoreix la reinserció social les mares”*¹⁴.

6.- Mòdul familiar, al qual pot anar destinada una dona a fi de compartir la criança dels seus fills i les seves filles menors de tres anys amb la seva parella quan tots dos es troben a la presó. Tampoc hi ha cap mòdul d'aquest tipus a Catalunya. Sí hi ha un al CP Madrid VI.

Descrits els diferents tipus d'establiments per a dones privades de llibertat, cal fer menció a una sèrie de dèficits evidents en les presons de dones que es poden resumir en la màxima següent: les presons de dones estan pensades per homes i per a homes¹⁵. Així, per exemple, els sistemes de seguretat i de control

¹⁴ Vinya. sobre aquest tema, <http://www.institucionpenitenciaria.es/web/portal/centrospenitenciaris/unidadesmadres.html> i, més detalladament, http://www.institucionpenitenciaria.es/web/export/sites/default/datos/descargables/folletos/unidad_es_externas_de_madres_accesible.pdf (consultades a l'agost 2016).

¹⁵ Vid en aquest sentit, per exemple, COYLE Andrew, *L'administració penitenciària en el context dels drets humans*, 2 edició, Centre Internacional d'Estudis Penitenciaris, Londres, 2009, p. 143. Aquesta mateixa afirmació es recull en la pàg. Web de la Secretària d'Institucions Penitenciaris: *“A les presons del nostre país gestionades per i per a homes, la dona empresonada ha ocupat sempre una posició molt secundària a causa de la seva menor entitat numèrica i la seva falta de conflictivitat”* en <http://www.institucionpenitenciaria.es/web/portal/reeducacion/programasespecificos/mujeres.htm>

de què disposen bona part dels Centres Penitenciaris catalans que alberguen dones serien, si escau, adequats per a un determinat perfil d'home empresonat però, en general, no ho són per a la immensa majoria de la població reclusa femenina i molt menys, per als fills que acompanyen, a vegades, a les seves mares privades de llibertat¹⁶.

També, la estructura espacial dels Centres Penitenciaris en els quals solen estar situades les dones és, en general, inadequada a les seves necessitats i dissenyada, com assenyalava anteriorment, per a atendre població masculina. Aquesta serà una queixa constant entre les dones de la nostra mostra i els i les professionals que treballen a les presons catalanes. En efecte, normalment, les instal·lacions destinades a les dones empresonades compten amb pocs espais de trobada i esbarjo, la qual cosa també dificultarà el contacte d'aquelles dones amb els seus familiars i entorn pròxim. Algunes de les mancances dels Centres Penitenciaris femenins deriven de la ja esmentada "invisibilitat" de les dones empresonades. I és que els recursos econòmics destinats a la població reclusa femenina a Catalunya acostumen a ser insuficients. Paral·lelament, l'oferta d'activitats lúdic-recreatives i de programes formatius i educatius també sol ser més reduïda a les presons que alberguen a dones.

L'al·ludida "invisibilitat", que comporta un menor nombre d'instal·lacions per a dones empresonades, dificulta, així mateix, una adequada classificació de les internes en funció de l'edat, les circumstàncies delictives, la situació processal i penal o la suposada perillositat d'aquestes, per posar algun exemple. Per aquest motiu, en la pràctica, és freqüent que dones molt joves compleixin condemna o comparteixin cel·la amb dones d'avançada edat, que les dones preventives es barregin amb dones penades o que dones condemnades per la comissió de delictes molt greus convisquin amb dones que passaran únicament unes setmanes o mesos a la presó. Aquesta és una altra de les reivindicacions

¹⁶ Així es reconeix en el *Programa d'accions per a la igualtat entre homes i dones en l'àmbit penitenciari*, p. 9 i ss, que es troba on line en http://www.institucionpenitenciaria.es/web/export/sites/default/datos/descargables/publicaciones/programa_para_la_igualdad_accesible.pdf

expressades tant per les dones de la nostra mostra com pels i les professionals que han intervingut en els grups de discussió i/o en entrevistes.

No acaben aquí els inconvenients que suscita l'escàs nombre de dones empresonades atès que també donarà lloc a un menor nombre de programes de tractament especialitzats o específics per a elles així com a una oferta molt més reduïda de tallers productius i programes ocupacionals que, a vegades, són de pitjor qualitat que els que s'ofereixen en presons masculines, amb una remuneració inferior i sense cap mena d'orientació laboral. Això no obstant, és de justícia destacar els esforços que l'Administració Penitenciària realitza en els últims anys a fi d'oferir a les dones privades de llibertat treballs sense un enfocament sexista i estereotipat.

4.Hipòtesis

Les hipòtesis de treball amb les quals s'iniciava la present recerca són les següents:

- Les dones delinqueixen menys que els homes i representen una minoria de la població penitenciària catalana.
- Els principals factors criminògens de la delinqüència femenina tenen a veure amb el consum de drogues i la salut mental.
- La resposta penal de les dones en comparació amb la masculina és la presó en detriment de les mesures penals alternatives.
- La formació amb perspectiva de gènere de les persones i professionals que treballen al medi penitenciari és escassa a Catalunya.
- La intervenció amb les dones a presó no té una perspectiva de gènere transversal.

Hipòtesis respecte del compliment (lloc, forma, característiques, etc) de la pena de presó de la població penitenciària femenina:

- Les infraestructures de les presons actuals no estan adaptades per a les dones internes.
- Els programes de tractament especials dirigits a les dones empresonades per abordar les seves necessitats específiques són escassos.
- El treball a presó té poca varietat, està poc orientat a les necessitats del mercat laboral i compleix amb estereotips de gènere.
- La formació ocupacional és molt limitada i poc adequada a les necessitats del mercat laboral.
- L'acompanyament post penitenciari és escàs o inexistent per a les dones que surten en llibertat.

5. Metodologia

En els següents apartats es detallarà la metodologia utilitzada per a realitzar el present estudi, es comentarà el disseny de la recerca, la població, així com s'ha realitzat la recollida de dades i l'anàlisi de resultats.

5.1. Disseny de la recerca

La recerca presentada combina d'una banda, la metodologia quantitativa, amb l'administració de qüestionaris específics per a explorar la situació de les dones a la presó a Catalunya; i d'altra banda, la metodologia qualitativa, amb la realització d'entrevistes i grups de discussió a professionals i internes.

5.2. Població

La unitat d'anàlisi de la present recerca són totes les dones que estan complint condemna en alguna de les presons catalanes.

5.3. Recollida de dades

L'estudi combina la metodologia quantitativa i qualitativa. El treball de camp s'ha desenvolupat entre els mesos de juny a octubre de 2022.

5.3.1. Instruments

Quant a la recollida de dades quantitatives ha consistit en la realització d'un qüestionari a totes les dones empresonades a Catalunya que han volgut participar voluntàriament. Pel que fa a la recollida de dades qualitatives s'han realitzat entrevistes en profunditat i grups de discussió amb dones i professionals dels centres penitenciaris de Catalunya així com tres preguntes obertes del qüestionari.

5.3.1.1.El qüestionari

S'ha dissenyat un qüestionari que consta de 14 apartats (12 amb preguntes tancades i 2 escales) i tres preguntes obertes al final de l'instrument. Els aspectes que explora el qüestionari son els següents:

- A. Dades demogràfiques (7 ítems)
- B. Circumstàncies personals i familiars en la infància (13 ítems)
- C. Circumstàncies abans d'empresonament (21 ítems)
- D. Trajectòria laboral (2 ítems)
- E. Relació amb la família abans de l'empresonament (escala)
- F. Ús de substàncies abans de l'empresonament (escala)
- G. Relació amb la justícia (10 ítems)
- H. Experiències a la presó (12 ítems)
- I. Participació en programes (18 ítems)
- J. Relació amb la família durant l'empresonament (8 ítems)
- K. Situació familiar en el moment present (9 ítems)
- L. Estat de salut present (4 ítems)
- M. Expectatives i plans per a quan obtingui la llibertat definitiva (12 ítems)

N. Problemes al assolir la llibertat definitiva (10 ítems)

5.3.1.2. L'entrevista narrativa semiestructurada

S'han realitzat entrevistes narratives semiestructurades en profunditat amb usuàries i professionals del sistema penitenciari català per a recollir l'experiència i l'opinió subjectiva de les persones. Es va dissenyar un guió d'entrevista per a facilitar la recollida d'informació. Aquest guió ha servit a les entrevistadores per actuar com a facilitadores del discurs de les persones entrevistades i el guió ha estat útil per a revisar que tots els temes d'interès han estat abordats.

Els temes explorats en les entrevistes i grups de discussió de les dones son els següents:

- L'experiència de les usuàries en el sistema penitenciari
- la relació amb els professionals,
- la relació amb altres usuàries,
- la relació amb l'exterior (família, amics, etc.),
- l'impacte de la presó en la seva vida i la de la família,
- aspectes positius i negatius de l'empresonament,
- com afronten la sortida del centre penitenciari,
- principals dificultats i necessitats,
- dificultats per a desistir de l'activitat delictiva,
- pressions o dificultats que les empenyen a l'activitat delictiva de nou,
- què canviarien del sistema penitenciari i per què.

5.3.1.3. El grup de discussió

El grup de discussió ha d'estar format per persones pertanyents a diferents perfils que tenen relació amb el tema d'estudi. El guió del grups de discussió

s'ha utilitzat, com en el cas de l'entrevista, per (re)orientar quan ha estat necessari la interacció i per assegurar que tots els aspectes rellevants havien estat tractats. El guió de les entrevistes i grups de discussió dels professionals gira al voltant dels temes següents:

- Experiència en el treball amb les dones,
- característiques del col·lectiu, necessitats de les usuàries en funció de la diversitat de perfils,
- accés a la formació, ocupabilitat, tractament, etc.,
- accés al peculi, recursos per a la reinserció laboral i social,
- gestió de la salut física i mental, autocura de les professionals,
- reconeixement per la institució,
- pluja d'idees per a la millora del sistema penitenciari.

S'han recollit les dades en tots els centres penitenciaris de Catalunya on es troben internes dones: Wad-Ras (o CP de Dones), Mas d'Enric, Ponent, Puig de les Basses, Brians 1 i Centre Obert de Girona, així com la unitat dependent Àgora.

Les entrevistes i grups de discussió han estat enregistrats en format mp3 i posteriorment han estat transcrits seguint les normes de Jefferson (Jefferson, 1984).

S'han realitzat 4 grups de discussió amb internes, 3 grups de discussió amb professionals, 5 entrevistes en profunditat amb internes i 8 entrevistes en profunditat amb professionals. A continuació es detallen els grups de discussió i les entrevistes realitzades, si bé en la transcripció literal dels discursos de les participants es guardarà l'anonimat i no s'indicarà el centre al qual pertanyen, només si són internes o professionals i en aquest darrer cas el tipus de professional per tal de diferenciar tenint en compte la tasca realitzada amb les internes:

- Grup de discussió amb:

- 1) Dones internes del Centre Penitenciari de Wad-Ras.
- 2) Professionals del Centre Penitenciari de Wad-Ras.
- 3) Dones internes del Centre Penitenciari de Ponent.
- 4) Professionals del Centre Penitenciari de Ponent.
- 5) Dones internes del Centre Penitenciari de Brians 1.
- 6) Professionals del Centre Penitenciari de Brians 1.
- 7) Dones internes de la Unitat de Medi Semiobert (UMS) del Centre Penitenciari Brians 1.

- Entrevistes individuals de:

- 1) Coordinadora del Centre Penitenciari Brians 1.
- 2) Interna del Centre Penitenciari Brians 1.
- 3) Intern del Centre Penitenciari Brians 1.
- 4) Educador del Centre Obert de Girona.
- 5) Educador i Referent de gènere del Centre Obert de Girona.
- 6) 3 internes del Centre Obert de Girona.
- 7) Treballadora del Centre Obert de Girona.
- 8) Educadora de la Unitat Dependent Àgora.
- 9) Infermera de Centre Penitenciari Wad-Ras.
- 10) Bibliotecària del Centre Penitenciari Brians 1.
- 11) Responsable del Programa de Responsabilitat Parental del Centre Penitenciari de Brians 1.

En quan al qüestionari, son 208 les dones que han respost voluntàriament el qüestionari.

5.4. Anàlisi de dades

Per l'anàlisi de dades quantitatives s'ha utilitzat el programa IBM SPSS Estadístics i pel que fa les dades qualitatives s'ha desenvolupat l'anàlisi de contingut temàtic utilitzant el software ATLAS T.

6. Resultats

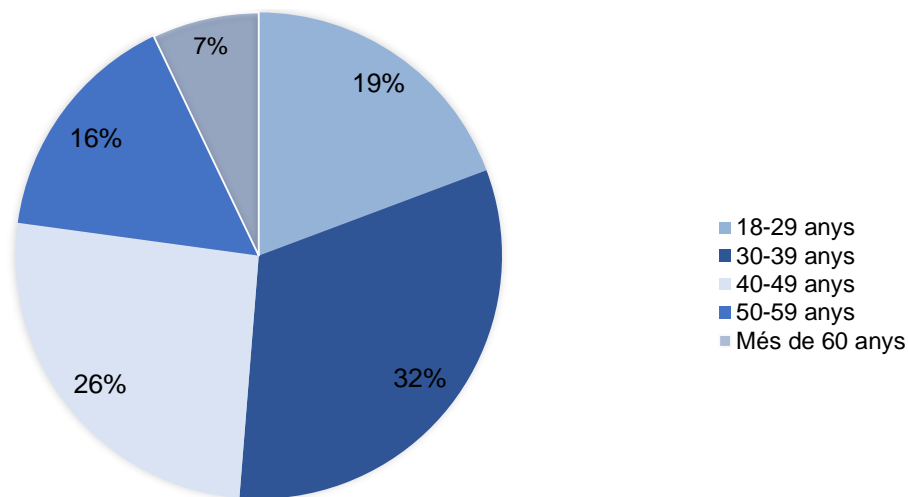
Al llarg de l'apartat de resultat es presentaran les dades obtingudes de la mostra de dones que estan complint condemna a Catalunya i que han accedit a participar responnent el qüestionari, pel que fa a la part quantitativa; i el testimoni d'aquelles dones i professionals que han concedit a l'equip investigador una entrevista per a la part qualitativa l'estudi. Així doncs, és possible que les dades presentades no coincideixin amb exactitud i inclús en ocasions oscil·lin amb les dades oficials recollides pels descriptors estadístics de justícia.

6.1. Perfil sociodemogràfic de les dones empresonades

6.1.1. Edat

La mitjana d'edat de les dones empresonades que han participat en la nostra recerca és de 40,65 anys. La interna més jove és de 19 anys i la més gran es una dona de 76 anys. Com s'observa en la figura següent, el 58% de les internes es situen entre la franja del 30 als 49 anys; un 16% entre los 50 als 59 anys i trobem un escàs 7% de dones majors de 60 anys. Així el 19% de les dones es menor dels 30 anys. Les dades mostren la tendència a l'envelliment de la població reclusa femenina respecte de recerques prèvies referides a la població reclosa femenina a Catalunya (Gimenez-Salinas, 2006 i Navarro 2018).

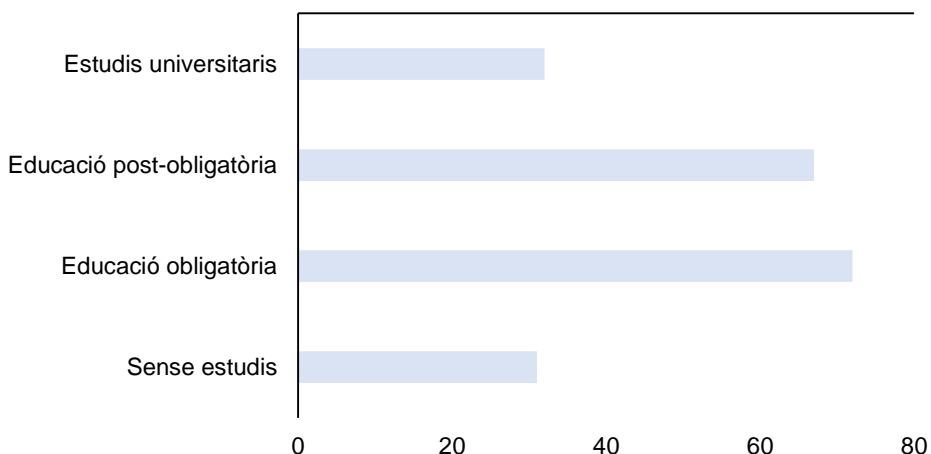
Gràfic 5. Edat de les dones empresonades

6.1.2. Nivell d'estudis

Un 15,3 % de les dones que han respost el qüestionari refereixen no tenir estudis, un 34,6% amb l'educació obligatòria, mentre que un 32,2% té estudis post obligatoris i un 15,4% té estudis universitaris. Les dades relatives al nivell d'estudis de les dones empresonades l'any 2022 evidencien un canvi de tendència a posar de manifest, respecte estudis anteriors com el de Giménez-Salinas et al. (2006). En efecte, el nombre de dones amb estudis universitaris (15,4%) supera molt lleument al de dones sense estudis (15,3%) mentre d'acord amb la mostra de l'estudi de Giménez-Salinas citat, un 12,2 % de les dones no tenien estudis i un 11% tenien estudis universitaris. Ara bé, els canvis més rellevants tenen lloc en l'increment de dones amb estudis post-obligatoris (32,2%) que en la mostra de Giménez-Salinas et al. era del 9,7%. En la nostra mostra, el 35,6% de les dones han assolit els estudis mínims obligatoris.

Gràfic 6. Nivell d'estudis de les dones empresonades

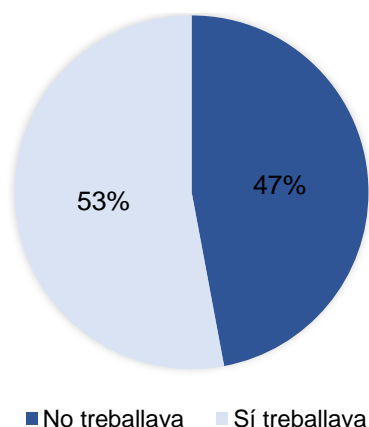

Les dades desglossades per nacionalitat posa de relleu, d'altra banda, que les dones immigrants són les que tenen un nivell d'estudis superior i també presenten més habilitats socials com mostren altres estudis (Castillo i Ruiz, 2010).

6.1.3. Font d'ingressos principal i situació laboral abans de l'entrada a presó

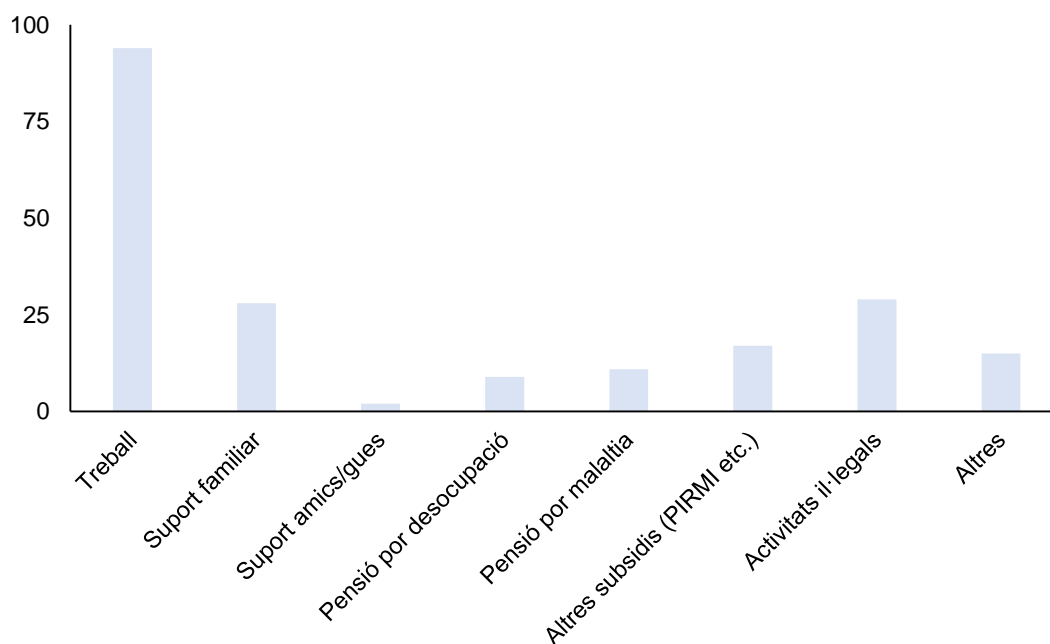
Des les dones que responen el qüestionari un 47% no treballaven en el moment de l'ingrés a presó i el 53 % si que treballaven.

Gràfic 7: Treball abans de l'entrada a la presó

Com s'observa a la gràfica següent la principal font d'ingressos de les dones abans d'entrar a presó era el treball (45.9%), seguit de l'activitat il·legal (14.1%) i el suport familiar (13.7%).

Gràfic 8. Principal font d'ingressos abans de l'empresonament

En quant a les principals ocupacions de les dones que treballaven la taula mostra les més comunes que com podem veure son ocupacions força feminitzades.

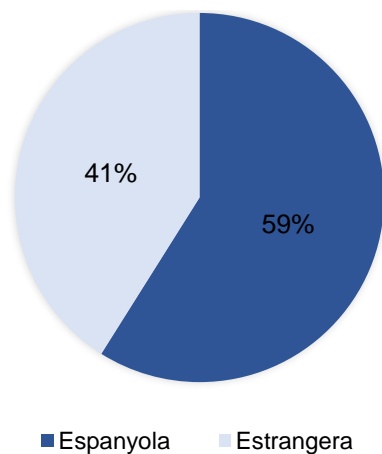
Taula 1. Grups d'ocupacions on treballaven les dones empresonades abans de l'entrada a la presó.

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid	Percentatge acumulat
Hosteleria	15	7,2	15,0	15,0
Neteja	10	4,8	10,0	25,0
Cuïnera	6	2,9	6,0	31,0
Cuidadora	9	4,3	9,0	40,0
Administrativa	4	1,9	4,0	44,0
Vàlids Àmbit de la salut	6	2,9	6,0	50,0
Negoci propi	1	,5	1,0	51,0
Esteticien, perruqueria i bellesa	6	2,9	6,0	57,0
Dependent	12	5,8	12,0	69,0
Altres	31	14,9	31,0	100,0

	Total	100	48,1	100,0
Perduts	Sistema	108	51,9	
Total		208	100,0	

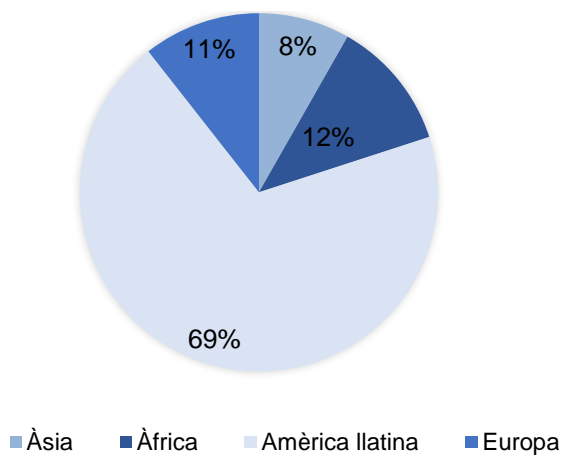
6.1.4. Nacionalitat

Gràfic 9. Nacionalitat de les dones internes

El 41% de les dones que han respost el qüestionari són immigrades i el 59% nacionals. La taula següent mostra les principals nacionalitats de les dones estrangeres empresonades:

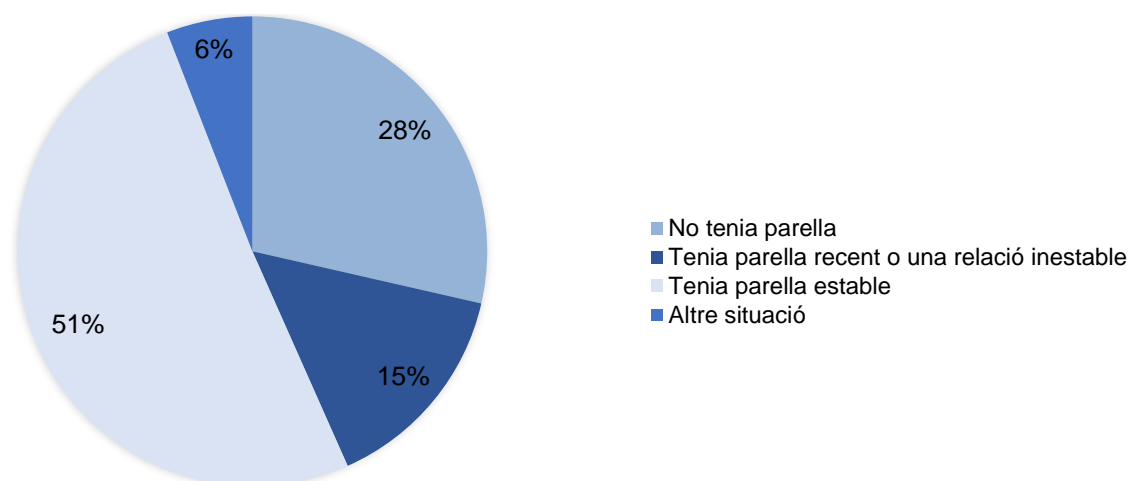
Gràfic 10. Nacionalitat per continents

6.1.5. Situació socio-afectiva

De les dones que responen el qüestionari, el 51% tenia parella estable en el moment d'ingressar a presó, el 28% no tenia parella, el 15% tenia una relació recent i/o inestable i un 6% es trobava en una altra situació:

Gràfic 11. Situació de parella abans d'ingrés a la presó

Taula 2. Identificar les altres situacions de parella

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid	Percentatge acumulat
	199	95,7	95,7	95,7
Vàlids				
Amb parella fora del país	1	,5	,5	96,2
Coneixent a una persona	1	,5	,5	96,6
Distància amb el pare del meu fill	1	,5	,5	97,1
En procés de separació de meu marit	1	,5	,5	97,6
Separada per ordre judicial (per maltractament)	1	,5	,5	98,1
Parella tòxica y abusiva	1	,5	,5	98,6

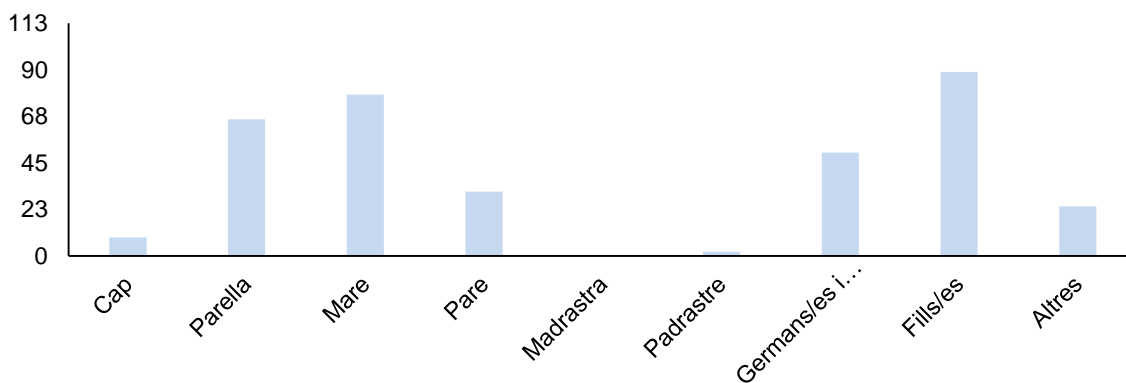
Separada	1	,5	,5	99,0
Separada de fet	1	,5	,5	99,5
Viuda	1	,5	,5	100,0
Total	208	100,0	100,0	

6.1.6. Persona més unida en el moment de l'empresonament

Com es desprèn del gràfic, les persones amb qui les dones estan més vinculades són els fills i filles, la mare i la parella seguit per altres membres de la família:

Era una resposta única però hi ha moltes múltiples, les que més són aquestes dues: Parella i fills → 20 ; Mare i fills → 12

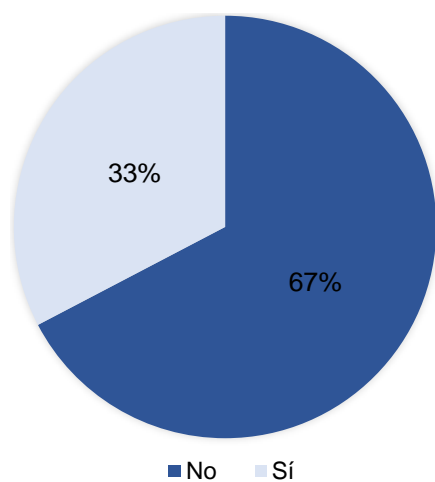
Gràfic 12. Persona a la que se sentia més unida abans de l'empresonament.

6.1.7. Violència de gènere

El 33% de la mostra denuncia haver patit violència de gènere en front d'un 67 % que diu no haver-ne patit. Malgrat la literatura hagi posat èmfasi a una de les característiques de la majoria de dones empresonades és la seva història de victimització prèvia, en el nostre context no ho presenta la majoria, però sí un terç de les dones a la presó a Catalunya i que han participat en aquesta recerca.

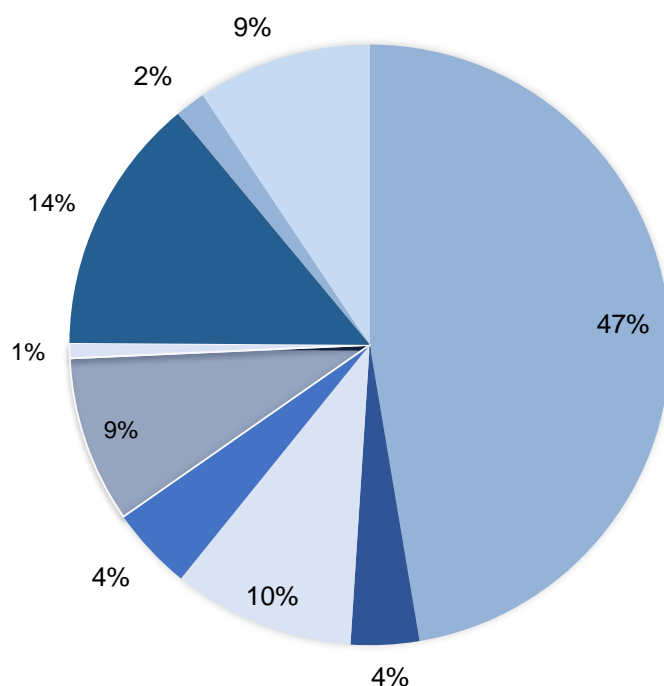
Gràfic 13. Violència de gènere

6.1.8. Antecedents familiars

El 47% de les dones entrevistades no té cap familiar que estigui o hagi estat empresonat, un 14% té germans o germanastres, un 10% la parella, un 9% el pare.

Gràfic 14. Persones de la família que hagin estat a la presó

■ Cap parent a la presó
 ■ Ns/Nc
 ■ Parella
■ Mare
 ■ Pare
 ■ Padrastra

Més de la meitat de la mostra declara que persones de la seva família han estat a la presó (53 %). En particular, a les entrevistes reflexionen al voltant d'aquesta situació i alguns professionals parlen de famílies patològiques de la delinqüència:

*" En diferentes edades, hay muchas **familias que son patológicas** y que bueno, cometen delitos de manera reiterada, y muchas familias de diferentes edades que ya muchos miembros de la familia han entrado en prisión, y esto es así, es un pez que se muerde la cola. Yo he tenido mujeres jóvenes que sus madres las han tenido allí, en el departamento de madres, esto es un esto no se acaba nunca. Familias patológicas que sus maneras de vivir es traficando drogas, tarde o temprano los adolescentes que crecen con estas familias es lo que han aprendido y de ahí no salimos ¿no? Es triste verlo (...) hay muchísimas mujeres fruto de una situación social en las cuales, el hombre comete delitos, y la mujer está ahí en medio.(Infermera CP2)*

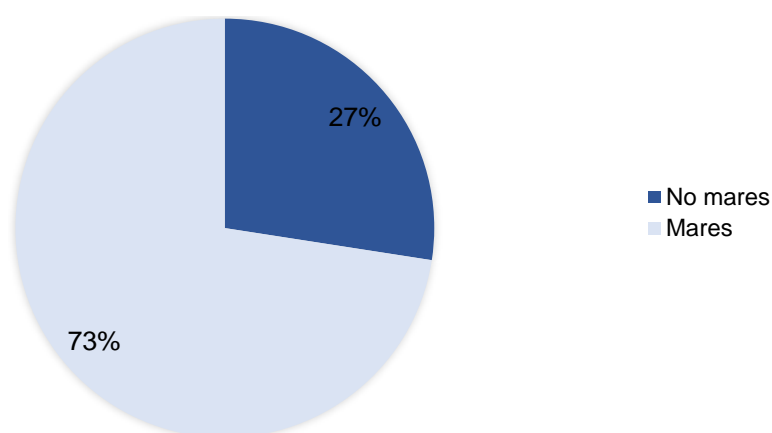
Una interna explica la seva pròpia experiència personal, tutelada des de la infància per l'absència dels seus progenitors:

Mi madre murió hace dos años y mi padre es inexistente. Yo llevo tutelado des de los 11 años. Tutelado por DGAIA. De acogida en CRAE y en los pisos de la DGAIA.

Mi padre y mi madre. Mi padre y mi madre tenía búsquedas de aquí España por tráfico y luego estuvo 3-4 meses en Wad-Ras...(3) no se si recuerdo el año, era pequeña. Y varias veces ha estado. 3-4 meses la soltaban, entraba por tráfico y luego la soltaban" (Intern CP1) .

6.1.9. Maternitat

Gràfic 15. Maternitat a la presó

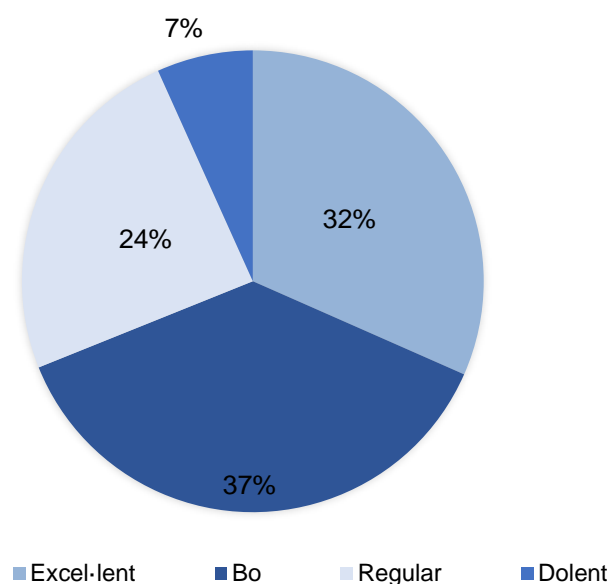
El 73% de les dones son mares i el 27% restant no ho son. La presència majoritària de mares complint condemna en els centres penitenciaris i sabent de l'impacte negatiu d'aquest fet sobre la família, fa pensar en la necessitats de pensar noves fórmules per a donar resposta a les necessitats que planteja aquest col·lectiu (Navarro, Meléndez, Cubells, 2022).

6.1.10. Salut de les dones empresonades

La salut en què es troben les dones empresonades és un tema de molta rellevància a la literatura i en recerques comparades, essent habitualment una situació de salut deteriorada la que presenten les dones a presó. En particular acostuma a ser la salut mental la problemàtica de salut principal d'aquesta població.

6.1.10.1. Consideració i/o valoració de l'estat de salut

Gràfic 16. Estat de salut de les dones empresonades

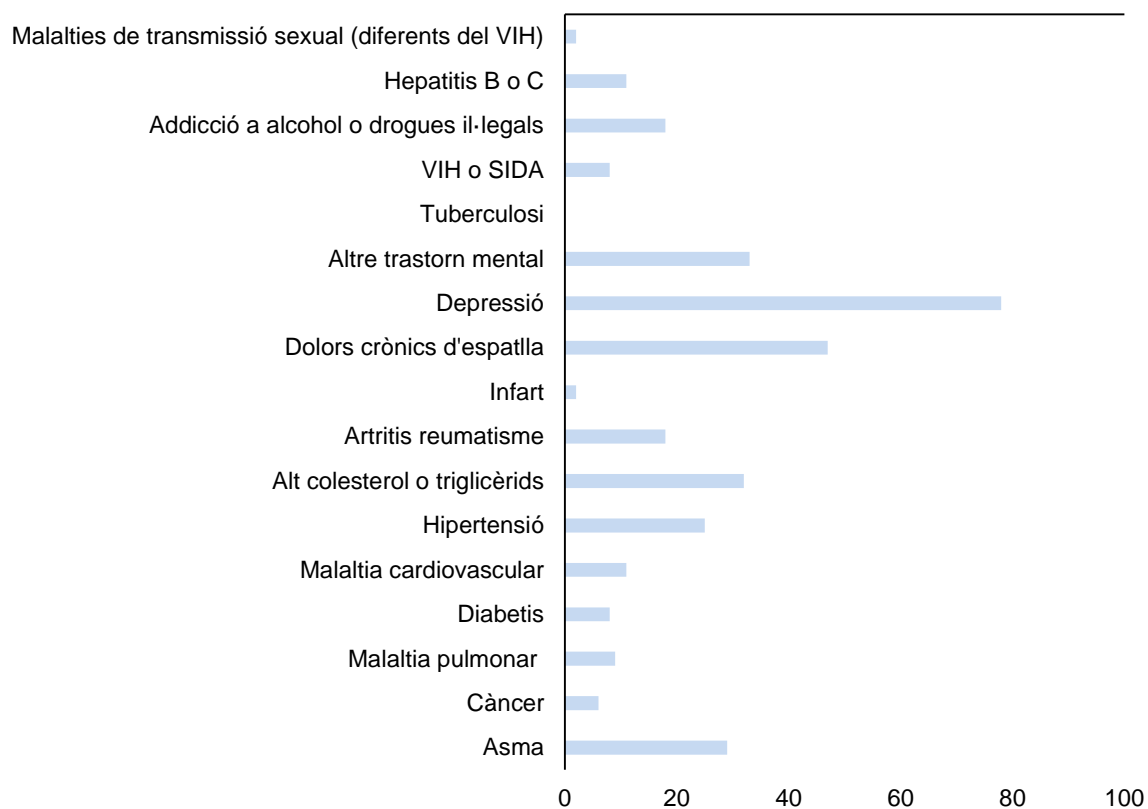

El 37 % de les dones diu que té bon estat de salut, el 32% diu que és excel·lent, el 24 % regular i només el 7% diu que és dolent.

6.1.10.2. Malalties diagnosticades

Els resultats de percepció molt positiva per part de les dones sobre el seu estat de salut que han manifestat en les respostes anteriors, contrasten de manera prou oposada amb els resultats de diagnòstic mèdic, on clarament els trastorns mentals es manifesten en una gran majoria de les internes. Si observem els resultants quan al diagnòstic que han rebut, trobem el següent:

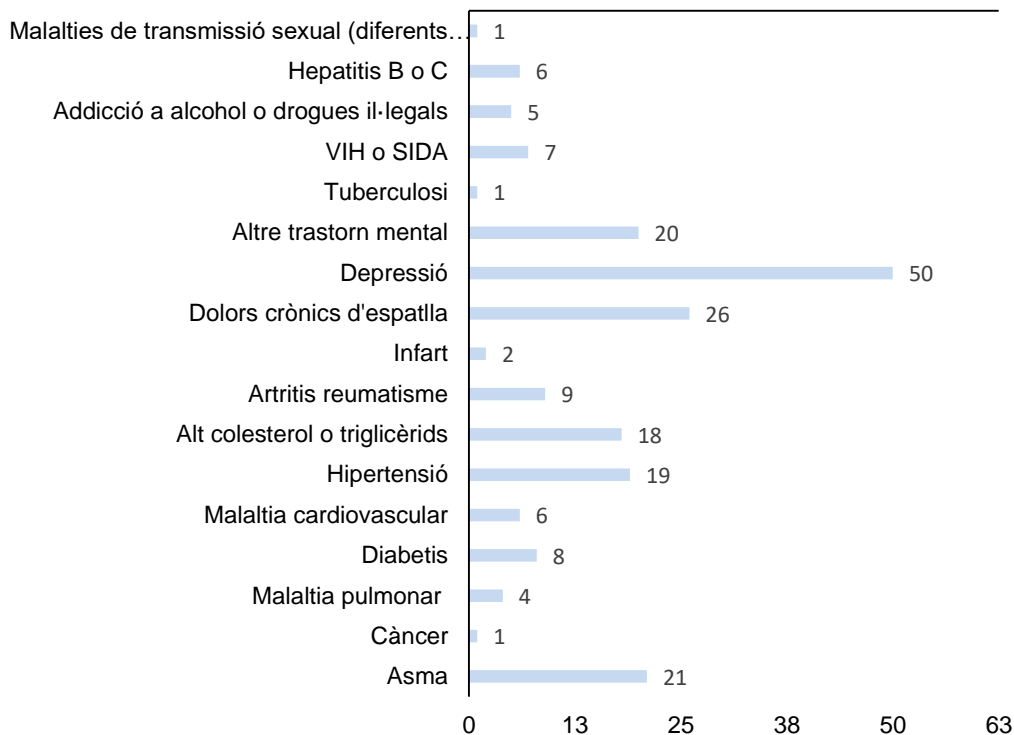
Gràfic 17. Malalties diagnosticades a les dones empresonades

6.1.10.3. Malalties tractades

Quant a la resposta de quins tractaments estan seguint, veiem que hi ha força dones medicades per a malalties cròniques:

Gràfic 18. Malalties per la que reben tractament o medicació

A continuació es realitza un **buidatge de les entrevistes** i dels grups de discussió entorn al tema de la salut. De les narratives han sorgit diversos blocs temàtics, tals com: l'atenció mèdica o com aquesta atenció s'adapta al perfil. També l'atenció mèdica entesa o interpretada com una oportunitat per a millorar la salut de les internes. Un aspecte molt important en la majoria dels grups i entrevistes ha estat l'abordatge de la salut mental i en particular de la sobre medicació o els suïcidis.

a. L'atenció mèdica

En relació a l'atenció mèdica, una de les professionals de la infermeria explica el procés de reconeixement inicial al moment de l'ingrés i la informació que aquest aporta per a poder abordar-ho durant el compliment de la pena:

“ En las primeras 24h del ingreso se hace un primer reconocimiento de salud que permite tanto la detección de enfermedades como de necesidades. Es muy importante (...) y luego ya viene todo el equipo no? Además en nuestro centro hay una cosa bonita, que son las chicas las que hacen un grupo de acogida no?, donde hablan de igual a igual. Muy interesante, mujeres ayudando a mujeres, es una cosas que nosotros intentamos hacer.

(...)

Volviendo al tema de los reconocimientos, muy importante, además es el momento en el que podemos detectar qué enfermedades, qué es lo que detectamos a nivel psiquiátrico, a nivel de nutrición... Súper importante. Hacemos un reconocimiento y muchas comentan problemas de todo tipo de su salud para poder ayudarlas. Hay chicas que necesitan mucha más atención. Que si medicación, si derivarlas al dentista. Esas primeras 24h son claves para identificar muchas problemáticas de salud, en definitiva". (Infermera CP2).

Seguint amb l'atenció mèdica, alguns professionals, en el context de grup de discussió, comenten l'accés que tenen a aquesta atenció i ho comparen amb l'accés que té la gent al carrer:

"E1: Es como, yo también pienso que están muy atendidas médicamente, no mm-, tanto como mujeres en la cárcel. En la calle tú tienes que pedir hora y tardan dos doooooos meses eeh antes de que te la pidas, eeh el medico de cabecera te dan pa aquí un mes. Y aquí es comooo, mmm me puede venir a ver la médica casi cada día, y eso normal- en la calle no te pasaría

Psi: Sí sí y no lo valoran tampoco eh, no lo valoran...

E3: Pero tampoco es la misma muestra ¿no? No es comparable. No puedes comparar la muestra de aquí con la muestra de la calle. ¿Qué tenemos aquí? ¿Qué tenemos aquí? Eeeeh partimos de una soceidad patriarcal en la que mujer en los roles están... por suerte poco a poco vamos cambiando ¿no? Peroo... partimos de que además de este patriarcal tenemos aquí un colectivo en el que el nivel educativo, cultural, es más bien bajo. En el cual en ese sector el patriarcado es mucho más fuerte, mucho más puro ¿sí? El nivel económico es bajo. No ves muchas becas aquí, por decir ninguna. ¿M-Me entiendes? Entonces eeh eso a nivel eee de del estilo de vida que han llevao pues influye en su mal estado de salud..."

(Professionals cp1)

b. Atenció adaptada al perfil

En particular fan referència a com és aquesta atenció: la infermera, una professional que es troba en la primera línia d'exploració en l'àmbit de la salut, considera que es tracta d'una atenció adaptada al perfil de cadascuna de les internes que avaluen, tant pel que fa al llenguatge com a les característiques individuals que presenten:

“Creo que los profesionales que trabajamos allí, es que adaptamos nuestro lenguaje, nuestra forma de trabajar, dependiendo de quien tenemos delante. Yo no hablo igual a una gitana de 19 años con 5 hijos, que una Romana de 60 años que aún-ha malversado dinero...Son pacientes diferentes, que también son pacientes diferentes en la calle. Los profesionales sanitarios adaptamos nuestro lenguaje, yo no trato/hablo igual a una jovencita de 25 años que me está explicando que su salud sexual está bastante deteriorada porque no se cuida, porque tiene enfermedades de transmisión sexual, que a una mujer de 60 años nigeriana, sabes? Me refiero a que esto lo hace cualquier sanitario. Si que es verdad que en la prisión, lo hacemos aún más no? Estamos muy acostumbrados a tratar con mujeres de diferentes, etnias, edades, chicas jóvenes, estudiantes, universitarias que hicieron hurto y que ahora de repente están en prisión...Ósea yo creo que todos ya estamos acostumbrados a adaptar nuestro lenguaje y nuestra atención médica-psicológico y en todo a la persona que tenemos delante”. (Infermera cp2).

c. La diversitat de perfils

En particular matisa i diferencia diversos perfils de dones que atenen, evidenciant que en funció d'aquests les problemàtiques, necessitats i dificultats sanitàries que presenten també són diferents:

“ Bueno pues, todo respeto a la salud. Son personas, ehm, bueno para empezar quiero aclarar que hay muchos perfiles de mujeres no? Mujeres de todas las edades, mujeres de diferentes razas, de diferentes culturas, de diferentes maneras de vivir, de delitos, que también es importante.

Quiero decir que, que muchas mujeres, para ellas, nunca, algunas no todas, no se han ocupado de su salud; han consumido drogas, han tenido contacto con enfermedades infecciosas de todo tipo, tienen su salud mental muy deteriorada, y a veces es el momento de detectar, mejorar y cuidar en el autocuidado y gestión de su salud. También añadir, que por el hecho de ser mujeres tenemos un tan por ciento de mujeres, muchas de ellas jóvenes, y madres, con un autoestima por los suelos, con una historia de violencia y maltrato y con unos hábitos muy poco saludables respecto a sus relaciones sexuales, relaciones con las drogas, y con una patología mental o por lo menos con su salud mental deteriorada. No todas evidentemente, pero hay un perfil importante de este tipo de mujeres". (Infermera cp2).

d. La oportunitat de millorar la seva salut

D'acord a l'experiència de la infermera entrevistada, per a moltes internes l'atenció mèdica rebuda a presó es presenta com una oportunitat per a millorar el seu estat de salut, que en ocasions s'ha vist abandonat i greument determinat per la situació social en què es trobaven al carrer:

"Yo soy infermera y formo parte de un equipo de 3 médicos, 3 enfermeras y una auxiliar. Nuestras funciones son las mismas, y repito las mismas que en un ambulatorio, o que en un hospital de atención de urgencias. Lo que pasa, la complejidad es que ellas están dentro de prisión y eso muchas veces a nivel sanitario es una ventaja porque podemos trabajar con ellas cosas que a lo mejor no han trabajado por ellas mismas. Y entrar en prisión, a lo mejor, a nivel de salud, pueden ser para algunas de ellas una oportunidad. Es un poco triste decirlo pero un gran % de mujeres están mejor atendidas dentro de la prisión que fuera. Porque fuera no tienen recursos, y porque vienen de unos perfiles sociales muy deteriorados. En mi experiencia nadie se niega a que le exploren un medico o una infermera. Nadie se opone a que le ayuden, y menos en estas situaciones". (Infermera cp2)

La infermera segueix explicant com es distribueixen la feina els diferents professionals l'atenció a les internes per tal de garantir aquesta adaptació al perfil, fent visible la idea d'oportunitat de salut, integrant la salut física i mental.

La salut física i reproductiva es cobreix amb diversos professionals que atenen les dones amb certa freqüència:

“La enfermera de base, la enfermera penitenciaria, se ocupa de la salud sexual y reproductiva de las mujeres, y ayudarlas, y si que es verdad que hay un equipo, hay una ginecóloga y una comadrona que vienen una vez al mes, pero las enfermeras estamos cada día y hablamos con ellas de todos los ámbitos de la salud, des de hipertensión, diabetes, sobrepeso, salud sexual evidentemente.

En quant a la salut mental l'atenció també es cobreix per una varietat de professionals:

“Luego a nivel-a nivel de salud mental la unidad, el Hospital de San Juan de Dios se encarga de la salud mental de todas las prisiones de Cataluña. Entonces una vez a la semana vienen 2 psiquiatras, una enfermera de salud mental y una psicóloga que hacen el soporte al equipo que estamos ahí cada día, que somos 3 enfermeras, 3 médicos y una auxiliar, y una vez a la semana viene un psiquiatra-dos veces a la semana perdón, una psicóloga y una enfermera de salud mental que nos ayudan a trabajar con ellas”

Respecte dels professionals, fa una diferència entre els que hi són cada dia, que a més de professionals sanitaris exerceixen un rol de model pro social, d'aquells que només les tracten de forma més esporàdica:

“ Digamos que podríamos hablar de; un núcleo duro- un núcleo que estamos allí cada cada día con ellas, las conocemos mucho, muchas de ellas entran y salen. Por tanto como profesionales, como enfermeras en mi caso, somos también unos referentes positivos para estas mujeres, la mayoría jóvenes, que ven en nosotras también un espejo y, alguien cercano que puede ayudarlas con su salud, o resolver alguna situación

patològica en su vida tanto sea de salud como de entorno social que deberían mejorar.

e. L'espai mèdic

Bueno pues eh, dentro de la prisión hay un espacio que hay una consulta médica, una consulta de enfermería, una consulta para que pasen a visitar a la pediatra, que también viene, que bueno, de esto también lo comento que es la única prisión en Cataluña que tiene un departamento de madres y niños donde atendemos también a todas las embarazadas y una consulta de pediatría y ginecología, una consulta para el dentista también- el dentista viene una vez a la semana, el dermatólogo... Hay diferentes consultas. Hay diferentes módulos y si que es verdad que está la enfermería que es donde vemos a las personas con problemas de salud mental severos, pero también hay una zona donde ponemos a señoras más mayores, a las embarazadas, e intentamos hacerlo así y se hace así realmente. Pero es todo muy pequeño y viejo" (Infirmiera cp2)

f. La salut mental

Respecte de la salut mental, la infermera, explicita l'impacte que té l'empresonament en la situació psicològica de les dones empresonades:

"Cualquier persona que entre en prisión, al estar lejos de su familia, más o menos lejos, tiene problemas de ansiedad, insomnio, vale? Problemas de depresión, etc. Propios de entrar en prisión, de la tristeza de estar allí."

També es refereix a les patologies prèvies amb les que les internes entren a presó que habitualment no tenen un control mentre estan al carrer i que tenen un impacte directe en la implicació en la delinqüència de moltes dones.

"Otras no, otras ya tenían patología de base, muchísimo más grave; trastorno límite de la personalidad, trastorno de conducta, también podemos hablar de trastorno psicótico, esquizofrenia, etc- que hacen que estas patologías graves al no estar controladas en la calle, al no medicarse bien, hacen que cometan delitos, y esto también es un pez que se muerda la cola. El enfermo mental no controlado puede cometer delitos

gravísimos. Entonces tenemos, la gravedad de la salud mental y también tenemos este deterioro de la salud mental que también está en la sociedad, no hace falta entrar en prisión para hablar de ansiedad, de depresión, de insomnio, de tristeza, etc. Pero si es verdad que entrar en prisión hace que estas patologías sean más evidentes, y las ayudamos todos a ello, a llevarlo lo mejor posible” (Infermera cp2).

En un dels grups de discussió amb internes, es planteja com els afecta mentalment el fet d'estar empresonades i fan referència al deteriorament de la seva salut mental.

Comenten la manca d'activitats formatives i a l'excés de temps lliure per a pensar, l'ansietat que els provoca, la frustració i les potencials conseqüències negatives que això pot tenir, com les autolesions:

“P3: El impacto de ocio acá, hay demasiado tiempo de ocio...

P 1: Sí, no hay actividades suficientes.

P4: Están utilizando un edificio antiguo que es semi-abierto pero aquí está gente que solo sale por permisos, y de permisos hay 30 días contados.

P1: Claro. Es que el resto del tiempo qué haces aquí, en el patio.

P2: Y que acaban depresivas.

P1: Y qué pasa, que estás todo el día en el patio y no tienes nada que hacer, todo el día con el run-run-run-run, y te vuelves loca. Te vuelves loca. Eso te produce, pues sí, muchos problemas. Hay gente que acaba con depresión...

P 1: Mucha ansiedad, pero muchísima.

P 1: No viene el colegio, es verdad, el año pasado sí que había. Pero ya no viene la escuela.

P 3: No hay curso de formación, que podríamos aprovechar en tanto tiempo, hay máquina de coser.

P1: Pues nos da mucha ansiedad, sí. .

P 2: Ya, pero mentalmente machaca mucho estar 40 y pico días, las personas que no salen. Sin hacer nada...

P1: Te da ansiedad, te provoca ansiedad. Mucha ansiedad.

P5: Pues si un día te sale mal, la frustración es porque te estás acumulando tantas cosas, que por una tontería pues que montes un pollo, o que explotes...

P1: Puedes acabar muy mal.

P2: Incluso a llegar a lesionarse y hacerse rayas.

P1: Sí, autolesiones.

P 2: De la presión que tienen de aquí...

Fan referència a l'existència d'acompanyament psicològic, però critiquen l'alta ratio que tenen els professionals i l'impacte negatiu: la seva desatenció:

E ¿Y tenéis acompañamiento de algún psicólogo en este sentido?

P1: A ver, la psicóloga de la junta pero si hay un psicólogo para 30 o 40, pues no da para más.

P 5: Se supone que es un psicólogo para, sí pero no es un psicólogo terapeuta, no es su función

P1: Ya.

P4: Pero yo he pedido aquí mi psiquiatra hace dos semanas y no viene.

P 1: No no, es que no viene. Es lo que decimos.

P5: Sí sí, que aquí arriba es lo que decimos, que es todo más complicado, un poco más lento pero yo pienso que habría que tener un servicio de terapeuta para las mujeres también"(Internes UMS cp 1).

g. La Salut física

La professional de la salut entrevistada fa referència a alguns aspectes, problemes que presenten de salut física, de manera més habitual les dones a presó:

“Nosotras visitamos igual que un ambulatorio, diabéticas, hipertensas, colesterol, anemias...Cosas, patologías propias de una atención primaria, ehm, si hay alguna cosa un poquito especial es que nosotros incidimos en la salud sexual y reproductiva de las mujeres, y entonces todas esas enfermedades de transmisión sexual, de cuidarse, de hablar de métodos autoconceptivos, de protección, de autoestima, de violencia de género, de relaciones de pareja saludable, etc, etc, etc. Incidimos mucho en ello, porque tenemos un perfil de pacientes, no todas, de salud sexual muy deteriorada, entonces si que nos encontramos” (Infermera cp2).

h. Sobremedicació

El tema de la sobremedicació es planteja en un grup de discussió de professionals on participen un psicòleg i diversos funcionaris i coincideixen en que hi ha una major atenció psiquiàtrica de les dones i també un ús excessiu de la medicació psiquiàtrica:

“Psi: Y el tema, el tema de atención psiquiátrica yo creo que también se podría valorar. Yo no lo sé, pero creo que en proporción se atiende mucho más a mujeres que a hombres, porque en proporción hay 5 módulos. Bueno ahí también podríamos hablar del tema de las sustancias, porque ellas también, como que siempre se han engancho más a lo que es pastillas, ellas lo utilizan también como una vía para drogarse ¿no? entre comillas.

F2: De todas maneras también se ha cogido la vía de la medicación eee para suplir carencias que tienen las mujeres en todos los niveles ¿vale? O sea niveles de que la administración ¿vale? Que dices pues bueno “¿qué te pasa que no puedes dormir porque tienes el problema de que te ibas a matar con las de siempree, con-? Bueno pues te doy una pastillita,

duermes un poquito mejor...y hemos optado, la administración ha optado por lo más fácil que es dar una pastilla

Psi: pero ahí hay un componente de género. O sea la mujer sufre más de ansiedad que el hombre, en general, es así. Pooor-, hormonalmente debe ser o genéticamente, yo que sé” (Profesionals cp1).

En el moment en què es compara amb l'ús que fan els homes tant de l'atenció psiquiàtrica com de la medicació que l'acompanya, la infermera entrevistada fa una reflexió sobre el rol diferenciats que ambdós ocupen i han tingut al llarg de la història socialment:

“Quiero pensar que las patologías eh, que necesitan medicación, que da lo mismo si es un hombre o una mujer. A lo mejor, a lo mejor eh, no lo se, esto también es una reflexión, el hombre no es, no es por-por como es el hombre, no acude tanto al médico como la mujer. En cambio la mujer, tiene más hábito pues si no duerme, si se siente mal en algún tema, recurre más, está más habituada no? En el caso de insomnio, en el caso de ansiedad, etc.

Educacionalmente al hombre le han educado a no sentirse débil, a no mostrar sus carencias, entonces, en cambio la mujer viene a veces a la consulta a llorar porque no ve a sus hijos. El hombre no viene a llorar porque no ve a sus hijos, viene por otras cosas. El hombre cuando entra en prisión está más preocupado por temas laborales, económicos, sobre el propio delito...En cambio cuando la mujer entra en prisión, está preocupada por sus hijos, generalmente eh, por sus hijos, por los abuelos que ha dejado en casa, por muchas cosas a nivel familiar” (Infermera cp2)

Una professional entrevistada, la bibliotecària, comenta l'impacte que veu en el dia a dia de les dones respecte de la medicació que es prenen:

“ Jo he observat fruit de la meva vivència, jo he tingut internes adormint-se a la biblioteca. Vull dir, i és adormir-se de medicació, llavors què ha passat aquí, un excés de medicació? Pot passar. Que la interna hagi fet una barreja que no hauria d'haver fet, també pot passar. Internes que, o

*sigui que jo les he vist canviar físicament, és a dir per una medicació engreixar-se molt i després tornar acabar al seu pes, això també passa molt. He vist internes amb la batalla aquesta que ja saps que les medicacions es donen amb un funcionari al davant i que es prenguin la medicació, perquè molts cops fan trapitxeos. Llavors el tema de la medicació és polèmic perquè, clar una dona toxicòmana li dones un gelocatil i...vull dir que potser sí que s'haurien de revisar més “
(Bibliotecaria cp1)*

Per últim, sobre el tema de l'excés de medicació, opina una interna de les entrevistades en aquesta recerca, evidenciant que aquest fet s'utilitza per calmar les dones:

“Cualquier cosa, tu vas al médico, me pasa esto, y medicación. Te dopan. Te ven que estás muy alterada, medicación. Y así. Lo más fácil es darte mucha medicación y dejarte todo el día así” (Interna UMS cp1)

i. Suicidis

Una de les professionals entrevistades pertany al grup de prevenció de suïcidis d'una de les presons: hi ha més suïcidis sobre la població femenina que masculina:

“Jo soc del grup de suïcidi de Cpx: Jo crec que hi ha internes que no ho soporten, potser és la primera entrada a l'especial, potser l'edat també, no és una qüestió només de... crec que els especials han canviat molt a millor. S'han humanitzat més, s'han sensibilitzat. Perquè hi ha dones que no ho soporten i acaben amb la seva vida, però es que no sé crec que és un tema que preocupa al departament de justícia, ha posat formació, s'està en ello. Però ningú acaba molt bé de saber, no? Perquè, és que és tan... no sé, es un tema molt preocupant el del suïcidi i va vinculat amb la salut mental”. (Bibliotecària).

Si bé s'hi ha posat recursos, comenta que cal més formació per a poder detectar, actuar i prevenir, especialment destaca la necessitat de donar una perspectiva de gènere les normatives aplicables:

"El que passa potser, el que també passa es que clar, els professionals també reclamen saber-ne més...Sí, perquè realment els números van ser alarmants, vull dir que està passant? Però que hem fet malament no? Yo la vi ayer y estuve hablando con ella, yo la vi en deporte... Clar, a les companyes mirem d'ajudar-les o fer suport que això és una cosa que no es feia algú es suïcida es com, a veure, anem a fer com un estudi de contactes, anem a veure les seves amigues si necessiten algo. Ara això de seguida es fa. Abans no es feia. Vull dir que entre tots anem aprenent una mica, anem humanitzant les presons. Però el reglament és el que és, els professionals posen a practica el reglament penitenciari. A lo millor no està fet amb perspectiva de gènere" (Bibliotecària).

En un dels grups de discussió amb internes es comenta el tema dels suïcidis i de com l'accés a un excés de medicació psiquiàtrica pot ser una font que porti a la sobredosis, o en tot cas el malestar de salut mental faci insuportables les hores a presó:

"15: Se hacen muchos trueques. Pastillas por cigarros.

14: Hubo un incidente, por las pastillas, y ahora lo controlan mucho. La primera en Wad-Ras se ahorcó, la segunda por sobredosis, y la tercera fue esta chica. Tres en un año...

15: También yo creo que a llegar a querer suicidarte, también es porque en la cárcel muchas veces no te sientes cómoda, comprendida o apoyada.

14: Porque tu a un médico si le dices; yo tengo un deseo de consumir y no hay aquí- obvio que te acabas poniendo de otra manera pero-

15: Hay mucha gente que se corta, aquí hay muchas compañeras que llevan el brazo cortado.

12: Hoy se cortó una." (Internas cp1)

j. La salut com a pilar del futur

Per tancar el bloc temàtic sobre la salut en general, una professional amb càrrec de comandament considera que la salut ha de ser un pilar essencial en el compliment penitenciari i que com a tal cal treballar-lo especialment:

"El tercer pilar que necessitem treballar és el tema de la salut, la higiene i tot el que comporta la sociabilitat, m'explico: jo si he de busar feina, m'he de dutxar, rentar el cap, posar-me roba neta, m'he de saber planxar una camisa vale? Quan arriba, ha de saber dir un bon dia i unes buenas tardes, demanar el torn que em toca, he de saber fer cua, esperar, etc. Tot això és el que suposa la convivència a l'exterior. Això s'ha de treballar molt perquè quan surtin tinguin els hàbits socials de respecte i de normes bàsiques, vale?" (Comandament cp 1).

6.1.11. Consum de drogues

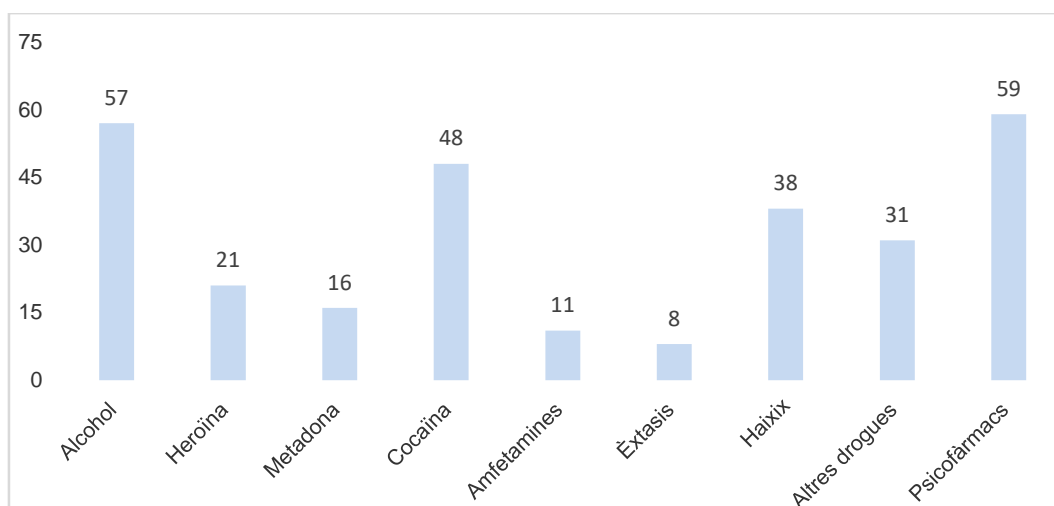
El 48% consumia en el moment d'entrar a presó i el 52% no eren consumidores i només una part de les consumidores van intentar deixar de fer-ho durant la seva estada a presó.

Taula 3. ¿Va intentar deixar el consum de tòxics abans d'entrar a la presó?

		Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid	Percentatge acumulat
Vàlids	No	36	17,3	18,7	18,7
	Sí	56	26,9	29,0	47,7
	No consumia	101	48,6	52,3	100,0
	Total	193	92,8	100,0	
Perduts	Sistema	15	7,2		
Total		208	100,0		

Quant a les drogues més consumides, els psicofàrmacs són les drogues més consumides, seguit de prop per l'alcohol, la cocaïna i l'haixix. (En annex les taules per tipus de drogues).

Gràfic 19: Tipus de drogues consumides

A continuació es complementen les dades amb el buidatge de la **part qualitativa** de la recerca, que destaca algunes qüestions particulars respecte del consum de drogues als centres penitenciaris on hi ha dones que presenten una addicció.

D'entrada, la infermera entrevistada explica que hi ha una certa normalització del consum de drogues a presó:

“Luego el tema de las drogas, el uso de las drogas es muy habitual, estamos normalizando el consumo de algunas drogas que-pero ya en la sociedad, es gravísimo el problema que tenemos delante, no solo con gente joven, y ahí trabajamos mucho la drogodependencia, y el bueno, la patología mental también, algunas veces, algunas veces asociadas al consumo de drogas no? Personas que tienen un trastorno psiquiátrico de base pues bueno, es un factor de riesgo de ser consumidor de drogas, y al revés también. (Infermera cp2).

La mateixa infermera explica com es gestiona el consum de drogues, i com es treballa el procés de deshabitució en el context penitenciar:

“Esto lo tenemos muy por la mano, tenemos medicación, tenemos el programa de mantenimiento de metadona para las consumidoras de heroína, ehm, las ayudamos lo máximo posible. (Infermera cp2).

Fa especial referència a la problemàtica de l'alcoholisme, que sembla que és el gran oblidat quan parlem de drogodependència però que en canvi té una gran incidència en la població penitenciària femenina:

“Bueno, las consumidoras de drogas cuando entran allí, bueno el alcohol, siempre nos olvidamos del alcohol, pero el alcohol es una droga muy severa con unas repercusiones gravísimas. Las mujeres alcohólicas que entran en prisión también tienen un síndrome de abstinencia alcohólica que puede ser gravísimo y tenemos medicación” (Infermera cp2).

Destaca de nou la importància de les primeres 24h del seu ingrés quan se'ls fa la primera exploració al mateix centre penitenciari, per tal de derivar-les ja als diferents programes o recursos:

“ Por eso te decía que las primeras 24 horas las ve un médico, y les damos medicación lo más rápido posible para ayudarlas, introducimos los programas de metadona, las derivamos rápidamente al psiquiatra, bueno eh rápidamente nos ponemos en marcha; con las mujeres consumidoras, bueno es que es de lo más habitual que hacemos no? El programa de mantenimiento de metadona, medicación para que duerman bien, para que descansen, para que tengan el mínimo síndrome de abstinencia posible” (Infermera cp2).

A continuació es presenta el testimoni d'una interna consumidora al carrer que considera haver deixat de consumir a presó i explica la seva trajectòria en l'abús de les drogues:

“La verdad, solo consumo porros. Y los he estado consumiendo hasta ahora. Y yo se que salgo a la calle y es algo que no me altera el sistema nervioso ni me altera- Estoy mucho más tranquila y tal, eso sí, pero podría- he tenido cocaína en mis manos aquí dentro y heroína en mis manos y nunca se me ha ocurrido tomarlo porque no- En realidad el

alcohol me llevó a tomar cocaína, y la cocaína a tomar anfetaminas y así. Lo único que no he probado creo es la heroína Pero por lo demás todo" (Interna cp1)

La infermera entrevistada explica la situació de dones ex consumidores o que no han consumit mai però que a l'entrar a presó tornen o s'inicien en el consum de tòxics. Diferencia entre les que ja eren consumidores abans d'entrar a presó i segueixen fent-ho durant la condemna:

"Bueno, quien continua consumiendo dentro del centro penitenciario es porque alguna vez ha consumido. Si que es verdad, que no vamos a negar lo evidente. En las prisiones entran drogas y, hay mujeres que continúan consumiendo en las prisiones. Pero si que es verdad, que puede haber mujeres que dentro, por la ansiedad, por el insomnio, por las dificultades de verse otra vez en prisión consuman un poco más e intenten conseguir no? Pero bueno, la que consume dentro es porque ya consumía fuera, en más o menos grado. Y bueno, tenemos que ser consciente de que dentro de las prisiones hay drogas y por eso tenemos programas, para ayudarlas, el de metadona, medicación, etc.

De les que tenen un consum esporàdic o més normalitzades. Considera problemàtic que estiguin totes juntes barrejades, dificulta la prevenció i la intervenció:

"No hay muchas eh, en prisión que hayan dejado el consumo. Siempre, no hay muchas. Pero si que es verdad que hay chicas más normalizadas en este sentido, o con un consumo esporádico, por ejemplo de cánnabis, y tenemos chicas con un consumo muy activo de cocaína, heroína, benzodiazepinas, etc. Que yo creo, que no ayuda que estén juntas, está claro. Entonces sí, ojalá tuviéramos más recursos para poder atender, de manera diferente, a este dos tipos de paciente". (Infermera cp2).

6.1.12. Col·lectiu transgènere

La Instrucció 1/2001 que aprovava mesures per a que les persones transsexuals sense reconeixement de canvi de sexe en el document oficial d'identitat fos

ingressada a presó atenent al seu sexe socialment reconegut i/o sentit. Posteriorment, la Instrucció 7/2006 de 9 de març, sobre Integració Penitenciària de Persones Transsexuals, estableix un marc protector dels drets i interessos d'aquest col·lectiu per tal d'evitar la discriminació per raó de sexe.

La Instrucció 7/2006 de 9 de març, sobre Integració Penitenciària de Persones Transsexuals, reconeix el dret d'aquest col·lectiu a l'accés als serveis especialitzats de salut pel procés de transició, en les condicions establides per a la ciutadania pel servei públic de salut corresponent.

Finalment la Instrucció 1/2019, per garantir els drets i la no-discriminació de les persones transgènere i intersexuals als centres penitenciaris de Catalunya, vetlla pels drets del col·lectiu, el dret a exercir el canvi de sexe i exposa els protocols que han d'implementar els professionals. El punt X. Formació i sensibilització dels professionals informa de l'impuls d'accions formatives per tal de formar i sensibilitzar al personal penitenciari.

La convivència de les persones transsexuals en els mòduls ordinaris destinats a les dones no està exempta de conflictes. En efecte, l'home trans entrevistat parla de la discriminació del col·lectiu a la presó masculina:

"me dicen las enfermeras que han trabajado en módulo de hombres y también por chicos gais y trans que están en módulos de hombres que vienen aquí porque no son aceptados allí" (Intern CP1)

la discriminació per part dels funcionaris en el mòdul de dones per ser lesbiana quan encara no havia iniciat la transició:

"tuve problemas con una funcionaria, que de hecho fuimos a (imcomprensible, 1, ¿coordinación?) porque estaba en contra de mi porque era lesbiana y que si yo era el macho del corral, que sí comentarios así, entonces hablé con la asociación me ayudaron y me sacaron y me llevaron a Wad-Ras, porque seguía siendo preventivo entonces de Wad-Ras como estaba penado tenía que hacer los cursos me mandaron aquí a"(Intern CP1)

i la discriminació per part de les internes:

"¿Maricón porque? Hasta las chicas trans, pero vosotras, ¿Por qué maricón? Porque sea (incomprensible, 3, ¿?). No pasa nada. Yo me pinto las uñas y yo no digo maricón. "No porque yo soy una mujer" y digo "ya, yo puedo ser un chico y pintarme las uñas de rosa y igualmente voy a seguir siendo un chico" (Intern CP1).

Una interna entrevistada afirma tenir amistat amb companyes transsexuals però que ha vist la discriminació a les que son sotmeses al mòdul per part d'altres internes:

*"Yo me lo he pasado bien, una de mis mejores amigas, que tengo en contacto con ella, eh:::, es trans y yo me he duchado con ella en la ducha y todo, ¿sabes? Hubo:::, el principio de toda su condena bien, ¿sabes? Y luego, en el momento, fueron trayendo más trans, hubo mucha complicación y las cambiaron, ellas en unas duchas, nosotras a otras =
= ¿Y por qué? ¿Por qué hubo comunicaciones?*

Porque tenían ellas pene, ¿Sabes?, entonces estaba::: =

= Pero ¿dónde, quién, dónde, qué pasó con la complicación? ¿Por qué fue complicado? =

Se empezaron a quejar las chicas". (Interna CP3)

6.2. Perfil processal penal de les dones empresonades ¹⁷

Canvis en la tipologia de delictes d'entrada a presó POST- COVID ha fet que hi hagués un canvi de perfil d'internes. S'ha produït una reducció dels delictes de maleta (tràfic de drogues intercontinental). De les entrevistes es comenta per part dels professionals que destaca el perfil de dones amb més desavantatge acumulat: amb més dificultats socioeconòmiques, més dependència a les drogues, menys suport familiar, més desemparament, menys nivell socio-educatiu.

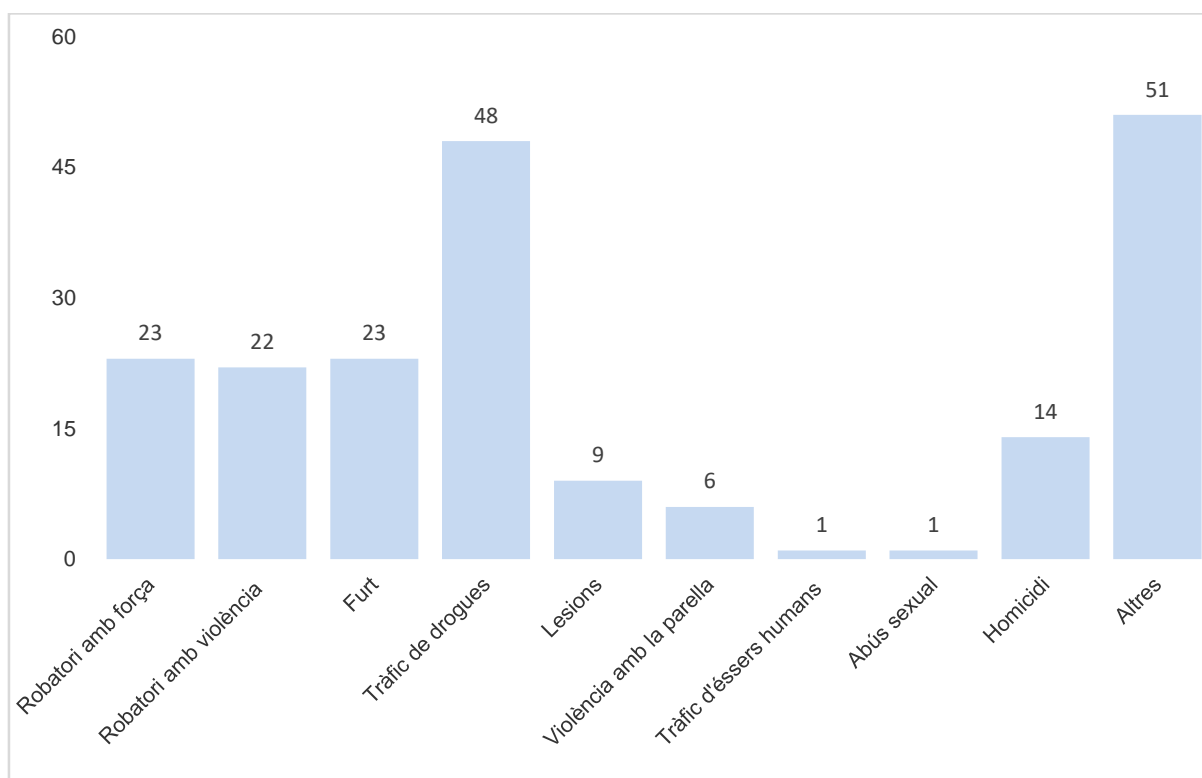
¹⁷ Les dades quantitatives que es presenten en aquest apartat corresponen a la mostra que ha complimentat el qüestionari i les dades qualitatives s'extreuen de les entrevistes realitzades a professionals i internes que voluntàriament han participat en aquesta recerca.

Així mateix també s'ha detectat un augment de la conflictivitat: el perfil de dona de delictes de maleta és un tipus de dona habitualment amb formació acadèmica i per tant amb un nivell socioeducatiu mig que compta amb suport familiar al seu país d'origen i que tendia a equilibrar la vida a presó, ajudava a reduir conflictes i es mostrava com a un model quant a hàbits i rutines per a altres internes amb més des estructura i problemes de base.

6.2.1. Delicte principal que ha portat a les dones a presó

Els delictes principals pels quals les dones de la mostra participants en aquesta recerca són condemnades a presó continuen sent els delictes contra el patrimoni (35%) i el tràfic de drogues (24%) .

Gràfic 20. Delicte principal que ha portat a les dones a la presó

6.2.2. Edat de la primera detenció

Taula 4. Edat de la primera detenció

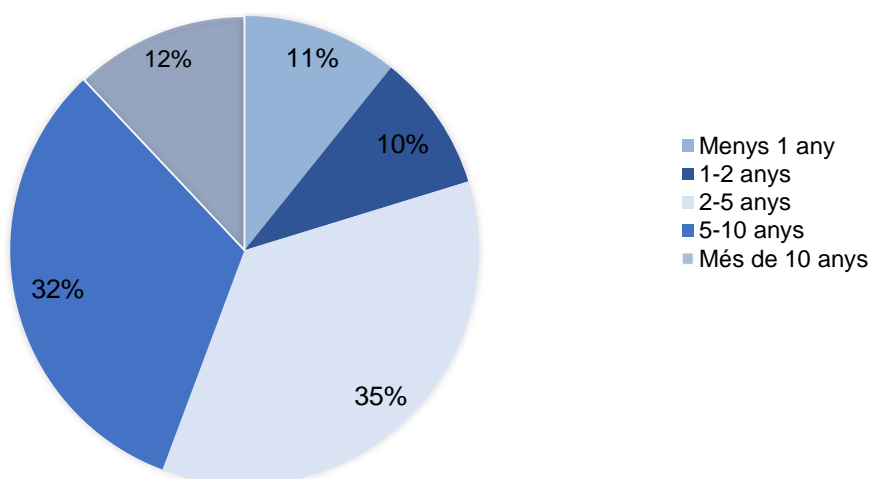
Edat primera detenció	Freqüència	Percentatge
Menor de 18 anys	24	13%
18-29 anys	77	40%
30-39 anys	42	22%
40-49 anys	22	12%
Més de 50 anys	25	13%

6.2.3. Durada de les condemnes de les dones empresonades

La majoria de dones que compleixen una pena de presó estan entre 2 i 10 anys, representant un 32 % que està entre 5 i 10 anys i un 35 % entre 2 i 5 anys.

També trobem un cert volum de dones empresonades que compleixen penes portes de presó.

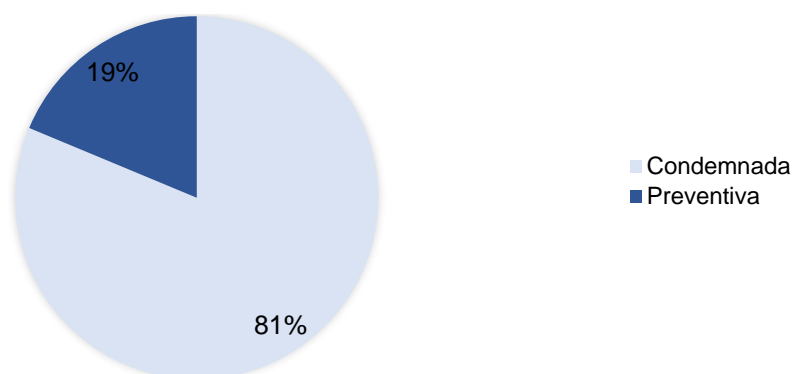
Gràfic 21. Durada de les condemnes de les dones empresonades

6.2.4. Situació processal de les dones empresonades

Un 81% de les dones de la mostra estan complint condemna i un 19 % es troben en situació preventiva.

Gràfic 22. Situació processal de les dones

6.2.5. Grau de classificació de les dones empresonades

Les dones de la mostra es troben classificades en el cas de més de la meitat de la mostra (65,1%) dels casos en segon grau (56,8 % i 8,3% en secció semi oberta en el marc del segon grau). La següent forma més comú de complir la pena per part de les dones participants d'aquest estudi és en una secció o centre obert, en tercer grau de classificació (17,2%). El tercer grau en la seva modalitat restringida representa a quasi un 6% de les dones, mentre que la opció de la unitat dependent la gaudeixen només un 2,4% de la mostra.

Taula 6. Classificació de les dones

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid	Percentatge acumulat
2on grau	96	46,2	56,8	56,8
2on grau en unitat semioberta	14	6,7	8,3	65,1
3er grau restringit	10	4,8	5,9	71,0
3er grau (secció oberta o centre obert)	29	13,9	17,2	88,2
3er grau (unitat dependent)	4	1,9	2,4	90,5
Llibertat condicional	1	,5	,6	91,1
Sense classificar	14	6,7	8,3	99,4
Altres	1	,5	,6	100,0

	Total	169	81,3	100,0
Perduts	Sistema	39	18,8	
Total		208	100,0	

Respecte de la classificació de les dones empresonades, de la part de la **recerca qualitativa** emergeix presentar algunes qüestions sobre el compliment a la UMS (Unitat de Medi Semiobert) i a les seccions obertes. Les narratives es transcriuen literalment a continuació.

6.2.5.1.La UMS (Unitat de Medi Semi Obert)

a. Falta d'activitats .

En primer lloc, una professional amb càrrec de comandament destaca la manca d'activitats que s'ofereixen a la unitat de medi semi obert:

“ Sí, se quejan que no tienen nada que hacer, ¡Claro! Las de segundo grado, que salen Seis días cada cuarenta y cinco.

Claro, se quejan un poco de abandono, de (...)Tienen los talleres, pero claro, estamos en las mismas, lo que se haga en los talleres y nada, pues es todo lo mismo. Entonces lo que estábamos hablando el otro día; ayer, justo era el día, con la Cap de programas, era, con alguna educadora, mirar de recuperar el huerto de la UMS y el jardín de la UMS, ¿vale? Pero es algo de las cosas, una de esas cosas, que llevamos entre ella y yo y que llegaremos- "(Comandament cp1)

b. Falta de feina

Una de les internes entrevistades explica que el fet d'estar a la UMS fa que no tingui feina ni activitats a fer, fet que té un impacte molt negatiu en la seva salut mental:

"Pero me preocupa estar en la "UMS" el tiempo que vaya a estar y no tener ninguna actividad, yo me voy a volver loca. Yo viví en la UMS 5 días

y pensé que me volvía loca. Claro, y te vuelves loca ahí sin nada que hacer, Porque no hay nada que hacer. (Interna cp1)

En un dels grups de discussió les internes de la UMS posen de manifest les dificultats que veuen per a la reinserció:

P2: Pues mira, dentro de la cárcel en concreto aquí en la UMS, para empezar. En el trabajo, adentro, el trabajo es muy escaso. Demasiado escaso, los talleres productivos, vamos a hablar de eso, la chica cobra menos de 50 euros, menos de 40 euros están cobrando porque la de los talleres les está colocando dinero para que cobren esa cantidad al mes, pasando toda, toda la mañana, toda la tarde haciendo trabajo que...

P3: Siendo módulo salida.

P 2: Que en los hombres es mucho mejor pagado, entonces para un centro semi-abierto donde las chicas tienen que salir. Y para mandarle dinero a la familia. No... eso no compensa. A lo mejor la chica quiere trabajar en los talleres porque simplemente... es que no hay destino, hace falta área de trabajo, por ejemplo está ese taller, el cual se puede aprovechar porque hay puestos de trabajo que están muy, muy mal pagados. Es lo primero. Para una sección semi-abierta donde estamos saliendo, tenemos que ayudar a las familias, tenemos que hacer cosas..."
(Internes UMS cp 1)

c. Mala atenció mèdica

Complir la pena a la UMS també implica segons les internes una mala atenció mèdica:

" P3: aquí, no hay asistencia médica. No viene el ginecólogo, yo tengo un problema en la pierna y no hay traumatólogo, yo tengo que tener 8 meses de baja y no me ha venido un traumatólogo ni nadie. Yo tengo un problema muy fuerte y estuve en un psiquiatra y tampoco ha venido. Y estoy aquí con la mano y estuve ayer llorando todo el día para que me haga una curación y si estás mal o enferma te dan paracetamol.

P1: La sanidad es muy mala aquí dentro.

P3: Es horrible. Y ha muerto gente aquí abajo que yo lo he visto y la chica estaba muy mala. No nos vienen a ver. Y yo he visto a gente tener infarto y antes de esto, la chica estaba sentada en la puerta de enfermería pedía ayuda, dale... la mujer tuvo un infarto y se ha muerto. Muchas estuvieron embarazadas y tuvieron abortos porque no tenía seguimiento.. destacando que en la UMS está peor)." (Internes UMS cp 1)

d. Mala Alimentació

Finalment, fan referència al tipus i condicions del menjar, considerant que encara estan pitjor alimentades a la UMS, tenint la sensació que disposen de menys quantitat:

"P3: Aquí la alimentación es fatal.

P1: La alimentación...muy mal

P2: Tiene que estar comprando productos más baratos para disfrazar un poco

P 2: Mandaron también tortilla, lengua fría congelada,

P1: Capaz que está malísima. La comida es... de verdad.

P 2: Muy pésima. Y se están pasando aquí, a veces mandan menos comida (destacando que en la UMS está peor)". (Internes UMS cp1)

6.2.5.2.Secció Oberta

En aquest apartat es comenta amb diverses professionals sobre la secció oberta, des de quin és el perfil que hi accedeix com en què consisteix el compliment en aquestes condicions:

El perfil de dona que hi accedeix:

" Me dicen "primaria, tres años, con contrato de trabajo, con domicilio y con responsabilidades familiares", ¡Tercero con Sección Abierta!(...) ¿vale? ¡Porque ya lo ves! (Comandament cp1)

"Si estamos hablando de causas de dos, tres años, por norma general, suele ser un tercer grado inicial con privación en Sección abierta. ¿Por qué? Porque hay contrato de trabajo, porque hay soporte familiar, porque hay toda una serie de informes favorables del trabajador social, ¡Vale? que ya recomiendan eso, ¿vale? entonces, en esos casos suelen ser la práctica habitual, pero casos, los mínimos. El hacer, una interna, un ingreso voluntario primario, aunque no haya esas condiciones, también se valora el tema de hacer un tercer grado inicial y una privación en sección abierta. (Comandament cp1)

La treballadora social que treballa al centre obert explica les dones que hi viuen:

"Aquí tenim dones en un règim de tercer grau normal, diguessim, venen a dormir aquí cada dia, excepte els caps de setmana que de divendres a diumenge, o a dilluns si ja tenen permisos, poden pernoctar al domicili o en algun recurs d'aquells d'acollida.. Llavors hi ha el règim de vida del El 86.4, que fins ara hi havia diversos supòsits pels quals un es podia acollir a aquesta modalitat de règim de vida, i era, per motius laborals, per motius familiars, per motius de salut, per evolució favorable i potser algo més que ara em despisto i no m'enrecordo." (Treballadora social cp3).

Com a professional, destaca que és molt diferent treballar en centre obert que a presó:

"TS: treballant en centre obert sí que és veritat que és força més diferent, perquè surten pràcticament des de el matí, si tenen feina, fins a la tarda o si tenen obligacions familiars que s'han d'ocupar elles també surten pràcticament tot el dia" (Treballadora Social cp3)

La professional comenta que les persones que dormen en un centre obert pot ser que hi siguin per qüestions de risc, perquè estan sancionats i no poden accedir al seu domicili:

“ Es que realment els que estan dormint aquí, les persones que venen a dormir aquí es o per un tema de risc o per un tema de...o perquè estan sancionats, no? alguna vegada que dius.. doncs això, tenen alguna sanció que no els permet pernoctar al domicili, o, o això, una situació més de risc, o aquells que no poden accedir a un domicili” (Treballadora social cp3).

La treballadora social posa de manifest les grans dificultats que tenen les dones en el centre obert per accedir a un habitatge:

“Clar, tal com està el tema de l’habitatge, que demanen un aval, que demanen un contracte laboral, de uns diners concrets, no? un mínim. Bueno, demanen, això és força terrible, perquè demanen, o sigui a part de les nòmines..., clar si jo tinc una nòmina de vuit-cents euros, que moltes vegades és la que poden tenir els nostres usuaris, però tu hem presentes una de mil quatre-cents euros, doncs prioritzaran, encara que presentis contracte i nòmina, i clar, son gent que no poden entrar per la via més normalitzada d’accedir a un lloguer però tampoc per la via d’emesa de emergència o de més desprotecció, perquè tampoc son casos prioritaris perquè a més tu tens una nòmina, i llavors, en aquests casos, és força complicat..” (Treballadora social cp3).

En definitiva, complir en un centre obert ofereix una certa flexibilitat d’adaptar-se a una diversitat de formes de compliment:

Clar com que també podem oferir la possibilitat de, en funció de les necessitats que tinguin, que puguin complir amb una modalitat o un altra, això també ens facilita doncs adaptar les necessitats, jo que sé, que si dius, aquesta senyora que té problemes de salut o per cuidar al seu home, aquesta senyora no ve a pernoctar aquí al centre, està en la modalitat aquesta del règim de vida del 86.4 que poden pernoctar a domicili i fer una entrevista quinzenal o setmanal i ja, d’alguna manera,

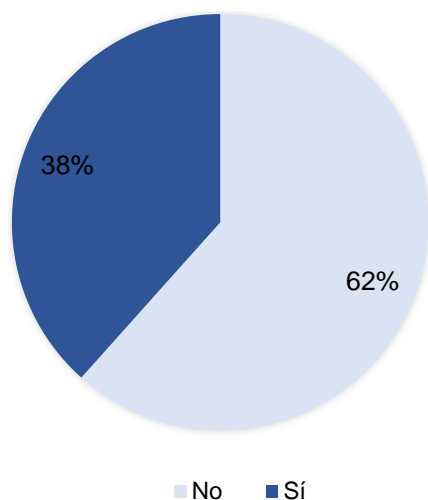
així permetes que les necessitat que té...com per cobrir-les...Sí. O si hi ha, per exemple tenim alguna noia que està combinant tema laboral amb tema cura dels fills, doncs també aquesta modalitat de règim de vida li permet poder-ho fer. Vull dir que d'alguna manera, jo penso que, així en general, les necessitats que jo pugui percebre aquí, ja tenim eines."
(Treballadora Social cp3)

6.2.6. Règim disciplinari

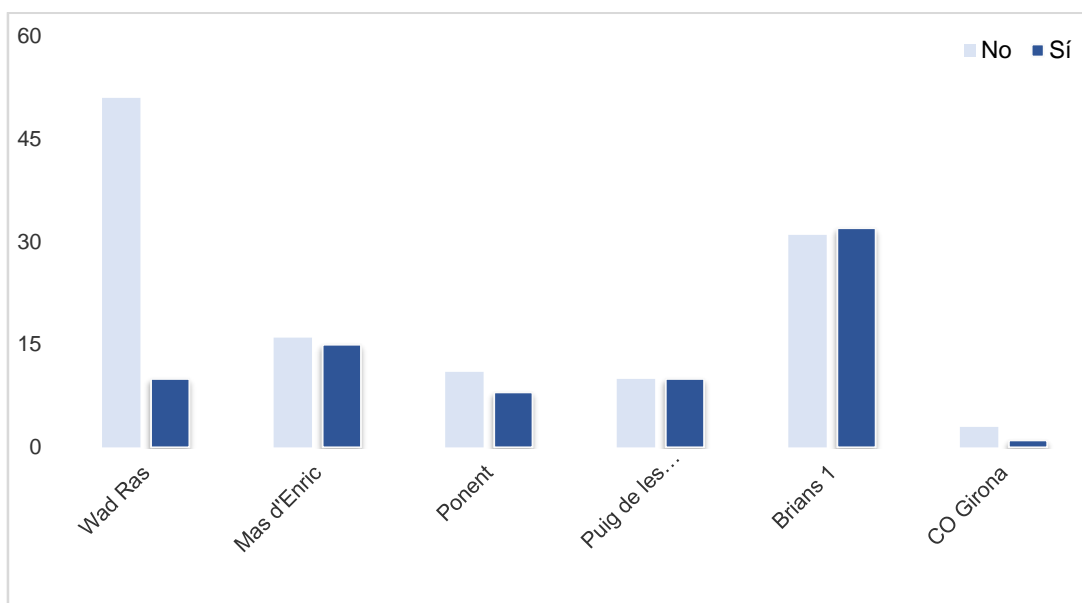
La majoria d'internes participants en el nostre estudi declaren no haver estat sancionades, enfront el 36.5 % que sí que ho ha estat.

Malgrat això, d'aquest 36,5%, un 38 % declara haver estat sancionada en cel·la d'aïllament, que implica una acció molt punitiva d'intervenció en la resolució dels conflictes en el context penitenciari. El centre on s'utilitza més l'aïllament és Brians 1 (50.5%) , seguit de puig de les Basses (50%); Mas d'Enric (48.4); i ponent (42,1%). El centre que menys utilitza aquesta sanció és Wad-Ras (16.4%) seguit del Centre obert de Girona (25%).

Gràfic 23. Sancionada en cel·la d'aïllament

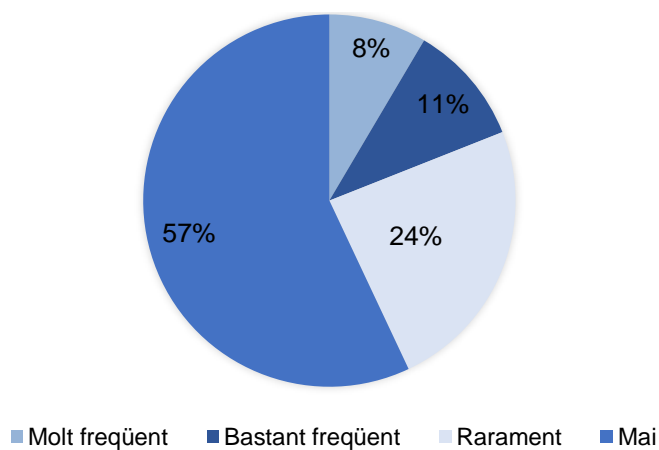
Gràfic 24. Sanció en cel·la d'aïllament per centres

a. Freqüència de sanció

La gran majoria (57%) si bé han estat castigades alguna vegada, declaren no haver-ho estat molt sovint. Essent només un 19% les dones de la mostra que consideren ser castigades bastant i molt freqüentment.

Gràfic 25. Freqüència de les sancions

Taula 7. Freqüència de les sancions per centres

		Centre						Total
		Wad Ras	Mas d'Enric	Ponent	Puig de les Basses	Brians 1	CO Girona	
Molt freqüent	Recompte	1	4	2	2	8	0	17
	% dins de Centre	1,6%	12,9%	10,5%	10,0%	12,7%	0,0%	8,5%
Bastant freqüent	Recompte	3	3	1	3	10	1	21
	% dins de Centre	4,8%	9,7%	5,3%	15,0%	15,9%	25,0%	10,5%
Rarament	Recompte	7	14	5	6	16	0	48
	% dins de Centre	11,1%	45,2%	26,3%	30,0%	25,4%	0,0%	24,0%
Mai	Recompte	52	10	11	9	29	3	114
	% dins de Centre	82,5%	32,3%	57,9%	45,0%	46,0%	75,0%	57,0%
Total		63	31	19	20	63	4	200
Total		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Pel que fa a la comparativa entre centres, a Wad ras les dones de la mostra declaren en un 6% molt o bastant freqüent; mentre que la immensa majoria declara mai (83%). Brians 1 en canvi presenta més freqüència en les sancions de centres, seguida de Mas d'enric , puig de les basses i ponent. Essent el centre obert de Girona on menys freqüentment es castiga.

A continuació s'inclouen alguns fragments de relats de les participants en el nostre estudi a la **part qualitativa** relativa al règim disciplinari i en particular sobre el mòdul especial:

b. El mòdul "especial"

Una interna explica con accedeixes al mòdul especial i la injustícia que considera que suposa la decisió que una determinada interna hi acabi anant:

“Sí, he ido al especial varias veces. A base de aislamientos aprendes a callarte, a saber- ellos tienen la razón si o sí. Aunque tu la tengas, da igual, ellos la tienen. Quien tiene (incomprensible, 3, ¿el as del mago?) son ellos-son ellos y ya. Tú puedes decir lo que digas pero, entonces si ellos dicen que tú has levantado la voz en el comedor vas a ir a especial. Y ya está. Aunque tú tengas abogado, que venga quien venga, es tú palabra contra la de ellos y la de ellos tiene mucho más peso que la tuya.

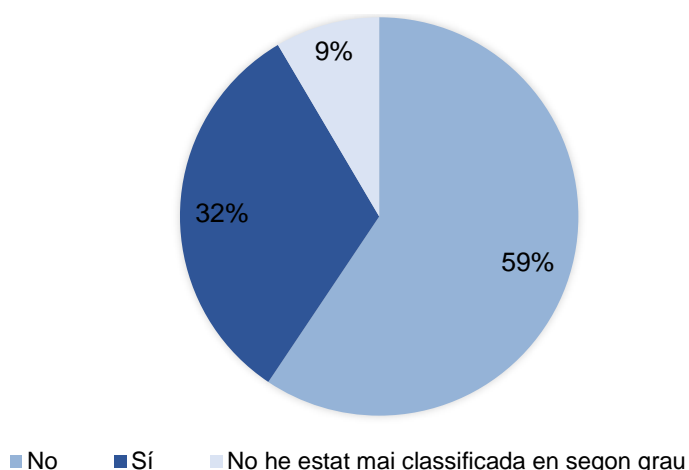
Aquesta mateixa interna explica la seva experiència:

Yo bien porque noo-no. Si ya estás ahí, es peor si gritas, si te rebelas entras como contra ellos y va a ser peor. Te pueden atar, te van a pinchar cosas que no sabes ni qué son. Y- yo por mí bien, porque he estado y las veces que he estado he estado bien, he estado tranquilo, pero que si, te intentan putear, te pueden dar el tabaco dos días más tarde. Aunque lo lleves encima te lo dan dos días más tarde, o te dan el tabaco pero te quitan el mechero. Pequeñas cosas" (Interna cp1).

6.2.7. Gaudiment de permisos de sortida de les dones

La gran majoria de les dones, al voltant del 68% no han gaudit de permisos de sortida, enfront el 32%, essent al centre de Brians 1 on menys permisos es concedeixen a les internes. Aquest fet va en contra del sistema progressiu del nostre sistema penitenciari que persegueix una sortida paulatina a la vida en llibertat per tal d'assolir poc a poc les eines necessàries per a poder dur una vida normativa en el moment de la llibertat definitiva. Aquestes dades demostren que les dones de la mostra tindran un repte més exigent.

Gràfic 25. Gaudiment de permisos de sortida ordinariis

Taula 6. Gaudiment de permisos de sortida ordinaris per centre

		Centre						Total
		Wad Ras	Mas d'Enric	Ponent	Puig de les Basses	Brians 1	CO Girona	
No	Recompte	23	12	13	9	39	2	98
	% dins de Centre	59,0%	52,2%	72,2%	45,0%	63,9%	50,0%	59,4%
Sí	Recompte	8	8	4	11	21	1	53
	% dins de Centre	20,5%	34,8%	22,2%	55,0%	34,4%	25,0%	32,1%
No he estat mai classificada en segon grau	Recompte	8	3	1	0	1	1	14
	% dins de Centre	20,5%	13,0%	5,6%	0,0%	1,6%	25,0%	8,5%
Total	Recompte	39	23	18	20	61	4	165
	% dins de Centre	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

A continuació es plasmen alguns resultats obtinguts de les narratives de les participants en relació als permisos, derivats tant de les **entrevistes com dels grups de discussió**:

Una de les internes explica la seva situació en relació als permisos que tindrà just abans de sortir en llibertat definitiva:

“Sí, pronto saldré en libertad definitiva. De momento tengo antes los permisos e ir saliendo eso, lo que te he dicho, 3 días, hasta que me digan los de 6 y luego ya podría hacer el tercer grado, antes que sería ir a dormir a la cárcel y estar fuera durante todo el día “(Interna cp1)

En un dels grups de discussió es planteja quines són les preocupacions de les internes al moment de la sortida de presó, una d'elles planteja justament el fet de no haver gaudit de permisos durant la seva llarga estada a presó:

“ En mi caso, que he estado 7 años aquí y no me dan un permiso ni “pah atrás”. Si que he sido muy mala persona, bueno no mala persona, pero si que por mi delito me miran con una forma, no, muy indomable, pero ya llevo mucho tiempo haciéndolo todo bien, no me meto, no me vicio, pero todo va muy lento. Porque aquí por ejemplo, para que me hagan una programada, me la tenían que haber hecho la semana pasada, y justo coincidió que estaba en el hospital. Ya la perdí y ahora a saber cuando me dan otra. Y un poco lento para mí- Pero la burocracia habla mucho, y la burocracia dice que de momento no. Y eso de la mitad de la condena es una mentira. Eso está en el código. Es que no puede ser así. Y me quedan 2 años todavía. Pero bueno yo ya tengo la mitad de la condena y...”(Interna cp1)

Una de les preocupacions a l'hora de sortir en llibertat és el fet de no tenir habitatge, les seves relacions personals i també no haver gaudit de permisos:

“¿Qué me preocupa? (suspira) Me- a ver me preocupa el que no tengo un lugar donde ee donde ir. Me preocupa de queeee... de la rela- reacción que puede tener mi hijo cuando me vea. Me preocupaaa pfff el que mi madre y mi hermano me rechacen, también”.

En relació als permisos:

“Yo creo que al menos que me saquen que me saquen un d- un día para yooo cuando yo salga no vérmelo todo... Todo de golpe. Claro. Porque yo (suspira) porque es que yo... yo estoy que a veces me... me subo al a la habitación y digo madre mía de mi vida es que voy a salir y...”

També parla del deteriorament físic i mental que té i la dificultat que per ella suposa això alhora d'afrontar la vida en llibertat:

“Yo se lo dije ayer a Eli. Yooo he perdido mucha memoria. Yo no me entero de nada. Es una pff a ver yo veo a los- no me a- me dicen, por ejemplo tal tienda. Yo no me acuerdo de las tiendas donde estaban

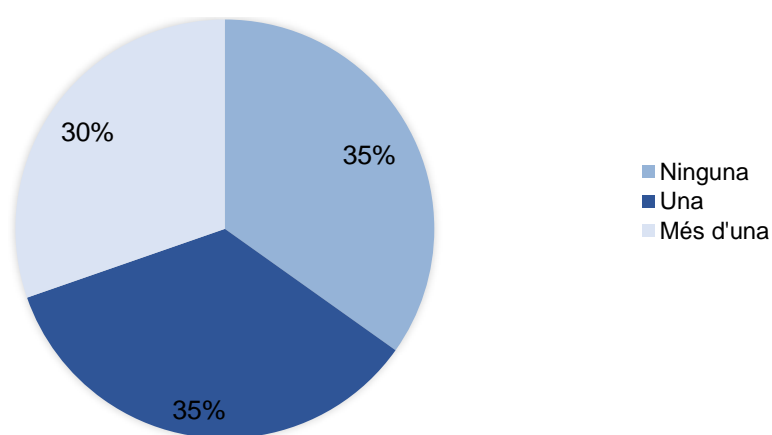
Por ejemplo si tengo que hacer alguna gestión tengo que ir con alguien. No me acuerdo de las cosas. Yo no me ent- yo hay muchas cosas que yo no me entero. No estoy no estoy no estoy. Yo me lo noto, me noto emm floja... me notooo débil, muy débil, muy débil.

Yo a veces me siento en la cama yyy miro y digo madre mía por donde empiezo?" (Interna cp1)

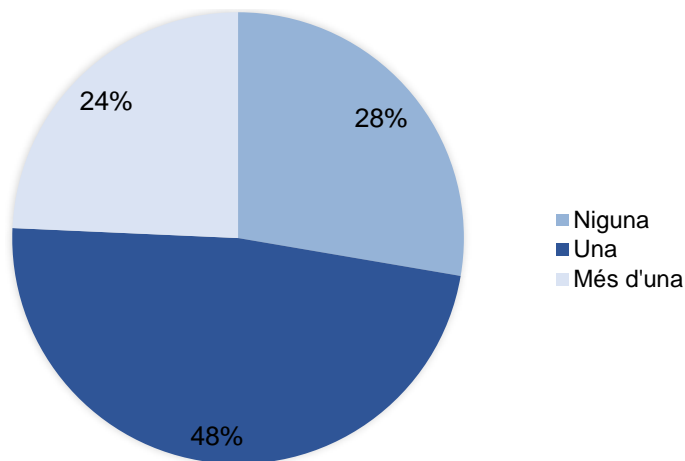
6.2.8. Reincidència

La majoria de dones (65%) han complert abans de la condemna present alguna altre condemna. La majoria van complir-les a la presó. No obstant hi ha un número elevat d'internes que són primàries (35%).

Gràfic 26. Condemnes penals després dels 18 anys

Gràfic 27. Condemnes complides a la presó de les dones empresonades

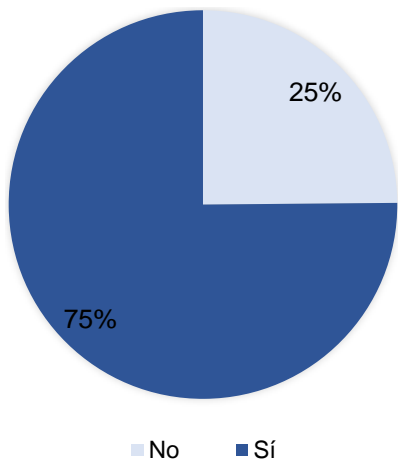
6.3. Alguns aspectes rellevants durant el compliment de la condemna a la presó

La majoria de les internes treballen a dins de la presó i en la majoria dels casos acostuma a aportar alguna millora en les seves habilitats professionals. La majoria (54%) però no treballa fora de la presó, tot i que si que ho fa una gran quantitat d'internes. No obstant, no s'aprofundeix sobre la qüestió relativa a la quantitat de diners que es cobren, fet que si que surt a les entrevistes i grups de discussió.

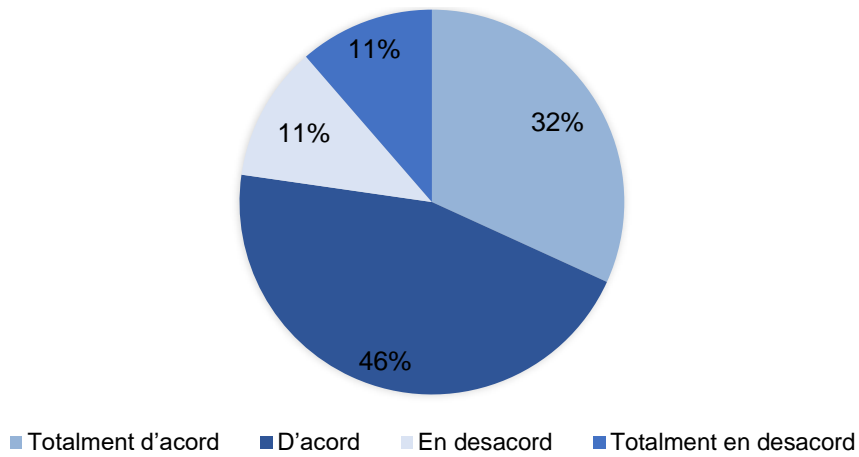
6.3.1. Treball a la presó

Una gran majoria de les internes de la mostra declaren treballar de forma retribuïda a la presó (75%) i un 78% estan satisfetes amb el treball realitzat. Aquest fet contrasta amb els resultats qualitius on algunes internes però especialment els professionals aporten una mirada crítica dels treballs oferts i de la seva retribució.

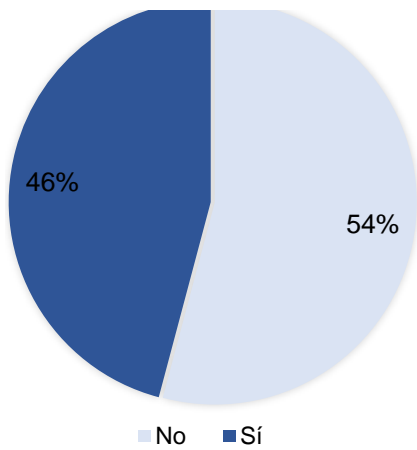
Gràfic 28. Treball retribuït dins de la presó

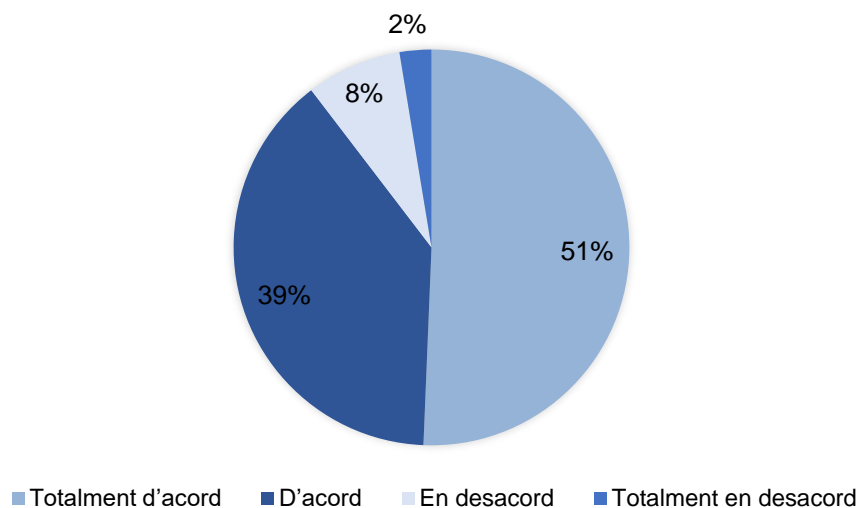
Gràfic 29. Satisfacció amb el treball retribuït dins de la presó

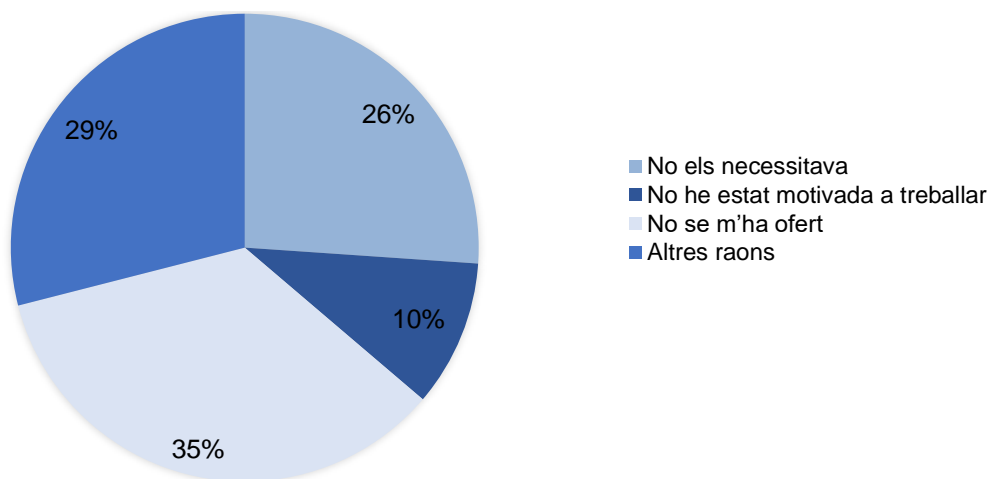
Gràfic 30. Treball retribuït durant la condemna fora de la presó

Gràfic 31. Satisfacció del treball retribuït durant la condemna fora de la presó

Gràfic 32. Motiu per no realitzar treball durant la condemna

Taula 7. Altres raons per no realitzar treball durant la condemna

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid	Percentatge acumulat
	193	92,8	92,8	92,8
Baixa mèdica	2	1,0	1,0	93,8
Percebo la PIRMI	1	,5	,5	94,2
Rebo la renda garantida	1	,5	,5	94,7
Cobrament d'una paga	2	1,0	1,0	95,7
Condemna molt curta	1	,5	,5	96,2
Malaltia	1	,5	,5	96,6
Vàlids Estic a l'espera	1	,5	,5	97,1
Estic jubilada	1	,5	,5	97,6
Havia qui ho necessitava més que jo	1	,5	,5	98,1
Feia voluntariat	1	,5	,5	98,6
Jubilada	1	,5	,5	99,0
Els "destins" aquí són gratis	1	,5	,5	99,5
Pocs diners i molt treball	1	,5	,5	100,0
Total	208	100,0	100,0	

A continuació es presenten alguns aspectes que s'han comentat tant als **grups de discussió com a les entrevistes individuals** respecte del treball a presó, especialment dels professionals que no es recullen les seves opinions als qüestionaris. La gran majoria de les narratives tenen una visió crítica sobre el treball a presó:

6.1.1.2. Tipus de llocs de treball

En relació al tipus de llocs de treball, una comandament explica l'origen i evolució. En fa una reflexió crítica:

" Quan s'inicia el CIRE, fa uns trenta anys o algo mes, tenia uns objectius molt clars, que eren la reinserció, els llocs de treball, el treball de qualitat, la formació, però passen els anys i aquests objectius es dilueixen, s'adrecen molt a aquells serveis que CIRE té a presó, vale? Una fleca= doncs monto un curs de fleca; tinc tallers i necessito carretoners, monto el curs de carretoners. És clar, això no és la demanda de feina que hi ha fora al carrer!

Es mostra crítica amb els cursos que ja no s'ofereixen i en canvi podrien ser útils per a la inserció professional:

En canvi, han tret cursos que a fora servirien, com el curs de geriatria. tenim una població molt envellida, necessitem molts cuidadors! si formem a les persones en aquest àmbit, és un mercat molt ampli. Ara les fiquen a mantillar, a pegar etiquetes, a no se'què... això no arriba ni a cadena de producció de qualsevol fàbrica de fora, no podem ni anar a la Seat vale? A ficar cargols, vale? manca una formació laboral real" (Comandament cp 1)

Fa referència a cursos que serien realistes per a cobrir la demanda exterior:

"En canvi, perruqueria o modista, seria més realista: paga tu ara una modista que et faci la bora dels pantalons! perquè no n'hi ha! et diuen allò...es que son trabajos estigmatizados!, a veure senyors: no volem canviar la societat? doncs ja la canviareu quan podreu, amb aquestes dones , que és ara lo que tenim entre mans, els hem de deixar sobreviure elles soles fora. Per què sinó què fem? primer les infantilitzem i llavors les fem dependents de l'administració". (Comandament cp1)

Les funcionaries participants en un dels grups de discussió critiquen algunes de les feines que realitzen a presó, per la seva poca utilitat:

"F1: luego lueg- luego claro luego el tema del trabajo, ¿el CIRE para mujeres qué ofrece? Eeeh...=

F2: =mantilleo

F1: *El trabajo de las mantillas. ¿Qué pasa que cuando salgan fuera me voy a reinsertar en un trabajo mantilleando? [¿Dónde están las mantillas? (incomprensible, 1) O sea a ver]*

F2: *No pero, ellas se preguntan ¿y qué me aporta?, ¿ese trabajo qué me aporta?] ¿Qué he aprendido?*

F1 *¿Dónde está la fábrica de las mantillas aquí eee en Cataluña?*

F3: *Claro, tendrían que tener trabajos reales... un desastre vamos!"*

(Funcionaries cp1)

2. Distribució del Treball: llocs i remuneració

Expliquen com es distribueix el treball a presó, els llocs i la remuneració:

" Luego tienes los destinos remunerados, con contratación a través de CIRE. ¿Qué es una miseria? ¡Sí! Porque normalmente cobran unos ciento treinta, ciento cuarenta euros, las básicas, y las encargadas cobran el doble: doscientos cincuenta o doscientos sesenta.

Hay internas, que, con ese dinero, sobre todo, internas sudamericanas, con ese dinero, mantienen a las familias en casa. O sea, que son capaces de vivir aquí, de tener sus gastos y de mandar dinero a casa. ¿vale? (...)

Els tallers productius:

“Están los talleres productivos, en los talleres productivos, tú vas a tanto por pieza, cuánto más trabajas más cobras, ¿Vale? Si es cierto que hay días que es penoso, pero claro, como me dicen el otro día: “ay es que llevo todo el día trabajando y me he ganado dos euros” (...)

La comandament fa una reflexió sobre la remuneració i la gestió que en fan les internes:

“Porque hay internas que cobran cuarenta al mes y hay otras que cobrarán trescientos, más allá de los trescientos, lo cobran las encargadas que se van a los quinientos o los seiscientos, eso las encargadas, no hay nadie más (...)

Que no van a ganar el sueldo que ganamos nosotros, ¡Por supuesto que no!, pues claro, y menos pagando CIRE, ¿vale?, pero sí que hay cantidades de las que pueden disponer" (Comandament cp 1)

Una interna reflexiona sobre el treball a presó i respon o qüestiona algunes crítiques que es fan de forma genèrica al seu accés:

"Quien quiere trabajar, trabaja. De hecho, ahora somos 3 y en talleres somos 5. No se que está pasando. O sea, vos trabajas en producción, esto es bajísimo, pero si quieren hacer algo lo puedes hacer. Trabajo hay, es como en la calle no? Aunque sea para lavar copas, el que quiera trabajar, trabaja. El sueldo es bajísimo, pero hay un montón" (Interna cp 1)

Una altra professional fa una valoració crítica a la tipologia, diversitat i accessibilitat de les feines que tenen les dones a presó:

" Dentro de la prisión hay una peluquería, hay unos talleres, hay también una cocina y todo, y las chicas pues pueden trabajar, y tener un trabajo remunerado y también conseguir un pequeño título de peluquera o de manipuladora de alimentos de cocina, y trabajar con ello y ganar un poquito de dinero y poder tener una pequeña titulación. En esto también, ya aprovecho para decir, falta muchísimo para equipar a las prisiones de hombres que tienen talleres, cosas mucho más complejas y mejor remuneradas que en las prisiones de mujeres. Las mujeres, pues bueno, peluquería y talleres de hacer cositas pequeñas, poco remuneradas des de mi punto de vista, y cocina y poco más la verdad. No hay talleres de robótica, ni marquetería, ni otras cosas, ni de ingeniería ni otras cosas que se adjudicarían a lo mejor a los hombres no?, la administración tiene bastante trabajo por hacer en este aspecto también" (Infermera cp2)

3. Salaris precaris

Per últim la comandament entrevistada es refereix com accedeixen a la feina, els tornos i als salaris:

"Mira, hay un cupo, como en cualquier lugar de producción, hay un tope, ¿vale? En el taller, en este taller, concretamente el de Dones, yo he visto

trabajando en un turno, setenta mujeres, setenta, y en este momento tenemos sesenta y dos. En este mes, están bajando ocho o diez porque las demás no quieren bajar, o porque tengo destino y ya cobro, o porque tengo una paga, o porque mi familia me pone peculio. Y ya está.

Pero opción de trabajo si quieren, en el taller siempre hay. De hecho, la persona de CIRE, el técnico de CIRE siempre me dice: "mandarme gente, que es que me falta gente, que se tendrá que cerrar el taller porque no hay gente".

Fa referència a la minoria que no treballa:

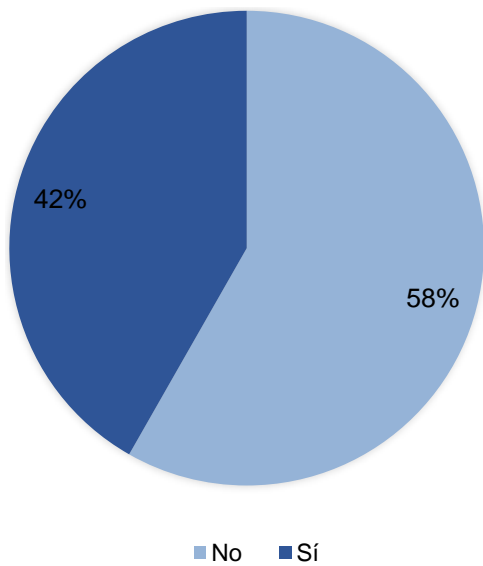
Hay ese grupo residual, que son catorce o quince que están en el patio sentadas, el grupo del parchís que digo yo, que no quieren ir a trabajar.

Porque oferta, hay. Es que dicen: "Es que, para cobrar quinientos euros, no me levanto de la cama" Pues éstas, más o menos, son lo mismo: "Yo para trabajar eso, no voy a ir a trabajar" Pues entonces no tiras... Que no es un sueldo decente, no, que no es un sueldo... estoy totalmente de acuerdo. Todo lo que se puedan quejar ellas de los sueldos, estoy totalmente de acuerdo, pero en la situación que estas, menos es nada, ¿no?"
(Comandament cp1)

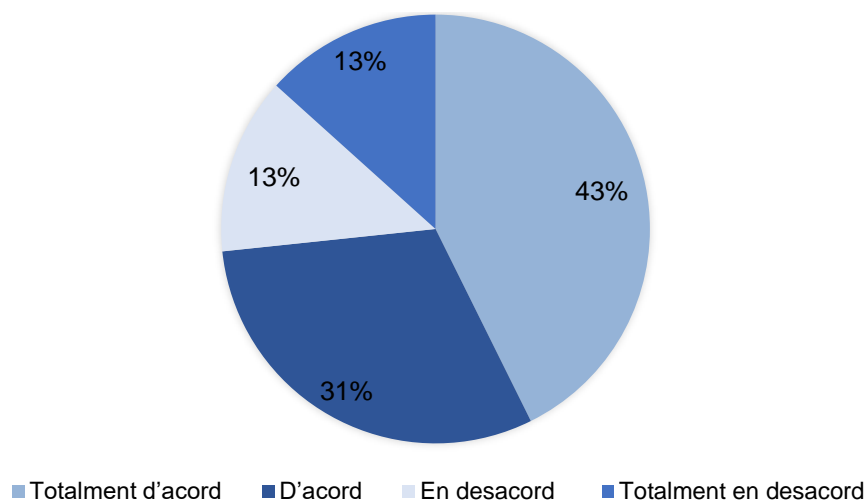
4. Programes de tractament o cursos de formació durant l'empresonament

En general, les dones tendeixen a participar als programes de tractament i als cursos de formació durant l'empresonament. Anirà en funció de les necessitats de cada dona, si presenten problemes de drogues, salut mental o altres.

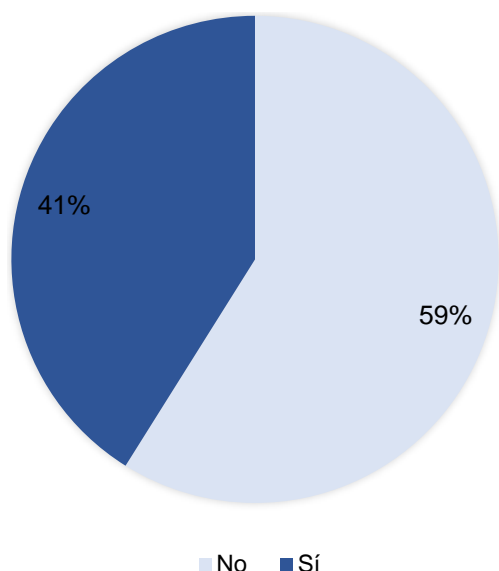
Gràfic 33. Participació en programes de deshabitució a drogues

Gràfic 34. Satisfacció amb els programes de tractament de deshabitució a les drogues

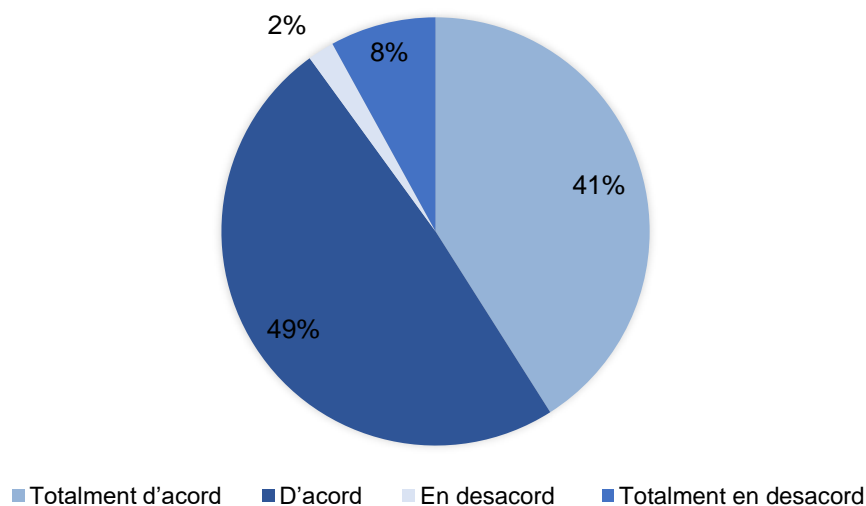

Gràfic 35. Participació en programes de salut mental

Les dades derivades del qüestionari respòs per les participants declaren estar satisfetes amb els programes de tractament de salut mental en un 90 % dels casos (bastant o molt d'acord). Aquesta és una dada positiva en la mesura que la salut mental es presenta com un dels majors problemes que declaren tenir les dones empresonades.

Gràfic 36. Satisfacció amb els programes de tractament de salut mental

Respecte del tractament, les **narratives de les entrevistes i els grups de discussió** plantegen algunes qüestions interessants com la poca adequació dels programes a la perspectiva de gènere o la manca de motivació d'algunes internes, així com també reflexionen sobre com haurien de ser aquests programes o quins aspectes caldria tenir en compte per a millorar-los.

Una primera aproximació als programes de tractament que sintetitza un dels educadors entrevistats:

"Per resumir-ho així ràpid, els programes de tractament estan pensats per a homes i penats: ni per dones ni per preventives, però com que aquí la majoria tenim experiència, eh...som nosaltres els professionals qui els adaptem a la realitat de les dones que tenim a la nostra presó. Les preventives també poden fer programes, però clar adaptats al temps per exemple. Tenim programes motivacionals per deixar la drogodependència; educació per la salut; educació i drogues; educació intercultural i llavors hi ha un programa que és de reparació pels delictes de salut pública, els que no tenen una víctima concreta" (Educador cp2).

Un exemple d'interna que considera útil el programa de deshabitució a les drogues:

"A mi me pidieron el programa de toxicomanía y yo iba encantada [al programa] Y yo me enfadaba y todo en el patio cuando me dijeron hoy no va a haber toxicomanía. A mi me encantaba ir. Ese programa a mi me ha hecho emm entender tantas cosas, tant- mmm eh eh bueno de lo que he hecho yo, del mal- del daño que me he hecho, del daño que he hecho, todo. Todo, [todo]. A mi me ha, mee ha ido muy bien, muy bien toxicomanía"(Interna cp 1) .

6.3.2.1 La Manca de motivació-compromís-constància

No obstant, hi ha algunes internes que tenen manca de motivació, compromís o constància, així no han destacat alguns dels professionals que participen als grups de discussió:

El psicòleg per exemple, fa referència al canvi tant de les internes com del tipus de programes:

"Psi: pero esto ha cambiado porque ellas antes, como han cambiado el tipo de programas, también ha cambiado... ellas... a ver mmm el tema del tratamiento ha evolucionado, el tema de la rehabilitación ha evolucionado,

y antes a lo mejor los programas pues yo que sé si tenías que hacer el toxicomanías ¿no? que es el más típico, pues a lo mejor eran como anuales. Entonces, lo de los programas, sí es un problema, pero bueno ahora últimamente estamos haciendo programas con dos internas (Psicòleg cp1) .

Els professionals distingeixen entre perfils a l'hora d'afrontar el compliment de la condemna i participar en activitats i programes, però sobretot els canvis que hi ha hagut en la implementació temporal dels programes o de la participació d'agents externs:

“Psi: =bueno esto es reciente, esto pasa. el curso escolar. Entonces si túuu la cagabas, pues yo que sé tenías una discusión o lo que sea, o no ibas o tenías faltas y te echábamos, hasta lo- el próximo curso no podías empezar. Entonces ellas estaban tiradas en el patio, que se dice así ¿no? vulgarmente. (Psicòleg cp1) .

Destaquen el poder de les entitats externes perquè els donen una atenció diferent de la que tenen en el seu dia a dia a presó:

“Entonces cuando venían entidades de fuera, ellas sí que se acogían a estas entidades porque era gente que les prestaba atención que es lo que ellas necesitan. Qué pasa que ahora por nuestra parte ¿no? oficialmente están sobreatendidas porque han parcelado los programas entonces siempre tienes una oportunidad. Si tú la cagas este mes, el mes que viene tienes otra oportunidad. Entonces claro como ellas lo que es obligatorio lo están haciendo... claro eeh que yo haya hecho mis programas y que tú ahora vengas y me hagas bailar o tocar las palmas o hacer pulseritas pues igual no me apetece. Igual me apetece echarme una siesta porque yo lo obligatorio ya lo tengo y saldré en mis permisos cuando me toque si todo va bien. Entonces.. ”. (Psicòleg cp1)

Al grup comenten com a aspectes problemàtics la poca constància, el baix compromís i la manca de motivació:

*“PSI: Pero sí que es verdad que **tiennnnn menos constancia** (Psicóloga cp 1)*

*“Ed2: Yo más queee la motivación para mi es un tema de **compromiso y de constancia**. Porque ellas el primer día van a todos lados, lo que pasa que dura el primer día ¿no? Entonces eeh es algo que ¿no? Hemos probado todo. Las hemos perseguido, las hemos dejado de perseguir, las hemos llamado cada día, uu hemos llamado al programa. La realidad es esa ¿no? que uu el en el programa (incomprensible, 1) empezamos 15 yyy acabamos 5 uuu no 5 o 6. Mujeres que por el (incomprensible, 1) se pierden yyy y luego hay algunas que igualmente las expulsamos nosotros, pero...”*

Ed1: programa de- programa de mes y medio o dos. No de me voy un año y o y no es porque me he ido en libertad, o me he ido... no es es porqueee... bueno noo..” (Profesionals cp1)

Un dels educadors destaca que en ocasions malgrat portar a la pràctica les propostes de les internes, elles finalment se'n desentenen i no participen:

Ed2: “Pero es que hasta a veces cosas que ellas proponen. En plan “queremos haser Zumba”. Sacar- sacarnos la música no sé que... sacas el equipo, empiezan, que dices bueno donde vienen. Te vienen dos. Pero 5 minutos y ya está. Y el próximo día lo pones y no te viene nadie. Jope pero es que que rab- lo habéis pedido vosotras. Es que es eso, dices una cosa es lo que propones, pero cosas que proponen hasta ellas dices peerooo si queríais hacerlo que está pasando ¿no? (Educadores cp1)

El psicòleg intenta explicar perquè actuen així:

“ Yo yoo siempre digo que son como adolescentes. Tienen rasgos muy de adolescentes. Deee esta fluctuación de emociones, dee esta inmadurez, de caprichosas ¿no? Dee esta baja autoestima deee es que no me escuchas, es que me mientes” (Psicòleg cp1)

Respecte de la motivació i la dificultat d'aconseguir generar-la i diferencia entre grups d'internes:

“F1: Sí hay un gru- hay un grupo de de deeee internas sedentarias que quee no consigues motivarlas con ningún tipo de actividad.

Les internes motivades:

“A ver la interna que que ya seee, que se quiere movilizar ya se moviliza y ya lo ves. Acude a talleres regularmenteee, si por ejemplo va por la mañana al taller, por la tarde probablemente irá a la escuela. Son internas que que quee quieren tener su día ocupado y entonces lo hacen de esta manera ¿no? Eeh no, también supongo les ayuda a evadirsee pues de los problemas y demás”,

Les internes desmotivades:

“ y luego tienes laaaa, eh un grupo más reducido deeee de internas queeee que bueno cualquier cosa queeee mm quee se propone noo no les motiva para nada ¿no

Psi: Es que ni el tema económico las motiva a veces. Hay algunas que reciben dinero de la familia y se quejan porque no sé que, porque el economato es muy caro por no sé cuanto

Y si están aquí, como niñas pequeñas o adolescentes esperando a que papá o mamá les pase la paga. Porque eessss que es eso. Es que no se emocionan ni con el tema económico.”

(Profesionals cp1).

Destaquen que les activitats noves esporàdiques són les que en ocasions aconseguen motivar-les:

“ mmm sí y hay muchas esto. Yo creo que se mueven cuando hay algo como a cambio ¿no?. El día que hay bingo casi vi-, ahí sí que va todo el patio. “Pues a ver si me toca un premio” ¿no? Pero sino, es como “no me muevo”.

(Profesionals cp1)

1.2. Una mirada de futur per als programes de tractament- La intervenció a presó

Un dels educadors és crític en com són els programes actualment, amb manca de perspectiva de gènere:

"Els programes de tractament en aquesta presó com a mínim, no estan pensats per a dones i això cal canviar-ho. No pot ser que hàgim d'adaptar programes dissenyats per a homes" (educador cp2).

En canvi, la comandament a més proposa un canvi en el model de tractament, on faria èmfasi a tot l'aspecte de la dependència emocional de les dones:

*"El segon pilar seria la **independència emocional**. Elles normalment dependen d'un home- marit, parella- o si són les més joves de la família d'un home o d'una altre dona - pare, mare, àvia-. Aquesta és la de fora, però a dins hi ha tot el tema de l'afectivitat, potser les dones necessitem més el contacte físic, el carinyo, el tenir algú en qui recolzar-se,*

La cerca de carinyo i afecció a presó en altres internes:

" llavors apareixen molts casos de dones que tenen la seva parella heterosexual fora, aquí inicien una relació homosexual amb una altra dona, però crec que no és una qüestió emocional sinó afectiva".

Així doncs, la professional destaca que existeix dependència emocional dins i fora de presó i això cal tenir-ho present i abordar-ho, a més de la dependència econòmica que també existeix:

"Crec que s'han de treballar les dues àrees de dependència, totes dues són dependències emocionals, una fora i una dintre: cal treballar la dependència emocional de qualsevol persona. El company que tinguis ha d'anar al teu costat, al teu pas i si no va el teu pas el deixes enrere, un altre trobaràs! El que no pot ser es que la teva vida vagi condicionada al que tens al costat. És una eina que s'ha de treballar el món del patriarcat les ha fet dependre primer de forma econòmica i després emocionalment, no? això és algo que hem de lluitar-hi, treballar-hi" (Comandament cp 1)

Explica què es allò que no s'hauria de fer en la intervenció:

" Considero que hem d'evitar basar la nostra intervenció en la infantilització i la revictimització: ai pobrecita! l'empoderament passa per l'espavila, reacciona, múevete! Sinó el que fem és canviar la infantilització, protecció i direcció de la parella a que ho faci la institució. No pot ser" (Comandament cp1)

a. Rehabilitació versos reinserció

La comandament es mostra crítica amb la idea de rehabilitació com a eix principal de la intervenció. Apostaria més per centrar-se en els processos de resocialització:

"Què és el que han de fer les dones a la presó? La llei nos marca rehabilitació, inserció i demás, però jo són temes que no comparteixo. S'ha de centrar en els processos de resocialització. M'atreviria a dir que el 95% de les internes tenen un procés de socialització, diguem-li diferent, vale? el que com a societat els hem donat. Llavors clar, aquesta socialització no encaixa amb les normes socials de la resta de la població. Ens hem de plantejar llavors com hem de re socialitzar si partim d'un grup o d'individus en què la socialització primària és deficient o nul·la o està basada en l'anòmia, en la manca de límits, en la immediatesa (...) que són persones que estan acostumades a fer el que volen i quan volen. Això en la majoria dels casos les porta arribar aquí. Aquest tipus de maneres de viure van molt lligades a la marginalitat i al tema de drogues, vale? (...) (Comandament cp 1)

b. Pragmatisme versus idealisme - Perspectiva de gènere

La mateixa professional insisteix que cal ser més pràctics a l'hora de plantejar la intervenció, i que cal reduir l'idealisme:

"El procés de resocialització és molt difícil, molt lent i no sempre s'aconsegueix. El que ens hem de plantejar és: què els hi demanaria a aquestes dones quan surtin al carrer per poder portar una vida que la societat entengui com a normalitzada? què necessiten per poder ser

dones normals o corrents com qualsevol altra a fora? deixant a part estereotips de masclisme, no masclisme, feminisme, patriarcat..deiem-ho a part.

Es mostra crítica amb una forma d'intervenció idealista:

"Deixem de fer volar coloms, si les tenim que empoderar...totes aquestes paraules que estant tenint molta ressonància però que en el fons estan buides de contingut per a mi, no? Què volem aconseguir, cap a on volem anar amb aquestes dones? (...) Amb les internes no canviarem la societat, lo que hem de fer és donar a aquestes dones eines per sobreviure a la societat que tenim i quan siguin fora, ja ens ajudaran els demés a canviar la societat, però de moment, deixem que es puguin tornar a incorporar com acceptades normalment (...)" (Comandament cp 1)

c. Els pilars per una intervenció que prepari per a la vida en llibertat

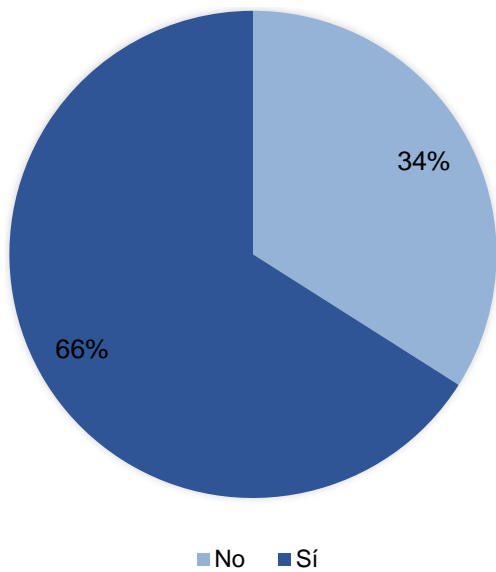
La comandament entrevistada considera que hi ha tres pilars bàsics en una intervenció exitosa:

"Per a mi què necessitem? per mi són tres pilars bàsics: una formació laboral; independència emocional i Salut, higiene i normes de sociabilitat (ho explica i els fragments estan classificats en altres apartats) (...).Els tres pilars amb els que hem de repensar són aquests, i si no som capaços de treballar primer aquestes tres potes, és igual que nos plantegem ni programes de toxicomanies, ni programes d'orientacions sexuals, ni de violència de gènere. És el que crec". (Comandament cp1)

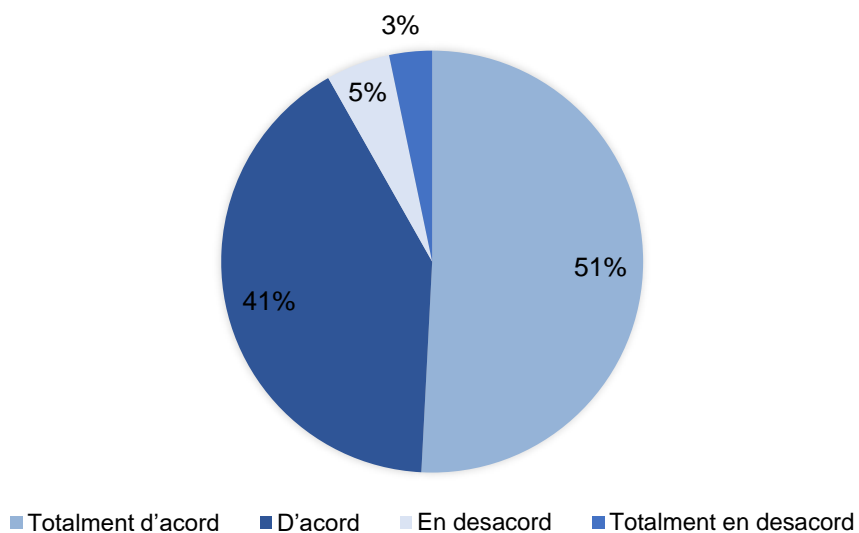
1.3. Els Cursos de formació

Més de la meitat de la mostra participen en cursos per a millorar el seu nivell educatiu (66%) i la seva satisfacció és molt alta en la majoria dels casos (92%) de la mostra.

Gràfic 37. Participació en cursos de formació per millorar el nivell educatiu

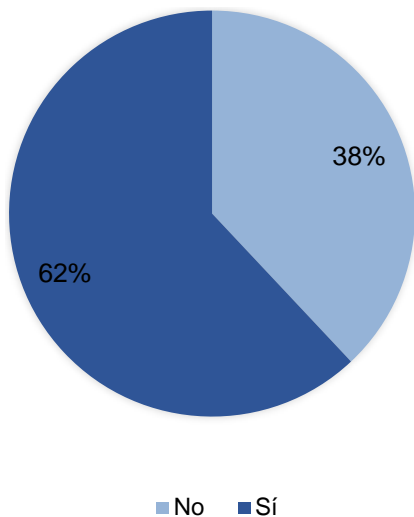

Gràfic 38. Satisfacció amb els cursos de formació per millorar el nivell educatiu

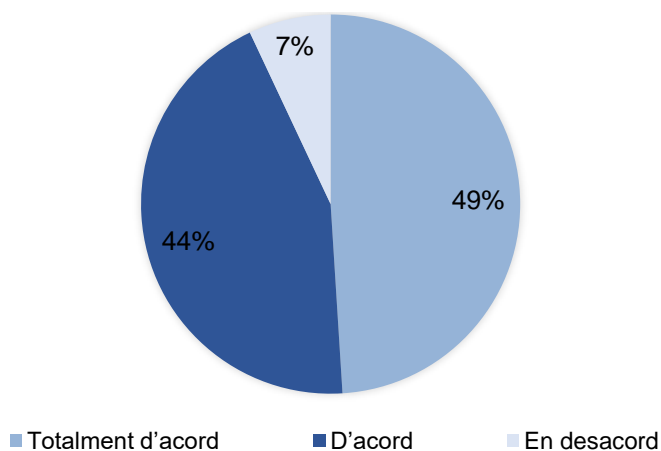
Pel que fa als cursos per a millorar la formació professional també en un 62% de la mostra hi participa i declara a més estar-ne satisfeta en un 92% del casos. Les dades són molt positives però caldria aconseguir que la formació sigui un interès majoritari en el conjunt de les internes.

Gràfic 39. Participació en cursos de formació per millorar la formació professional

De les dades fins ara exposades relatives a la formació dins de la presó en general les valoracions són positives , milloren les seves capacitats professionals i el seu nivell educatiu.

Gràfic 40. Satisfacció amb els cursos de formació per millorar la formació professional

De les **narratives** sobre la participació en cursos formatius i activitats cal destacar:

a. Les activitats ofertes

En relació a la percepció sobre la quantitat d'activitats ofertes, difereix en funció si se li pregunta a una interna o a un professional:

La interna:

"Hay muchas actividades y poco tiempo para descansar, vamos de una cosa a la otra y nos cansamos mucho" (Interna cp 1)

Mentre que el professional:

"Considero que no hi ha massa activitats, estan ocupades però tampoc tant!, justament s'han de recuperar activitats que es feien abans del Covid i que s'han deixat de fer ara, com per exemple molts voluntariats". (Educador cp2)

b. La formació oferta

En relació a la formació oferta, a continuació es mostren la diversitat de cursos que les internes destaquen:

"Formación hice el- he hecho el curso de peluquería, informática, costura, todos los que he podido hacer los he hecho. A parte de los carnés que me he sacado del toro, el curso de cocina, el curso de fleca, todo lo que he podido ir haciendo lo he hecho. Para aprovechar el máximo. Ya que lo tengo y es gratis, lo tengo que hacer."

Destaca que serà útil per quan surti en llibertat:

"Sí serà útil porque ya es más para cuando salgas, ya que cuando salgas vas a ir a trabajar de lo que sea, de lo que te salga. Porque tienes que trabajar sí o sí. Porque sino te van a meter otra vez en el centro porque dirán "de dónde sacas el dinero, actividad delictiva, para dentro". Entonces, yo no tenía ni idea de peluquería, me costó un montón. No tenía ni idea de costura y tuve que hacerme yo mismo ropa y era mucho más guai porque me decían "me gusta eso que llevas", y yo en plan "lo he hecho yo".

A més destaca la formació realitzada en l'ús de tecnologies i internet:

"Y informática, porque yo sabía muchas cosas de internet y tal, y del Word, el PowerPoint y tal pero necesitaba saber más cosas rollo, Excel, todo esto. Que luego me ha servido para hacer otras cosas" (Interna cp1)

La mateixa interna explica la seva projecció futura respecte els estudis:

"Mi intención es seguir estudiando. Me gustaría estudiar Educación Social, porque creo que se pueden cambiar muchas cosas del sistema. Mi intención es empezar aquí y empezarlo por la UOC? Luego para eso también necesitaría también tener un trabajo bastante estable para poder centrarme, también a parte de trabajar, estudiar." (Interna cp1)

En el grup de discussió expliquen com s'integren totes les activitats que fan en les seves rutines diàries:

" I5: Por la mañana hay colegio, y se va al colegio. Luego hay costura a las 12 y pico y también se va. Hacer cositas de manualidades, también se va. Si quieres cada día hay cosas que hacer.

E: Hay cosas que hacer.

I5: Los lunes, los miércoles y los viernes tendríamos que ir al huerto, y a veces también se va. Gracias a esta mujer se va, y nos ayuda siempre en todo.

I4: Yo me levanto 7:30, bueno, a las 7, antes, pero a las 7:30 hay recuento, ducha, desayuno, talleres a trabajar, hago mi destino, limpieza, vuelvo a la celda, me ducho, a las 15 otra vez a talleres. A las 18:30 otra vez subo, destino y me voy a la cama. Y los jueves, hoy me lo tomo todo el día sin talleres, sin destino y sin nada. Porque hago costura y la biblioteca. Y leo. Por eso, acá si quieres- (Internes cp 1)

Per la seva part, algunes funcionaries del grup de discussió de professionals es mostren crítiques amb les activitats i formacions ofertes:

"F1: Aquí només es dona formació amb aquelles àrees que com a serveis s'han de cobrir.

Psi: bueno i jardinera

F1: vale però per exemple els cursos que havíem tingut aquí. El de perruqueria va desaparèixer, el de cine va desaparèixer, el de carnisseria

va desaparèixer, el de corte y confección se'n va anar a homes i ens vam quedar sense. Eeeh el de cistelleria va desaparèixer. Han desaparegut. ¿Per què...? el de mecànica va desaparèixer a homes. El de fontaneria va desaparèixer. ¿Per què? Perquè són àrees no controla el CIRE dins les presons. Llavors...(Funcionaria cp 1)

c. Reflexions i propostes pel futur sobre la formació

Es planteja que la formació s'hauria d'orientar més a la inserció la boral futura de les internes:

"Aquí tenim tant formació reglada, que seria el que inclou l'escola i l'àmbit laboral, i llavors tot el pack de cursos de formació no reglada, com programes artístics, però la formació oferta hauria d'estar orientada de cara a la inserció laboral, ara no ho acaba d'estar massa (...) Aquí s'ofereix cuina, perruqueria, informàtica, confecció i costura, però és molt limitat. Ja ho hem demanat de tenir altres formacions però sempre ens posen l'excusa dels espais, que són massa petits o el que sigui" (Educador cp2)

Es destaca que la formació té a veure en poder aconseguir un dels pilars essencials: la independència econòmica:

"Un pilar és una formació laboral per aconseguir la independència econòmica. Unes adquisicions laborals reals, no el que s'està tenint ara. Què tenim al carrer? Que el sector serveis en aquest país funciona!, sobretot tot el tema del turisme. Hi ha un ventall molt gran on no es necessita qualificació, però sí certa formació. Bé pues, per què no els hi donem cursos reals i pràctics?: des de cambres d'hotel, a cambres de restaurants, a neteja industrial, perruqueres, modistes- alguns diuen que això són treballs estigmatitzats (...) però hem de buscar la supervivència independent, cal aconseguir que siguin independents econòmica i emocionalment" (Comandament cp2)

S'insisteix amb l'adequació de les formacions ofertes a les necessitats del mercat laboral:

" Que al sortir tinguin un ofici, una opció per a guanyar-se la vida, però de demanda real, com el sector serveis, que hi ha moltíssimes opcions. Que no et dic que no faci el curs d'ofimàtica o el d'anglès, si em sembla perfecte! això serà un plus quan vagi a fer de cambrera a un hotel i a sobre puguis parlar una mica d'angles o si saps una mica d'informàtica potser pots optar a la posició de recepcionista de torn de nit, jo que se! però parteixes d'un ofici" (Comandament cp1)

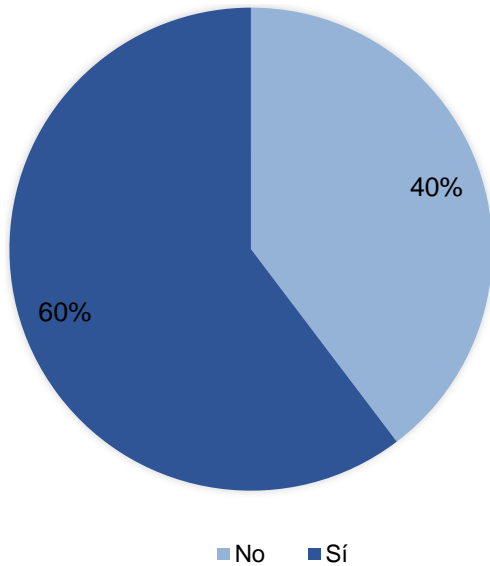
"Per exemple, seria útil recuperar el curs de geriatria. Tenim una població molt envellida, necessitem molts cuidadors! si formem a les persones en aquest àmbit, és un mercat molt ampli (...) Qui et diu que no la pots ubicar a casa d'una persona gran que necessita un cuidador 24h al dia? i a aquesta persona automàticament li has donat un sostre, un plat calent, una feina i un sou, a més de la companyia d'una persona. També recuperaria corte y confección o fomentaria perruqueria, que sempre ens critiquen, però és que les noies deien: mire señorita en mi barrio hay mucha mujer mayor, entonces yo me voy a las casas de las señoras y las peino, las tiño, y me gano mi dinerito. Li estàs donant una via de supervivència que no les obliga anar al supermercat a robar per alimentar els seu 4,5, 6 fills. Si els dones una formació adequada a la demanda real, els dones una opció. (Comandament cp 1)

Planteja autoanàlisi i autocrítica sobre con s'està treballant amb el col·lectiu de dones a la presó per tal de plantejar uns canvis de futur des del que ja se sap que funciona però també del que no funciona tant bé:

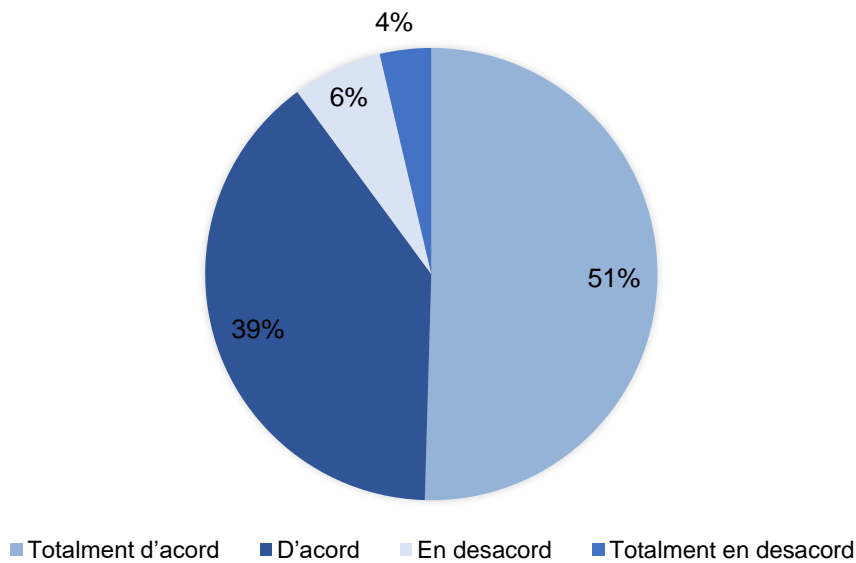
F1: Síi. Quizás habría que plantearse ¿no? siii algún día en un futuroooo eeh le toca la lotería a la administración y construye la prisión nueva, plantearse si sii si nos estamos dando cuenta que llevamos tantísimos años trabajando con este colectivo y no funciona lo que estamos haciendo, pues supongo que visto que nada de esto les motiva habrá que cambiar y hacer cosas que les motive ¿no? habrá que hacer cosas reales que les motive, y que a lo mejor ella está viendo que el zumba cuando salga a la calle en libertad no le va a valer para nada. Y a lo mejor el hacer pulseritas tampoco le va a valer para nada. Y a lo mejor habría que

plantearse cosas reales que luego ella vea que eso:en la calle sí que le va a valer, ¿vale? (Funcionariacp1)

Gràfic 41. Participació en programes de tractament per fomentar l'autocontrol, capacitat de resolució de problemes i similars

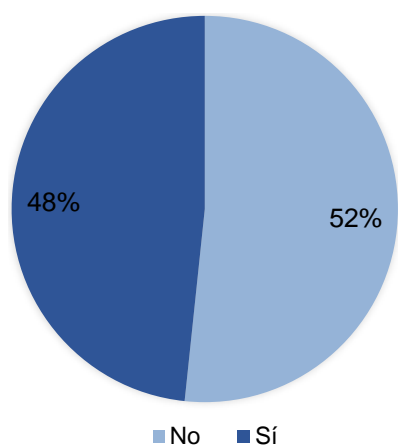

Gràfic 42. Satisfacció amb els programes de tractament per fomentar l'autocontrol, capacitat de resolució de problemes i similars

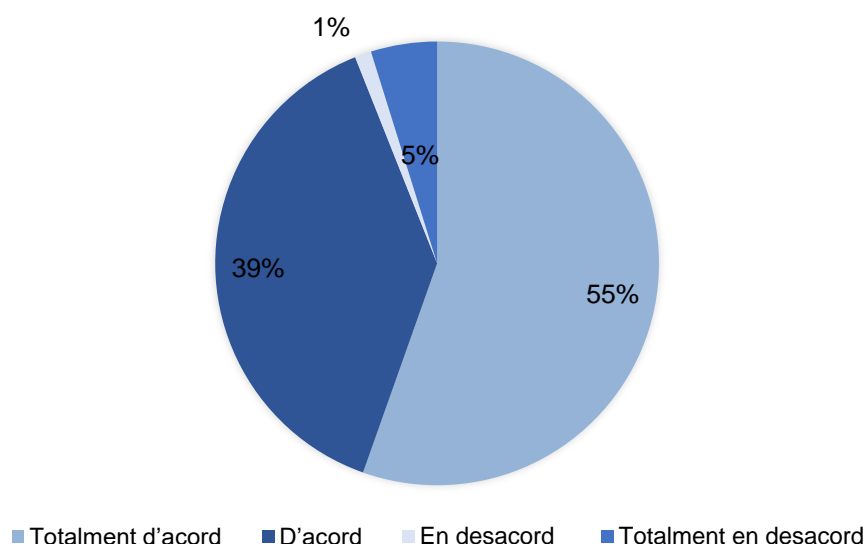

Les internes també participen en un 48 % en programes diferent als mencionats anteriorment. Existeix una àmplia varietat de programes. Així per exemple trobem programes d'arts plàstiques, de confecció, d'esports i informàtica, de costura, fotografia, geriatria, de delictes violents, preparació a la vida en llibertat, control d'emocions, vida en comunitat i preparació de permisos, para i pensa, mecanografia, atenció bàsica al client, anglès, salut emocional, reiki, mindfulness, entre altres. En general estan satisfetes amb els programes.

Gràfic 43. Participació en altres programes diferents als anteriors

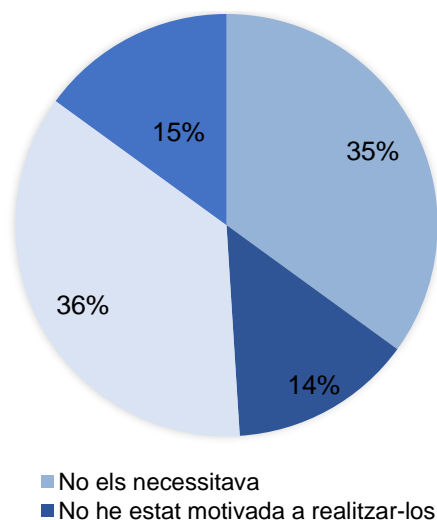

Gràfic 44. Satisfacció amb els programes diferents als anteriors

No obstant això, hi ha internes que no participen de programes i expliquen quins són els motius per no fer-ho. Entre alguns és possible destacar la manca de motivació, no percebre necessitar-los o perquè no se'ls han ofert.

Gràfic 45. Motiu per la no realització de cap programa de tractament o cursos de formació

Taula 8. Indicar les altres raons

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid	Percentatge acumulat
	198	95,2	95,2	95,2
Vàlids				
Percebo la PIRMI	1	,5	,5	95,7
Estudiava grau mitjà	1	,5	,5	96,2
Ho faré més endavant	1	,5	,5	96,6
L'he sol·licitat. Estic a l'espera	1	,5	,5	97,1
No havien	1	,5	,5	97,6
No hi ha places	1	,5	,5	98,1
No he tingut temps, fa poc que vaig ingressar	1	,5	,5	98,6
No m'han deixat perquè no em toca	1	,5	,5	99,0
No volien	1	,5	,5	99,5
Recent internada en el centre	1	,5	,5	100,0
Total	208	100,0	100,0	

3. Les relacions humanes. Especial menció a la relació i contactes amb els familiars durant l'empresonament

En aquest apartat es començarà presentant les **dades qualitatives** en la mesura que de les narratives de les participants en les entrevistes i en els grups de discussió s'han parlat d'altres tipus de relacions que no s'han recollit necessàriament en el qüestionari. Així doncs, les dades quantitatives que es presentaran seran sobre la relació amb els familiars durant l'empresonament i es mostraran al final de l'apartat.

1. *Entre les internes*

Les internes expliquen com viuen la relació amb les altres internes. Una interna en entrevista fa referència al fet d'estar totes juntes, sense classificar, el que dificulta la convivència a vegades:

“A veces es difícil. Porque es como una Comunidad de vecinos, hay un poco de todo. Porque nosotros no estamos clasificados como los hombres por delito, entonces estamos todas mezcladas juntas. Esto es un problema porque yo por ejemplo estoy ahora mismo estoy a espera de permisos, y hay internas que acaban de entrar y son preventivas”. (Interna cp 1)

Comenta que és diferent estar complint condemna o estar preventiva, no tenen les mateixes necessitats ni expectatives:

Y a las preventivas les da igual todo porque yo he estado en preventivo y me daba igual todo, de hecho, hay cosas que hice de preventivo, que pagué estando penado (...) Y a una persona preventiva le da igual, a una persona como yo que está esperando permisos y tal, está haciendo las cosas [bien]” (Interna cp 1) (

En un dels espais del grup de discussió es parla sobre la gestió de les emocions i l'impacte que pot tenir en les relacions entre les internes:

I4: Aquí dentro cuando una está mala pues se le lava la ropa y tal. Porque aquí es un continuo de cosas malas, si agentes policiales, si familiares fallecidos...El patio parece que cayó la bomba nuclear...Pero somos muy

pocas...Yo particularmente tengo un apoyo importante por parte de la terapeuta, una chica, que viene de afuera, porque la conocí en otro centro, a mi no me gustan las terapias de la institución, entonces eh, tengo una chica que es trabajadora social y me ayuda

¿Y entre vosotras como es la relación?

I5: Bueno normalmente nosotras, o nos matamos o-

I5: Cuando me ven llorar...pues enseguida se acercan"

I4: Yo no ayudo a nadie, pero las 4 que conozco pues si que estoy con ellas.

I4: Pero es verdad que en algún lado hay consenso eh siempre."

(Internas cp1)

2. *Amb l'equip de tractament*

D'entre les relacions humanes, el vincle que es genera amb l'equip de tractament i els diferents professionals que l'integren és un aspecte important durant el pas per la presó.

Una interna explica la relació quan es va trobar en condició de preventiva, destacant que és molt diferent que quan està en règim de compliment:

"Si eres preventiva no tienes que hacer ninguna. Prácticamente hablan con todo el mundo (...) Me pasó en Figueras cuando llegué, que me llamaron todos: juristas, asistente social, psicólogo... Y cuando la jurista vio que era preventivo dijo bueno contigo no tengo nada de que hablar porque eres preventivo. Con la asistente social lo mismo, que si eres preventivo poco podemos hacer. El psicólogo si que atiende y tal.

Un cop penada, el tracte i la relació és diferent, com a mínim així ho percep la interna entrevistada:

"Entonces ahora sí que he empezado a tener las horas de tratamiento que es: haces una instancia cuando tienes tiempo me llamas da igual si yo ya he

tenido cita con el abogado o no, si necesitas papeles tardan un montón en dártelos. Entonces no es algo que te veo y te digo: "Perdona necesito esto", No. Mandas una instancia".

Pel que fa al tracte en l'àmbit social:

"Ahí con la trabajadora social muy bien porque se mueve mucho trabaja bien. Y la jurista, ella va por fechas, entonces hace lo pone en el ordenador. Entonces si no has cumplido la primera cuarta parte o te falta algo o cualquier cosa, en eso si que está atenta" (Interna cp 1).

Respecte de la relació amb el servei mèdic segons la infermera entrevistada:

" La relación es muy buena generalmente en el servicio médico. El servicio médico ayuda, el servicio médico las escucha, las atiende, les da medicación y encima, yo soy muy consciente que después de tantos años de trabajar ahí, y que a mí mi trabajo me encanta, me apasiona, lo intento hacer cada día mejor, y yo soy muy consciente de yo también soy un referente femenino positivo para ellas, entonces el 90% de las veces te tratan bien, porque les ayudas, porque jolines, muchas veces se alegran de verte cuando vuelven a entrar; "hombre cómo estás, cuanto tiempo!".

La infermera destaca la importància de la imposició de límits per part de qualsevol professional que treballa en una presó:

"Y ellas también agradecen los límites. Un buen profesional de prisiones tiene que saber establecer un buen equilibrio entre la cercanía, el límite, pero también tiene que haber un espacio, un espacio de profesional a paciente siempre, pero esto en todas parte, y en prisión también, es muy importante. Este equilibrio se adquiere con los años no? Eh muchas veces cuando ves a tantas mujeres, tan deterioradas, con tantos deterioros, tiendes a acercarte muchísimo a ellas, y está muy bien acercarse, pero tiene que haber un equilibrio, siempre profesional, siempre con una referencia de salud, con una referencia positiva, y muchas veces tenemos que marcar unos límites importantes no?" (Infermera cp2)

Juntament amb els límits, la professional considera que ensenyar a saber esperar, a valorar és important. Trobar un equilibri entre ser proper i posar límits:

“Esto sí, esto no, hay que saber esperar para esto, etc. Tienen que adaptarse ellas, y bueno, pero es que así también las estamos enseñando a esperar, a valorar las cosas, a poner límites, a decir que no, etc. Hay que buscar un equilibrio, para mí es un trabajo muy enriquecedor y- pero con los años adquieres veteranía para poder adquirir ese equilibrio entre cercanía, límites y profesionalidad no?” (Infermera cp2)

3. Amb els funcionaris d'interior

Un altre dels pilars de les relacions humanes és com es relacionen les internes amb el grup de funcionaries d'interior:

“Bueno realmente con los funcionarios por ejemplo la relación es, hablando mal es: “tú no me tocas los cojones, yo tampoco te los toco”. Entonces ellos están en su sitio, si tu no les das problemas, ellos tampoco te los van a dar a ti. A no ser que pase algo o cualquier cosa que tengas” (Interna cp1)

No obstant, en ocasions la relació pot generar situacions d'un cert abús d'ús del poder:

“Por ejemplo, los funcionarios utilizan como a una arma intimidatoria...(3). Por ejemplo, el otro día una funcionaria, y yo estoy en el Office dando los cubiertos y tenía una funcionaria al lado y me dijo un comentario de “El gazpacho de chollo” y una interna le dijo: “habría que verte cocinar y planchar” pero el tono de broma también y la funcionaria dijo luego te enseñó cómo plancho y subió y le reventó la celda. Le-le sacó todo del armario, todo, y le dijo “esto para que veas como plancho, a ver si otro día me dices si plancho o no plancho”. Es como un poco...Lo utilizan como una arma” (Interna cp1)

En definitiva la interna considera que si cadascú sap quin és el seu lloc en el context de la presó la relació pot ser cordial:

“De hecho, el poder pues lo usan bastante. Pero esto es aprender a que ellos tienen su lugar, tú el tuyo sabes? Vas haciendo una cierta línea, ellos no se van a meter en realidad, si tú no te metes con ellos, ellos no se van a meter contigo” (Interna cp1)

4. Relació amb els homes

Els professionals comenten en un dels grups de discussió la relació que les dones tenen amb els homes interns.

“P1: Si que en certes activitats, i en grups molt petits i controlat, si que organitzem grups mixtes d’homes i dones.

“A l’escola abans eren escoles mixtes, però ho van deixar de fer. [Riu]. I una mica, el que jo recordo, si faig memòria, potser parlo de fa 15 anys o així- Un dels motius va ser doncs que, uns dels, ehm, objectius dels interns, alumnes, no era l’escola sinó eren d’altres, i a llavors- venien a passar-s’ho bé en general. Relació, conèixer...Els que ja coneixien doncs anar al darrere i fer manetes...Doncs abans d’entrar i després un petonet...clar, es feia el que es podia des de l’escola i mestres per combinar-ho perquè pensàvem que també era bo fer activitats mixtes, però diguem que no, diguem que tot va anar degenerant i llavors fins i tot va començar a haver-hi baralles i bé”.

L’escola va deixar de ser mixta fa un anys pel comportament d’interns i internes:

“Ja fa molts anys que vam decidir, des de direcció, no sols des de l’escola, sinó del centre penitenciari que-una altre circumstància que es donava era que els homes passaven per davant les dones amb un “regalito”, el que fos, a canvi d’algo...Llavors es va anar degenerant i...

P3: Clar has d’estar més pendent de les qüestions regimentals que de l’escola, el contingut” .

(Professionals cp4)

5. Contactes amb la família i l'exterior

D'entre els contactes amb la família i l'exterior les internes tenen les visites, les trucades i les videotrucades.

a. Les visites (Vis a Vis)

Respecte de les visites, els anomenats vis a vis, una interna explica les dificultats que té, les emocions que li genera tenir visites:

“ En verdad lo llevo muy mal porqueee-mi familia tiene hijos pequeños, vale? Y mi abuela es muy mayor. A parte cuando fue- al otro centro iba y cada vez que iba le daba infarto (...) Y con las comunicaciones en- por cristal si que hay barrotes, pero normalmente intentan que con la familia directa evitar los barrotes y a (incomprensible,2, ¿lo que pueden?) te meten en un vis a vis.

Comenta la rigidesa per part de l'administració penitenciària dels vis a vis:

Los vis a vis aquí son muy estrictos, entonces solo vino una vez y no quise que viniera más porque salió con unos ataques de pánico, caí y [dije] es que fue más duro para ella que para mí de hecho. Que le decía que no pasaba nada, que estoy bien. Me decía “no te dan de comer”, porque antes estaba más gordito y cuando llegué aquí adelgacé un montón. Y me dijo “es que no te están dando de comer, te estoy viendo y me está entrando algo”. (Interna cp 1) .

En relació a les mares, segons la psicòloga tant les dones com els infants tenen la necessitat de veure's:

"Les mares, vaja els fills en realitat, crec que tenen necessitats específiques en quant a les visites. Sí que tenen un vis a vis de convivència extraordinari, però és clar, l'ideal seria que els nens vinguessin a la presó. Això seria una despesa molt gran, ja ho sé. Però potser es podria pensar en alguna fórmula on el desplegament professional i de seguretat no fos tan costós i alhora evitéssim que els nens entrin. Per exemple, disposar d'una sala annexa, exterior que no calgués entrar a presó en si però que tampoc calgués un

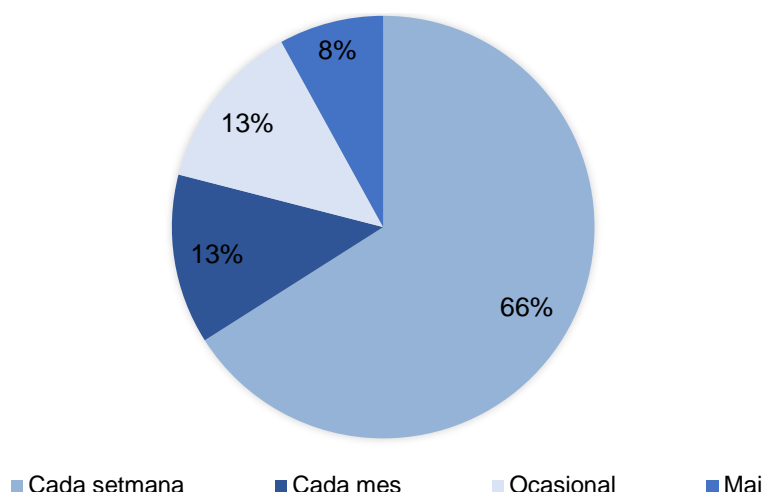
acompanyament dels mossos. L'espai seria obert, amb jardí, adequat per als nens, un lloc bonic i agradable" (psicòloga cp2)

b. Les trucades i videotrucades

Les trucades i les videotrucades es presenten com una alternativa a les visites. En ocasions perquè la distància ho requereix, però altres vegades és per decisió de la interna, ja que l'ajuda a gestionar millor la seva estada a presó en relació a la família.

"Después de una mala experiencia con las visitas de mis familiares decidí que no volviera a prisión. Y les dije "será mejor que nos vemos en videollamada que-". Entonces tuve que suprimir todos los vis a vis y comunicaciones para poder hacer videollamadas. Vino mi prima también un par de veces a (incomprensible, 1, ¿?) a parte con un niño pequeño, y todo no- yo que se, tampoco quiero que mi primo pequeño vea esto. Prefiero la videollamada que estamos en el comedor y a un niño le puedo decir que estoy en otro lado" (Interna cp 1) .

Gràfic 46. Contacte amb la família durant l'empresonament

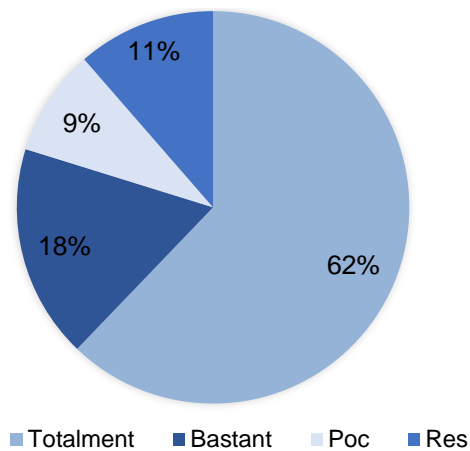

Taula 11. Contacte amb la família durant l'empresonament per centres

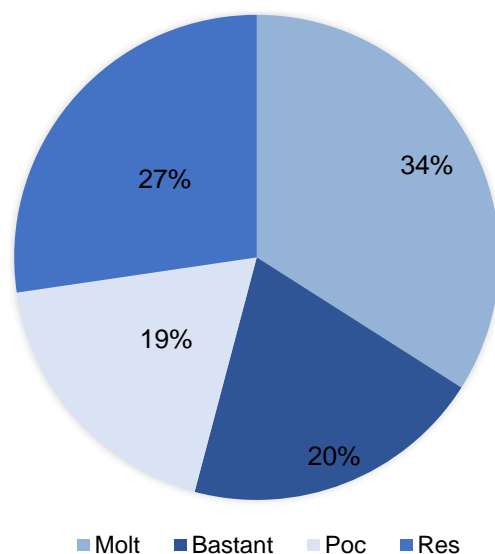
Centre							Total
Wad Ras	Mas d'Enric	Ponent	Puig de les Basses	Brians 1	CO Girona		

Cada setmana	Recompte	43	22	11	9	37	4	126
	% dins de Centre	71,7%	75,9%	64,7%	45,0%	60,7%	100,0%	66,0%
Cada mes	Recompte	6	2	3	8	6	0	25
	% dins de Centre	10,0%	6,9%	17,6%	40,0%	9,8%	0,0%	13,1%
Ocasional	Recompte	6	3	2	3	10	0	24
	% dins de Centre	10,0%	10,3%	11,8%	15,0%	16,4%	0,0%	12,6%
Mai	Recompte	5	2	1	0	8	0	16
	% dins de Centre	8,3%	6,9%	5,9%	0,0%	13,1%	0,0%	8,4%
Total	Recompte	60	29	17	20	61	4	191
	% dins de Centre	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

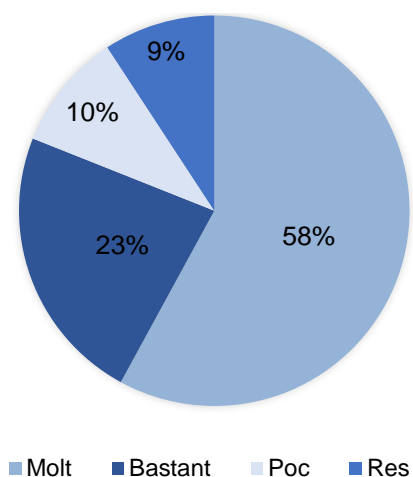
Gràfic 48. S'ha sentit acompanyada per la família durant l'empresonament

Gràfic 49. Suport econòmic de la família durant l'empresonament

Gràfic 50. M'he sentit estimada per la meva família durant l'empresonament

La família compleix un rol fonamental per a les participants de la nostra mostra i així ho declaren en les seves respostes al qüestionari. Ho fan en diferents sentits: s'han sentit estimades acompanyades, han disposat de cert suport econòmic i la freqüència del contacte amb les seves famílies és en moltes ocasions setmanal o mensual. No obstant, a les dades qualitatives, les dones entrevistades posen de manifest la duresa i la dificultat que significa, tant física com emocionalment rebre visites dels seus familiars a la presó. Les trucades i

videotrucades es presenten com una alternativa més fàcil de gestionar tant per les famílies com per les internes.

4. Les qüestions arquitectòniques dels centres i la preferència de centre penitenciari

En aquest apartat es presentaran dades qualitatives sobre aspectes d'arquitectura de presó i de distribució dels espais que han emergit de les entrevistes i els grups de discussió que no van ser preguntades als qüestionaris i que per tant no compten amb dades quantitatives. Així mateix es farà referència a qüestions relatives a la preferència de centre penitenciari per part de les internes.

4.1. Les qüestions arquitectòniques

a. General

L'aspecte de l'arquitectura de les presons és un tema que ha interessat a les participants de la recerca, tant en entrevistes com en grups de discussió:

Algunes professionals destaquen en fer uns espais respectuosos amb el medi ambient:

"Todo el tema ambiental hay que cuidarlo, a nivel arquitectónico se ha de cuidar todo lo que es el tema ambiental, espacios verdes, huertos urbanos, el concepto tan de moda, como ya sabemos que no vamos a tener donde hacer un huerto o donde cuidar jardines, potenciamos el concepto de los huertos urbanos, algo que a las internas les permita trabajar con las manos (...) energéticamente sostenible, ".(Comandament cp1)

Destaquen la importància d'evitar les barreres arquitectòniques:

Y luego a nivel práctico, sin barreras arquitectónicas, nos hemos pasado veintiocho años subiendo todas estas escaleras hasta el Departamento Especial, y, por supuesto, bastantes módulos, no el concepto de un gran módulo donde las internas cuando llegan se acomodan, no, no, no, no;

necesitamos algo mejor que el planteamiento del 2005".(Comandament cp1)

Quan pensen en termes generals en una nova presó: destaquen llum, amplitud, bona distribució i dels espais, espais reduïts:

" Si penso en una nova presó, m'imagino una presó bonica. Cal una millora arquitectònica. Habitacions de dos, amb dutxes a dins. Passadissos amples, amplitud dels espais i sobretot pensar bé en la distribució dels espais. Evitaria sobretot espais hostils, que seria els que podríem tenir en una macro-presó moderna, clar! Jo penso en espais amplis però mòduls petits, és a dir, grups d'interne reduïts per fomentar el contacte directe amb els funcionaris (Educadora cp2)

Evitar espais hostils i macros:

"Jo evitaria els espais hostils que van associats a una idea de macro presó. Crec que és molt millor deu centres petitons que un centre gran, és molt més fàcil de gestionar, hi ha proximitat i s'evita burocràcia, es funciona amb més agilitat, hi hauria proximitat en la presa de decisió" (Educador cp2).

Promoure espais verds i oberts, amb llum natural:

"Em semblen necessaris espais verds, oberts i sobretot llum natural a totes les sales de treball, ara mateix tenim autèntics zulos. Hi ha internes que es poden passar el dia sense veure la llum de fora, això no ha de ser bo" (funcionaria cp2)

Calen espais amb perspectiva de gènere i acollidors:

"Hi ha unes arquitectes que fan els espais amb perspectiva de gènere. Calen uns espais com més acollidors, crec que la presó és freda, faria una presó molt més amigable. Perquè és molt dura. I el departament també, jo he vist entregar a noies, prou adultes per ser dones, però molt joves, i fa molta por segons com, perquè els espais son durs. Jo intentaria, els colors, saps? Perquè es pinta el gris, el lila aquell. Els

colors, no cal que sigui de color violeta de dona, però d'espais, que siguin colors relaxants, hi ha moltes dones que son víctimes de violència, vull dir que siguin espais de cura, de recolliment, fins i tot espais de silenci"
(Bibliotecaria)

Espais adequats a les necessitats de les dones:

"Creo que es importante diseñar y tener espacios distintos a los de los hombres, adecuados a las necesidades de las mujeres, parecerá una tontería pero poder tener una peluquería más grande, espejos con luces, una paleta de maquillaje, para que se vean más guapas nose, bien que nosotras en la calle lo tenemos! Que puedan tener también una consigna más grande, que se les deje tener más ropa en las celdas, secadores; así evitaríamos la venta ilegal de ropa, es normal querer tener más de dos pantalones y dos camisetas (Funcionaria cp1)

Si no tinguessin una nova presó, però haguessin de modificar la que tenen, les professionals destaquen:

" Partimos de la base que nuestra prisión, nuestro centro, es un centro pequeño, es un edificio antiguo y hacemos lo que podemos ahí dentro y hacemos las cosas bastante bien. Porque los profesionales que trabajamos, la mayoría estamos ahí muy empoderados con el tema femenino no? Hacer las cosas para ellas más y mejor". (Funcionaria cp1)

Reparar espais:

"Pero, si que es verdad que, no se, el centro es muy antiguo, siempre se estropean cosas, lavabos, cisternas, eh, salas de actos" (Funcionaria cp1)

Actualitzar el material i reposar el més deteriorat:

"Seguramente las profesoras de las escuelas seguramente necesitarían pizarras digitales, ehm, los educadores necesitarían aulas más grandes" (Funcionaria cp1)

Millorar les instal·lacions:

“ehm, yo creo que los servicios médicos deberían mejorar, una enfermería donde están las mujeres más deterioradas, más grandes, más habituadas...En invierno hace frío...Cosas tan sencillo como eso no?”

També fan menció a l'ampliació d'espais, disposar d'alguns espais més grans i adequar-los al seu ús, per exemple mares i nens:

“El departamento de madres debería ser más grande, con una sala de juegos, con más profesionales-hay solo una educadora, muchas veces tenemos que tirar de internas con alguna habilidad, que hagan de auxiliares con los niños, no creo que sea lo adecuado. Pienso que deberían haber más profesionales, un departamento más grande. (Funcionaria cp1)

Necessitat de classificació i separació interior entre les internes:

“Las instalaciones deberían ser mejores, los módulos deberían estar más diferenciados, a lo mejor, me atrevería a decir hasta por delitos no?” (Funcionaria cp1)

b. Espai vital: Habitacions: limitades a dos i amb dutxes

Les funcionaries destaquen la importància de millorar les instal·lacions de les habitacions:

“Crec que les habitacions haurien de tenir bany, per qüestions d'higiene i de perspectiva de gènere, és molt desagradable tenir la menstruació i haver de compartir aquests espais tant íntims amb la resta de les internes o també per la població trans per exemple, que es generen conflictes a vegades o queixes de si han o no de dutxar-se a la vegada” (Funcionaria cp2)

“ Creo que deberían tener celdas más grandes, duchas dentro de la celda, es que es todo, es la intimidad, es el poderte arreglar, cuando tienes la regla de poder nose relajarte, la libertad de poder ducharte en cualquier momento, y que además evitaría muchos conflictos en ñas duchas, los ajustes de cuentas...” (Funcionaria cp1)

Una de les internes entrevistades utilitza la idea de perspectiva de gènere per defensar els canvis d'instal·lacions:

"las mujeres necesitamos más que los hombres las duchas dentro del módulo. Por el tema de la regla, por el tema de la menopausia... Muchas cosas que el hombre también, pero si que la mujer parece más perjudicada" (Interna cp1)

c. Espais de descans i intimitat

Es planteja la necessitat d'un espai on poder fer silenci, relaxar-se:

"Em sembla un tema bàsic poder disposar d'espais per al descans, pel silenci. A la biblioteca tots sabem que s'hi va a xerrar. Estaria bé tenir una sala de dia on les internes que vulguin puguin fer silenci. El soroll permanent que hi ha els fa molt difícil a algunes la vida a presó. (funcionaria cp2)

La bibliotecària considera que caldria aconseguir una seguretat respectuosa amb les internes:

"La higiene i la intimitat em semblen aspectes fonamentals. Faria espais més amables, espais de silenci i meditació i faria més discreta tota la qüestió relacionada amb la seguretat. D'acord que estan preses, però pot ser més respectuosa. També replantejaria l'ús de la megafonia al centre, és generadora d'estrès, a vegades no s'entén el que es diu, que funcioni millor, perquè si que hi ha coses que es diuen que poden ser interessants, és clar. (Bibliotecària)

d. Espais per als professionals

Cal millorar els espais on treballen els professionals per a poder fer una intervenció de qualitat, confidencial individualitzada i independent:

"Ens trobem amb una manca de despatxos per a professionals, hi ha dificultats per a fer les entrevistes, per mantenir certa confidencialitat. En alguns casos estem al costat del lavabo i se sent tot ens senten de la sala

del costat. Una millor distribució de l'espai, on no calgui travessar la cuina per anar a una sala; o deixar que totes les sales siguin polivalents, que perquè tenen una tele doncs ja ens posem també a fer videoconferències o mirem una peli un altre dia. Ordenar i pensar bé els espais, destinar-los pel que han estat dissenyats (Psicòloga cp2)

"Necesitamos departamentos independientes con despachos, que decían los compañeros, para intervención individualizada(...)

Con despachos para funcionarios también, porque siempre necesitan despacho los funcionarios, y un baño, que normalmente se les olvida y hay que hacerlo luego con otras obras (...). Después todo el concepto a nivel estructural, muy compartimentado para poder trabajar en cada una de esas áreas. Para cada departamento un área concreta, ¿vale? y luego. Ya distribuir, ya decir, bueno, en función de la evolución sigan un camino, en función de la evolución, sigan otro" (Comandament cp1)

"Creo que deberíamos disponer de más espacios, más despachos y más cubículos para hacer las entrevistas, con mucha luz natural" (funcionaria cp4)

e. Les barreres arquitectòniques

La infermera considera que cal l'adequació de la presó a persones de mobilitat reduïda:

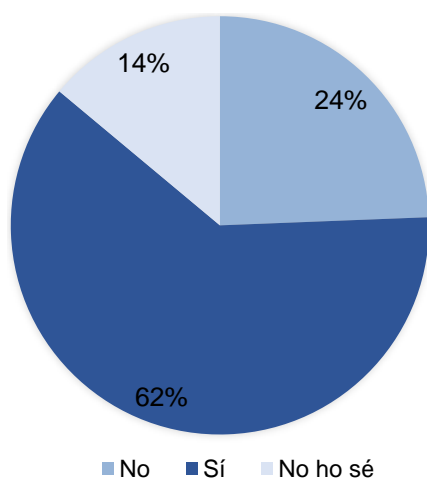
"La prisión no está habilitada para personas de movilidad reducida , hay escaleras por todas partes, para nadie con silla de ruedas ni con dificultades de movilidad. Las tienen que trasladar a otra prisión donde sí esté adaptada. Esto hay que mejorarlo para una futura prisión nueva" (Infermera cp2)

f. L'economat

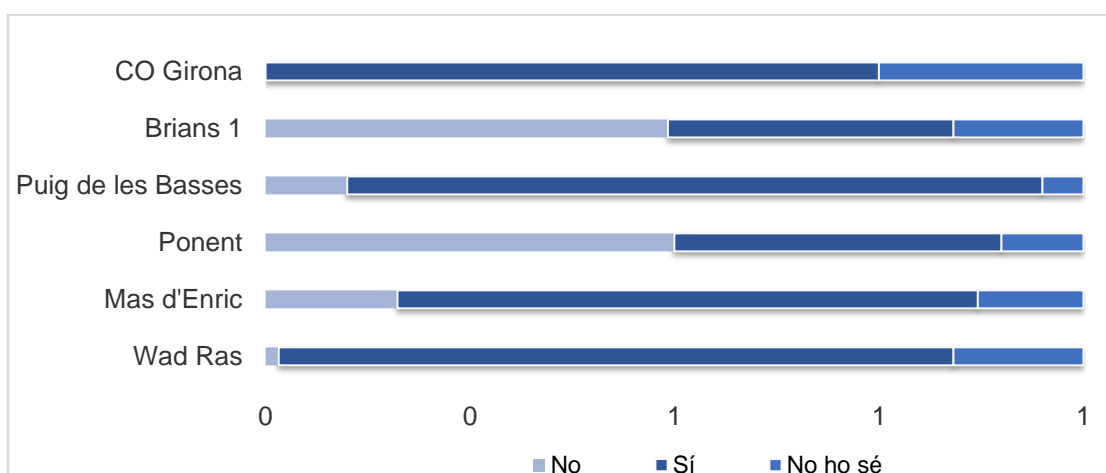
Per últim, alguns treballadors consideren que cal repensar el sentit, la funció i l'espai de l'economat:

"L'economat, això sí que li cal un rentat de cara o un repensar-lo totalment: És car i hi ha poca oferta. És petit. Com pot ser que tingui els preus de benzinera?! és prohibitiu per a les internes, ni tan sols poden optar a comprar marques blanques. No pot ser. Això a més va lligat a l'alimentació, no els agrada gens el menjar i llavors volen comprar plats elaborats, de cuina internacional , ja que moltes són d'altres països", això també és un tema a tenir en compte" (Treballador cp2).

Gràfic 51. Estàs en el centre penitenciari que volies?

Gràfic 52. Preferència de centre penitenciari per centres

A nivell **qualitatiu**, podem completar les dades quantitatives amb el següent fragment:

Una educadora critica la mala organització i gestió dels espais:

"Aquí tot és petit i lleig. Es fa difícil treballar-hi, has de travessar la cuina per arribar a una sala; totes les sales són polivalents, serveixen per tot i per res... tot i que clar, ens hem adaptat com sempre as tot i fem tot el que podem i més, però clar.... no són maneres" (Educadora cp2)

Una interna que ha passat per diversos centres penitenciaris els compara:

"El centro ideal no existe, porque no existe. Lo ideal sería que no existieran. O una mezcla entre los 3. Porque Figueras, por ejemplo tiene las instalaciones nuevas entonces- y tiene ducha en la celda y facilita mucho las cosas. Si tienes frío, coges el agua caliente abres el agua de la ducha y con el vapor la celda se calienta.

Wad-Ras de bueno tiene que está en el centro y hay muchos más voluntarios y puedes pedir cosas de farmacia, productos de farmacia, puedes pedir productos de Mercadona incluso y para la familia está más cerca de todo está en el medio Barcelona y aquí que en realidad tienes cierta libertad, entre comillas. Entonces escogería algo de cada una (Interna Cp1).

4. Les diferències entre els homes i les dones a presó: aspectes qualitatius

En aquest apartat únicament es presenten resultats qualitatius respecte de la reflexió que les participants en la recerca han realitzat i per tant es consideren com a emergents de les converses i diàlegs generats a través dels grups de discussió i entrevistes individuals.

1. La dependència emocional: l'alta demandada dels professionals

Algunes professionals, com una de les funcionaries del grup de discussió destaca la immediatesa com una dificultat per a gestionar situacions que angoixen els professionals:

"F1: hay algunas con las que puedes dialogar cuando ven el conflicto y que entienden que hay un proceso hasta que la demanda (.) se ha solucionado (.)"

L'ús de la pressió i l'amenaça:

" pero normalmente normalmente siempre utilizan la presión para que tu actúes de manera más inmediata. Afortunadamente en muchos casos la interna no va a llegar a hacer lo que esta diciendo pero sabe que esto funciona porque lo ha visto (.) vale? entonces intentan como que quieren solucionar rápidamente el tema lo que sea, pueden ser muchos, utilizan esto: es que si no veo a mi familia me voy aaaa me voy a cortar o me voy a ahorcar o lo que sea ¿no? Y entonces claro eso promueve que que claro haya una movilización más rápida. Entonces son conductas que que van aprendiendo con el tiempo como funcionan aquí dentro las cosas."

Les dones internes tenen més necessitat de dependència emocional amb els professionals i això es viu intensament per part d'aquests darrers:

"PSI: Yo creo que la principal diferencia es el tema emocional, cómo ellas viven esta situación (..) pues a lo mejor para hombres, a parte del carácter de la mujer, para hombres a lo mejor lo gestionan de otra manera y las mujeres tienen muchas necesidad de hablar, de atención ehhhh todo es un problema, todo es un drama todo es para ya! Yo creo que esta es la principal y que es lo que nos repercute a todos los profesionales, no? Que necesitan de nuestra atención deeeee de nuestro feed-back sabes? Que en hombres a lo mejor pues (..) son más independientes emocionalmente; a parte la mujer cuando llega a prisión acarrea muchos más traumas emocionales que el hombre, yo creo (..) según mi experiencia"

*F2: y las necesidades son diferentes, tienes más necesidad de la **dependencia** que ella comenta, necesidad de saber de tu familia fueraaa, de de ser atendida de ser (..) por eso ese reclamo tan/*

F1: constante

F2: constante, ósea que una demanda es constante para cualquier cosa pero lo queee las carencias ya vienen de fuera de antes e intentan suplirlas de alguna manera aquí pues pidiendo (.) pidiendo yy intentando esa demanda (..) de muchas maneras (..) a las buenas y a las malas (..)

PSI: Claro depende de las habilidades que tengan. (Professionals cp1)

El Psicòleg fa referència al doble estigma que té una dona quan entra a presó:

“Yo creo que también socialmente el estigma social de entrar un hombre o entrar una mujer es muy diferente.

Un hombre entra a prisión y como es la parte de lo externo que está socialmente aceptado él puede estar trabajando en el extranjero y los hijos están cuidados por otras mujeres, mujer, madre, hermanas lo que sea.

*En cambio cuando una mujer entra en prisión tiene **un doble estigma y más** si es consumidora. Entonces ella está en prisión, osea los hijos ya pasan a ser cuidados por otras madres pero la madre la está castigando porque tú deberías de ser la cuidadora cuando a lo mejor el padre también está en prisión, pero no pasa nada. Entonces cuando llegan aquí yo creo que ellas están también mucho más solas (..) que ellos.*

Fa èmfasi a la diferència respecte dels suports que homes i dones tenen fora de presó i com això afecta a la seva autoestima:

*Ellos tienen más apoyo en general en la cárcel y ellas no. Entonces también tienen mucho más nec-, o sea **la autoestima la tienen mucho más baja y tienen muchas más carencias** y muchas es eso, se agarran a los profesionales. O sea ha habido casos que se ha hecho un ejercicio en en una (incomprensible, 1) de día específicos en prisión, se ha hecho un ejercicio de di tres personas importantes en tu vida y poner nombres de profesionales que los ha conocido hace meses, que dices que sola*

tienes que estar para que salga el nombre de tu trabajadora social ¿no?" (Psicòleg cp1)

2. Perfil - Tarannà de les dones a presó

Una de les educadores entrevistades distingeix entre dos grans grups de dones a presó. Un primer grup de dones que es troben en una situació de precarietat socioeconòmica, educativa i cultural, així com consumidores de tòxics:

" Eeeeh partimos dee sociedad patriarcal en la que mujer en los roles están... por suerte poco a poco vamos cambiando ¿no? Peroo... partimos de que además de este patriarcal tenemos aquí un colectivo en el que el nivel educativo, cultural, es más bien bajo. En el cual en ese sector el patriarcado es mucho más fuerte, mucho más puro ¿sí? El nivel económico es bajo. No ves muchas becas aquí, por decir ninguna. ¿M-Me entiendes? Entonces eeeh eso a nivel eee de del estilo de vida que han llevao, claro.

Tenemos, entre comillas, desastres, desastres=Claro, ¿sabes? Entonces no pued-, no es comparable esta muestra con la de la calle que está claro queeee-.

La seva condició social i de salut condiona el tipus de delictes que cometen:

En este perfil hay una adicción y por eso siempre o casi siempre hay robos. ¿Por qué? Porque como la familia ya no puede subsanar, o no quiere, lo único que le queda son los robos ¿no? Y esa conducta desadaptada de él, es- que al final es como la selva ¿no? Si s-sii necesito la droga y no tengo dinero ¿qué hago? Por la fuerza. Por lo tanto, la selva. Ahora hay un mayor número de internas sin habilidades sociales" (Educadora cp1)

Així mateix, diferencia un segon grup d'internees que presenta habilitats socials i habitualment no consumidores de drogues:

"A raíz del covid dijimos "bueno pues se ve que el perfil de personas sudamericana que viene aquí con un delito de maleta, dee transporte de

droga en general, eee el perfil es que a nivel de habilidades sociales está normalizada". Eeee no viene como perfil de adicción de sustancia (Educatrice cp1)

A més de la diferència de situació social, cultural i de consum, el professional detecta alguns canvis en la població penitenciària, posant l'accent en un augment de població jove:

"Ahora la población penitenciaria también ha cambiado. Tenemos muchas mujeres muy jóvenes, cosa que a mi me entristece y me hace pensar. Muchas mujeres muy jóvenes que a lo mejor, no lo se eh, lo dejo caer, a lo mejor no han encontrado en su formación, en estudios, en la vida, en nivel laboral, nada que les pueda llenar, o de alguna manera enriquecer y bueno, por el consumo de drogas, por lo que sea, por esta tristeza por parte de toda la sociedad, o trabajos precarios que hace que las ilusiones de la gente joven pues cueste un poquito más, pues bueno, en cualquier caso las tenemos allí no? (...) A veces quieren las cosas rápido, solucionarlo en 5 minutos. No saben esperar, no saben esforzarse no? (...) pero bueno no deja de ser un reflejo de la sociedad eh"(Infermera de cp2)

Del grup de discussió amb professionals, alguns fan referència al tracte amb les dones i les defineixen des d'aquesta mirada:

"Les dones són més properes, agraiïdes i participatives" (educador cp2)

"Les dones estan més disposades, escolten més. Els homes van més a la seva, t'escolten però després van més a la seva" (funcionaria cp2)

"Les dones son més demandants, son més cansades, t'ensenyen la foto de la nieta, me contaban toda su vida...però aquí a tothom s'acosten a dir-te tot" (funcionaria i educadora cp4)

"Molt més intens, cansat i estressant treballar amb dones, t'interrompen, amb homes treballava també emocions, però aquí estem més a prop" (Psicòloga cp2)

“Yo yoo siempre digo que son como adolescentes. Tienen rasgos muy de adolescentes. Deee esta fluctuación de emociones, dee esta inmadurez, de caprichosas ¿no? Dee esta baja autoestima deee es que no me escuchas, es que me mientes”. (Psicòloga cp1)

3. Discriminacions per raó de gènere

Una altra de les diferències que s’han identificat en el treball de camp entre les dones i els homes a presó tenen a veure amb les discriminacions per raó de gènere.

La primera qüestió que s’identifica és la diferència en la distribució dels espais a les presons:

“Las injusticias que hay con los módulos de mujeres y entiendo que hay más módulos de hombres que es y que este todo un poco más enfocado, todo enfocado a los Hombres” (Interna Cp1)

El fet que tot estigui més enfocat als homes també es fa evident en la tipologia de treballs oferts i disponibles:

“ Por ejemplo hay tipos de trabajos que, como el conducir el toro por el módulo, por los módulos. ¿Para qué nos hacen hacer el curso de las mujeres si luego no van a aceptar mujeres en ese trabajo? Tampoco dan una justificación. Como justificación porque ya con anterioridad ha habido toreras que han hecho cosas que no debían, vale lo entiendo” (Interna cp 1)

També fa referència a la diferència en fer la vista grossa o penalitzar determinades conductes amb la suspensió de la feina, amb els homes són més permissius:

“pero los otros (los hombres) también hacen cosas que no deben y siguen trabajando en eso; siguen conduciendo, cogiendo un teléfono, las pueden coger ciertas drogas o cualquier cosa y ellos sí pueden continuar trabajando en esto y las mujeres no (...) ” (Interna cp 1)

Una de les internes entrevistades fa menció a un tracte discriminatori per part dels funcionaris per raó de gènere:

“Si, los funcionarios siempre nos tratan como... Nos dicen; esto no es un gallinero, esto en hombres no pasa, esto en- no sé creo que son dos géneros distintos que lo que pasa en el módulo de hombres es cosa de hombres y lo que pasa en el módulo mujeres que son mujeres sí,

La interna fa una reflexió crítica respecte de les desigualtats que observa i fa especial menció al gènere dels funcionaris:

“ En otros sentidos somos iguales, como en las oportunidades de trabajo, el trato que dé recibimos de los funcionarios es mejor que el de las funcionarias. De hecho las funcionarias suelen tratarlos peor que los funcionarios, en realidad. No se el motivo, no sé, pero es como si las funcionarias fueran como superiores y en cambio los funcionarios no tienen como más delicadeza a la hora de hablar con nosotras” (Interna cp 1)

4. La falta de classificació interior

El darrer aspecte que destaquen com a diferent del pas dels homes i les dones per la presó té a veure amb una mancança: la classificació en règim interior de les dones. Això té un impacte

Es produeixen més conflictes i són més difícils de gestionar:

"En la falta de clasificación interior...claro solamente por la dificultad en la gestión de los conflictos respecto de los hombres es unnn es un agravo eeh grandísimo (...) Y un ejemplo por ejemplo de todo esto con diferenciaa- a diferencia de los hombres, ellos por ejemplo están en un módulo yyy se produce un altercado, un conflicto eeh eeh cumplirán la sanción que sea en el departamento de sancionados y a la vuelta uno irá para un módulo y el otro irá para el otro ¿vale? Entonces ese conflicto en principio ha desaparecido entre ellos por la distancia, pero ellas no, ellas van juntas para allá [y vuelven juntas.]" (funcionaria cp1)

S'ha fet una inversió en instal·lacions masculines desproporcionada en detriment de les dones per ser una minoria:

“Esta es una de las razones por las que de la misma manera que se ha invertido toda la vida en la política penitenciaria en hombres a construyendo prisiones, aunque tengas un grupo reducido que ahora no lo sé si son 500 o 498 en toda Cataluña, o 625 da igual, no es el problema de ellas, es el problema vuestro políticos. Tenéis que construir algo para que ellas cumplan de la misma manera que cumplen ellos. Y ya está, o sea, da igual si son pocas... tienen los mismos derechos que el resto. (funcionaria cp1)

Una de les professionals recorda que abans hi havia hagut certa classificació que va desaparèixer per cedir espai als homes:

“Esto empezó así. Empezó siendo un módulo que estaban todas juntas, y poco a poco se fue haciendo clasificación interior. Se hizo un módulo de enfermería-psiquiatría donde estaban estas internas que no eran para ir a la a un hospital psiquiátrico pero sí que tenían ciertas características que no podían convivir en el patio, se hizo un módulo dos donde estaban internas que salían de permiso, que tenían buen comportamiento, menores de edad, o mayores de edad ¿no? “y todo eso cuando cerraron la Modelo como necesitaban espacio para meter a los hombres todo eso se acabó (funcionaria cp1)

2.Especial menció a la manca de classificació dins el centre penitenciari: aproximació qualitativa

En el darrer apartat s'ha plantejat com una de les diferències entre homes i dones la manca de classificació interior dins els centres penitenciaris. Però més enllà de ser una diferència amb com compleixen els homes les seves condemnes a presó, també ha generat una sèrie de qüestions que tant professionals com internes destaquen en les seves narratives a la part qualitativa d'aquesta recerca. Així, en primer lloc es fa referència a les dificultats de convivència i els conflictes que es generen com a conseqüència d'estar totes

juntes complint condemna. En segon lloc, es destaca el contacte diferencial d'unes internes amb altres en relació a aprenentatges de comportaments delictius, així com l'inici o perpetuació i intensificació del consum de drogues. Per últim, es destaca la dificultat d'intervenció amb les internes.

2.1. Dificultats de convivència i Conflictes

La no classificació fa difícil la convivència:

"El fet de no estar classificades, totes les dones estan barrejades al mòdul, això dificulta molt la convivència" (Funcionaria cp2)

Quan hi ha conflictes no es poden separar perquè no hi ha diferents mòduls:

" P1: Saps què passa, no sé si passa als altres centres, suposo que sí, aquí tenim una presó d'homes amb un mòdul molt petit de dones. Què implica això? Doncs dones amb diferents situacions penitenciàries, personals, viuen juntes i no les pots separar. És a dir, en un mòdul quan hi ha un incident, doncs el focus el mous i aquí no. Perquè són la mateixa població convivint sempre juntes i això dificulta a vegades. Dificulta les relacions interpersonals i el dia a dia.

P3: Sí. És molt difícil. (Professionals cp4)

El fet d'estar totes juntes significa barrejar perfils i interessos diferenciats

"F1: claro hay internas que les gustaría venir a cumplir su condena. De hecho hay internas que no dan ningún tipo de problema, vienen, enseguida se apuntan a actividades, talleres, quieren llevar la condena eeh bueno pues de una manera normalizada ¿vale? peero hay otros elementos ¿vale? Que dificultan que esa persona puees pueda estar tranquila ¿vale?"

Una de les funcionaries expliquen com han de gestionar els conflictes tenint en compte la impossibilitat de separar-les físicament:

Nosotras tenemos que estar volviendo a hacer la contención desde todos los- las vertientes mediación, feedback interior... para que eso se olvide o s- se disipe. A veces sucede y otras veces no ¿vale? porque el rencor y la envidia y todo eso hace que eso continuamente esté volviendo.

Quan el conflicte no es resol, torna a sorgir com a conseqüència d'estar en un únic espai:

“De hecho tenemos internas que finalmente a lo mejor han acabado en contención porque el conflicto no se ha resuelto y entonces vamos una y otra vez continuamente claro al mismo patio, con las mismas internas, con los mismos apoyos a una y a otra y y vuelve a aa estallar laaa chispa”.(Profesionales cp1)

La mediadora comenta com funciona aquesta forma de gestió de conflictes:

“Pueden ser tanto los profesionales como ellas mismas. Acuden a mi o los profesionales me dicen pues mira hay un conflicto entre estas dos internas, hay que intentar gestionarlo. O son ellas mismas quienes vienen y me dicen pues estoy sufriendo bullying por parte de esta interna o amigas de... amigas de de mi compañera de celda pues eh no está bien, tiene problemas connn... otra interna” (Mediadora cp 1)

2.2. Contacte diferencial: delinqüència i drogues

La no classificació promou el contacte diferencial, barreja perfils i necessitats criminògenes i vitals diferents:

*“Claro nosotras tenemos aquí en el en el patio está todo. O sea no hay una separación eeh tal y como marca la ley ¿vale? Eeh y entonces tenemos internas de pues desde, bueno de todo **tipo de edades, toxicomanías, las internas con todo tipo de delitos**, diferentes problemas psiquiátricos ¿vale? que no encajan en la unidad psiquiátrica Que una niña de 19 años esté con una mujer de 50 que a lo mejor es muy agresiva o que le vann... yo que sé ¿entiendes”*

(Funcionaria cp1)

2.3. Dificultats en la intervenció

Una de les educadores comenta que és difícil treballar les necessitats de noies amb perfils tant diferents totes barrejades:

“ La clasificación interior lo que permite también es trabajar por necesidades. (incomprensible, 2, por eso debería) existir 14 módulos, eh porque puedes clasificar no solamente por conflictos, sino porque las personas que tienen eeh ¿no? unaaaa ¿no? eeh una necesidad personal diferente la puedes trabajar de manera diferente, y al estar todas juntas es eh no, esta necesidad continuará existiendo pero... [no se aborda” (Educadora cp1) .

La diversitat de perfils i delictes comesos fan que la seva trajectòria de compliment de pena sigui diferent, i això genera percepció de desigualtat en la convivència del dia a dia:

“Claro. Ellas continuamente claro como están, ellas viven eeh con eh eh en conjunto con internas que disfrutan de ciertos beneficios por suuu... trayectoria penitenciaria o por su conducta (funcionaria cp1)

- **Propostes respecte com hauria de ser classificació**

Tant en els grups de discussió com en les entrevistes es pregunta respecte de com hauria de ser la classificació, ja que es presenta com un problema i alhora una necessitat que totes les participants han posat de manifest en algun moment.

Una classificació per història delictiva, delicte, edat, toxicomanies com a punt de partida:

“Crec que hi hauria d'haver una classificació al règim interior per garantir la bona convivència i oferir una millor intervenció. Jo diria que teni diversos perfils, es podria tenir en compte alhora de classificar i separar les que són primàries de les que són reincidents; separar-les per edat, per fumadores i no fumadores; per toxicòmanes i no toxicòmenes; i un cop a dins, per comportament” (educador Wad Ras).

És important posar el focus als perfils d'acord a la intervenció que necessitaran:

"¿Cómo creo yo que debería ser [una nueva prisión?]? Yo pienso que en estos años hemos aprendido que lo que necesitamos es poder compartimentar a las internas. Tenemos perfiles muy diferentes, perfiles que necesitan una intervención muy diferenciada, las patologías psiquiátricas, la psiquiatría compensada, las horas compensadas(...).

Una altra professional es centra en parlar en la classificació des de la perspectiva del repartiment i la gestió dels espais:

"Los módulos deberían estar más diferenciados, a lo mejor, me atrevería a decir hasta por delitos no? Igual por edades o un mix. Debería tener un buen Departamento de Ingresos. Debería tener un mayor Departamento especial, en contra de lo que se cree. Debemos tener,

- el 5% de las plazas que tengamos para mujeres deben ser Departamento especial.*
- Separados, Departamento de Régimen cerrado y Departamento de sancionados; por separado.*
- Todos ellos con patios y espacio suficientes de intervención, ¿vale? no tienen que ser almacenes, tiene que ser espacios donde realmente se puede hacer intervención,*
- tienen que haber aulas,*
- tiene que haber comedor y*
- tiene que haber patios (...)*
- Por otro lado, hace falta un módulo, Departamento, para personalidades complejas ¿vale? Hay internas que tienen un problema serio de convivencia con el resto de internas, ¿vale? Eso es prioritario, las complejas (...)*

- *Una enfermería y una psiquiatría diferenciadas, acondicionadas, con espacios para profesionales, con patios, con luz exterior"*
- *Un departamento de madres, con vistas de cara al exterior. Y pensado con un concepto muy diferente, ¿no? Es decir, el departamento de madres... partimos de la base de que no tendríamos que tener ni departamento de madre, pero la Ley nos obliga. Pienso que los niños no deberían estar en prisión. Realmente he pensado, como una guardería, el departamento de madres me lo plantearía como una guardería, con unas habitaciones, ni más ni menos, ¿no? Infermera cp2)".*

La comandament entrevistada també fa referència a la millora dels espais de treball per als professionals:

“Y, sobre todo, la compartimentación y que cada departamento, departamentos independientes con despachos, que decían los compañeros, para intervención individualizada” (comandament cp1).

6. Altres aspectes rellevants durant el compliment de condemna: aproximació qualitativa

En aquest apartat es recullen aspectes emergents de les entrevistes i els grups de discussió. Així per exemple s'aborda el tema de la higiene, en relació a la intimitat i també a l'accés a determinats productes d'higiene i la limitació que significa estar a la presó en aquest sentit. També es fa menció de l'excés de burocràcia per a aconseguir coses simples o la gestió i llarga espera per rebre resposta per part de l'administració en algunes qüestions més importants, com per exemple la concessió de permisos. S'ha dedicat un breu apartat a la maternitat, malgrat aquest aspecte es tracta ja en un altre projecte dedicat només a aquest tema (Navarro et al., 2022): es comenten aspectes relatius a les mares i les formes de maternitat i dels fills. Un altre aspecte que preocupa és el peculi i l'economat, que compta amb preus desorbitats en proporció als ingressos que tenen les internes. Per últim, un tema que va sortir en una gran

diversitat d'entrevistes i grups de discussió va ser la prostitució i el format que pren en els centres penitenciaris.

6.1. La higiene

Les internes reclamen millora de les instal·lacions sanitàries (dutxes i wc) per tal de disposar d'intimitat i millorar la higiene personal:

"Si porque no hay intimidad. Osea estás, te vas a tomar una ducha para relajarte y tienes a 30 personas ahí; "date prisa", "me toca a mí", el agua está fría, el agua está caliente. No tienes intimidad ni para depilarte, ósea, te tienes que depilar delante de todo el mundo mirando" (Interna cp 1).

La higiene també significa per a les internes poder tenir accés a una varietat més amplia de productes de neteja íntima i de bellesa. La higiene és poder cuidar-se:

"P1: Nosotras como mujeres también los productos que tenemos no... A ver, que una está presa, ¿no? Pero no deja de ser mujer, no deja de cuidarse, no deja de necesidad, yo que sé ¿no? Sus cosas, su... aquí hay dos clases de champús y una mascarilla si llega y apañate.

P2: Ni ganando un sueldo aquí...

P1: Y apañate.

P2: Y no puedes hacer nada con el dinero que ganas aquí.

Si bé manifesten tenir accés a alguns productes que comenten, els preus són elevats i les entregues són en un període de temps massa llarg:

P1: Porque luego el precio de los productos también... que son nefastos los productos, son caros. Es que es eso, aparte de que son escasos.

P4: Y luego los pedidos que haces por catálogo también.

P1: Tambi3n. Ya que podemos pedir algo extra, ordinario, podemos decir. Como secador, la plancha, que ahora nos dieron los objetos... Que pides un secador y te va a llegar en verano" (Internas UMScp 1).

6.2.L'alimentaci3

Tant les internes com els professionals estan d'acord en la baixa qualitat del menjar que es serveix als centres penitenciaris:

"El menjar ha de canviar. Nosaltres els professionals tamb3 el mengem i no 3 bo" (Treballador interior cp2)

" 14 Si que creo que en primer lugar que nos den de comer como a personas, no como si fu3ramos...Creo que hay algunos animales que comen mejor que nosotras. Para m3 es lo m3 importante.

Poca consideraci3 per a persones amb situacions aliment3ries especials:

No no , o sea dicen que lo hace un dietista, pero particularmente yo soy vegetariana, sin pimienta y sin l3cteos. No como nada. Me estoy hinchando a pan. No tengo ninguna vitamina, prote3na, ning3n calcio, nada. Pero que dicen que lo hace un dietista y vos sab3s lo que toman las chicas, las musulmanas, las generales...

16: Pero si no le echan nada a las comidas, te ponen los garbanzos y todo que se lo tiras a alguien a la cabeza y se la abres..." (Internas cp 1)

Una professional fa una reflexi3 respecte com l'alimentaci3 afecta al comportament i a l'estat an3mic de les dones:

"A totes les presons es queixen, he sentit molta queixa- Per3 crec que amb el mateix pressupost del menjar, crec que es podrien fer uns men3s m3s, ostres que l'energia de l'aliment estigui m3s compensada. Lo de menjar espaguetis per sopar, doncs crec que no. Jo trobo, que... una sopita, no? Despr3s les tenim cargadas de

energia, son como bombas energéticas. Más la carga d'emocions, i de vegades estan insoportables.(Bibliotecaria)

6.3. La Burocràcia

Els professionals plantegen que hi ha un excés de burocràcia per a realitzar activitats o gestions quotidianes que limiten el desenvolupament d'activitats noves o la proposta de canvis:

"Retomaremos el huerto de la UMS y a donde lleguemos, ¿vale? Tú no puedes esperar mucho más, pero, claro, tampoco puedes comprar material, porque también depende de la Secretaría, porque todo tiene que venir de esta secretaría. Ahora resulta que, para comprar dos azadas, tres o cuatro sacos de tierra y el plantero, hemos tenido que pedir presupuesto, tres presupuestos diferentes, mandarlos en el mes de mayo, creo que fue, a Secretaría, para que a fecha de hoy todavía no tengamos ni las azadas, ni el plantero ni la tierra. Mucha burocracia. Y hay necesidades que surgen de inmediato y que no... no se puede". (Comandament cp 1)

Burocràcia vinculada a una voluntat de control excessiu:

Pero bueno, vamos improvisando como podemos! Quieren tener un control, tan, tan, tan amplio de los Centros, que lo único que hacen es ralentizar mucho el funcionamiento. Son entes vivos, es como un ente vivo, tiene sus propias dinámicas. Tu puedes tener muy organizada una cosa, muchísimo, pero como aquel día el Centro se levante torcido..." (Comandament cp 1)

La burocràcia afecta a l'aprovació i gaudi dels permisos, que ho alenteix i dificulta:

" Para tener aprobados mis permisos, hace exactamente 2 meses y un día, y todavía sigo con el papelito. Y justo me ha dicho esa señorita que todavía tienen que hablar con mi trabajadora social. Llamo a mi familia el 15 de agosto diciéndole que yo a fin de

agosto, principios de septiembre tenía mi salida. Además yo llevo casi más...Cumpló casi 4 meses más que la mitad de la condena. Me pasé 4 meses claro. Y ahora me está diciendo que no me viene el papel (...) Entonces, ya lo terminé hace rato. Que estoy tras el papeleo y reclamando un montón de veces, que los permisos los tengo aprobados claro, pero no salgo" (Interna cp 1)

Una interna explica que depèn d'un informe favorable de salut para poder començar con la llibertat condicional. El problema es la medicació:

"Yo estoy enferma porque me han encontrado muchas enfermedades, y ya no se si lo tengo o no lo tengo y me dan unas pastillas que me alborotan, me dan bajones, subidones...Y yo antes no tomaba. Tenía horas salidas, pero me han dado esta pastilla antes de todo, de la salida. No me ha dicho nada de la salida hasta el final. Ahora estoy recuperándome y para-tengo el condicional final ya. Además me dicen, esto depende de sus informes. Pero un condicional es un condicional porque has cumplido, tanta parte de la condena" (Interna cp 1).

6.4. La Maternitat ¹⁸

6.4.1. Les Mares

La infermera diferencia tres categories que s'emmarquen dins de la maternitat:

Les embarassades:

" (...)Las chicas embarazadas dentro de prisión, un embarazo dentro de prisión, todo y que todas sus necesidades médicas y psicológicas, y de verdad, puedo decir, todos los que trabajamos allí nos dejamos la piel en ellas, esto está muy bien cubierto, pero si que es verdad que, bueno no se, yo que también soy madre, tener un embarazo dentro de la prisión, tan lejos de tu familia, pues es muy duro no? (...)"

¹⁸ Per més informació sobre maternitat I presó, els resultats d'aquesta recerca estan ampliat a Navarro, et al. 2023.

El departament de mares amb els seus fills a presó:

*“Y luego están el **departamento de madres, con sus niños**, ellas muchas veces vienen de familias muy precarias, muy deterioradas, de países muy pobres que ven que ahí pueden tener muchas ayudas y también atención médica, psicológica y de todo tipo que fuera no tendrían, ellas lo agradecen, otras no (...)”*

Les mares que estan complint condemna i els seus fills estan a la comunitat, be tutelats per la DEGAIA o bé a càrrec de familiars:

*“Y luego, lo que me preguntabas de las **madres que están allí, y sus hijos en la calle**, esto es una situación bastante difícil. He de decir que, cada caso es diferente, pero si que podríamos diferenciar, las mujeres que ya en la calle no se hacían cargo de sus hijos, que son bastantes, que sus niños están a cargo de sus abuelos, o a lo mejor ya están retirados por la administración, por la Dirección General de la Infancia, hay un grueso importante de mujeres que ya no se hacían cargo de sus hijos en la calle, y eso hay que tenerlos en cuenta también. (...)”*

La infermera fa una reflexió crítica respecte de les mancances i recursos per les mares que surten de presó, ja sigui per visites, permisos o ja més endavant en graus de semi llibertat o llibertat definitiva:

“En la calle, faltan centros, faltan maternales, faltan enlaces, falta que nos enlacemos más los que trabajamos en prisión y las trabajadoras sociales de los territorios, de los ambulatorios. Lo hacemos eh, hay una figura que es la enfermera de enlace que intenta enlazar y programarles visita en su barrio, en su ambulatorio, la trabajadora social, el equipo de trabajadoras sociales me consta, porque trabajamos con ellas, que intentan trabajar en equipo con las trabajadoras de su barrio. Hay muchas dificultades a nivel de gestión, pero también te tengo que decir que, muchas de ellas no tienen el hábito de seguir unas normas, de, a veces les programamos la visita y ellas pasan de ir...Un sector eh, no todas, hay diferentes perfiles de mujeres, no quiero

nunca generalizar. Pero si que es verdad que hay un grueso de la población que cuesta mucho que adquieran hábitos saludables o que se dejen ayudar un poquito más a nivel social y a nivel médico". (Infermera de cp2)

Una visió crítica sobre la instrumentalització de la maternitat per part d'algunes dones:

"Ah! Perdona, una cosa que et volia comentar (incomprensible, 2) Els fills. També aquí és magnífic el tema dels fills, cuidado..., i el tema de la maternitat. S'ha de simplificar, val? Hi ha moltes internes que no s'enrecorden dels fills fins que entren a presó, ¿vale? Están en la calle, pueden hacer lo que les da la gana. Sus hijos están con la yaya, con los abuelos, con no sé quién, con no sé cuántos, o simplemente abandonados en casa y entonces no se acuerdan de sus hijos. Y es entrar aquí y entonces se acuerdan de que tienen unos hijos. ¿vale? y entonces es el "pobre de mí, mis hijos están abandonados, quien va a cuidar a mis hijos, me van a quitar a mis hijos..." ha habido situaciones en las que una interna te dicen:" Es que mis hijos, me van a quitar a mis hijos"

De todas formas, hay mucho mito sobre la maternidad y la mujer cuando entra en prisión. Y muchas veces, hay también una utilización de los hijos, ¿vale? para conseguir determinados objetivos, ¿Vale? eso también es una realidad, ¿vale?" (Comandament cp1)

6.4.2. Els Fills

La infermera comenta la situació en la que es troben els fills en relació a les mares quan estan empresonades:

En particular valora positivament els infants que estan amb les seves mares a presó de 0 a 3 anys:

"Mira, yo creo que no. Yo creo que los niños de 0 a 3 años están en el departamento de madres con la atención que les estamos dando actualmente, es una buena atención en muchos aspectos, todo eso que te he explicado, van a la guardería del barrio, ellos salen, salen fines de semana con la familia, vigilamos que estás atenciones, que estos

recursos en los niños sean los adecuados, están con sus madres, están-hombre, yo mejoraría muchas cosas de- de las instalaciones del departamento de madres, pero bueno, hay una sala de juegos, hay un patio para ellos, hay educadores, estamos nosotros, yo creo que no”.

La infermera en canvi creu que la tornada a casa és més problemàtica:

“Yo creo que el problema viene cuando van a sus casas. Cuando vuelven a según qué entornos patológicos otra vez. Yo muchas veces veo a chicas que tienen a sus hijos pequeños, que sabiendo sus historias de sus familias y donde viven, a veces pienso; “que bien que este niño esté aquí ahora”.

Considera que l'estada del menor amb la mare a presó és una oportunitat d'aprenentatge d'hàbits per a ser mare:

“Y entonces es la oportunidad de que, de que les enseñemos a las mamás el máximo de habilidades posibles, que les intentemos ayudar en como se preparan biberones, en como se preparan papillas, qué es lo mejor para ellos, cuando el niño tiene fiebre que hacer...Yo muchas veces les digo; “mira que cuando estés en la calle no me vas a tener a mi cada día, tienes que saber gestionar una fiebre, un resfriado, qué hacer que no hacer...”. Entonces yo pienso que de 0 a 3 años están en prisión actualmente trabajamos para que esto no ocurra. Estos niños mientras estén allí, estén lo máximo, no me gusta esta palabra no? Pero lo más normalizados possible” (Infermera cp2).

6.4.3. Algunes propostes de futur per la maternitat

El sistema penitenciari està penat en l'individu, no en el seu context familiar:

“El sistema penitenciari, està pensat, és lògic, amb el intern, el seu delicte, amb l'edat...Però no està pensat per l'entorn d'aquesta persona, és a dir, aquesta persona on viu, quins fills té, quins vincles té, quins.... Necessitem un sistema més basat en el familiarisme i en el suport familiar (Responsable parental cp 1)

Caldria familitzar la responsabilitat maternal i parental:

“Tot el tema del pare i mare, el sistema penitenciari ho veu com algo complementari, com algo a más a más. I no, li ha de posar el lloc que té i jo penso que l'exercici d'aquesta responsabilitat, o sigui, facilitar aquesta responsabilitat mitjançant activitats, programes, el que tu vulguis, perquè hi ha moltes maneres de fer-ho, amb unitat de pares o unitats de mares, també és un punt feble del nostre sistema” (Responsable parental cp 1)

La necessitat de crear punts d'informació per a les famílies que tenen la mare o el pare a presó, per evitar la burocràcia i facilitar la vinculació:

“Llavors bueno, nosaltres no tenim punts d'informació forts, que informin a les famílies i que actuïn per les necessitats que estan passant i que a més, creien una bona relació d'entrada amb el sistema penal, que no hagi de seguir lluitant, que no hagi de barallar-se amb telèfons, amb portes”. (Responsable parental cp 1)

Cal millorar i adequar els espais a les visites dels infants a les seves mares a les presons i disposar espais exteriors de convivència:

“Un altre és el tema de tot el que són l'entrada a les visites dels centres penitenciaris, que això és el projecte maco, no? Però els establiments que tenim a nivell de, pels nens, que no tinguin un impacte, això és molt important. No tenim uns edificis amables de cara a que facin aquest rol, els pares i les mares i fills. Crec que és molt important disposar d'espais per atendre a les famílies i disposar d'espais exteriors de convivència. Inclús poder promoure les estades familiars, a alguns països tenen apartaments perquè les famílies que venen de fora puguin estar amb la mare uns pocs dies. , cal fomentar les sortides familiars.” (Responsable parental cp 1)

La responsable parental considera que caldria preparar l'ingrés a presó a les famílies per a poder acompanyar-les des del principi:

Un aspecte molt important que aquí passem per alt i que crec que és essencial és la preparació de l'ingrés respecte de les famílies. Preparar-ho

amb els fills, dir-lo què està passant, disposar d'un espai per fer-ho amb l'ajuda dels serveis socials, acompanyar l'entrada des del moment zero.

6.6.5 El peculi

En ocasions es parla de la supervivència econòmica a presó i això porta a parlar del peculi, tot i que la comandament entrevistada fa una diferenciació entre les dones que tenen suport i les que no en tenen i han de demanar la indigència.

La supervivència amb suport:

“Sobrevivir, si quieren pueden sobrevivir todas. Eh... una interna ingresa en prisión cuenta de peculio. Si trae dinero, siempre en su cuenta de peculio. La familia cuando viene a comunicar, ingresa en su cuenta de peculio, el que quiera o el que pueda. Si no puede venir a comunicar, se puede ingresar mediante transferencia, ¿vale? yo hago un giro, antes eran giros postales, ahora son directamente transferencias bancarias; los servicios Bizum, todos hacemos esto. Y tienen el dinero de qué disponen cada semana”.

La supervivència sense suport:

“Cuando no hay soporte familiar. Cuando la interna lleva un determinado tiempo en prisión, creo que es durante un mes y medio, creo, sin ningún tipo de ingreso, pide la indigencia, ¿vale? la indigencia creo que son veinte euros al mes, más, no recuerdo la cantidad exacta, creo que son quince euros en pin telefónico... o diez euros... hay una cantidad estipulada que se pone allá para el teléfono, para que pueda llamar a quien sea para pedir el apoyo externo que quiera. ¿vale? Hay que partir de la base que ese dinero que se les da es para tabaco, el café, para lo que quiera, porque todas las demás necesidades están todas cubiertas, todas; tienen aseo higiénico, tienen comida, es decir, lo tienen todo”
(Comandament Brians1)

6.6.6 La prostitució

La prostitució ha estat un dels temes emergents en el desenvolupament del treball de camp tant per part de professionals, com per part de les internes, i ha sorgit tant en entrevistes individuals com en grups de discussió:

Pel que fa a l'anàlisi de la raó per la qual sorgeix. En primer lloc, com una causa econòmica:

“La causa del porqué de la prostitución, sí va vinculado a la parte económica, más como vivendi, más como modus vivendi], ¿vale? es una manera de... supervivència en parte. La parte económica de hoy uno y mañana otro. Es como el que tiene una querida, ¿no?, se monta una querida y la mantengo, pues ellas toman un poco este rol.” Tengo un sobresueldo, no me parece mal, pues mira ya me está bien”, ¿vale? “yo sé que voy al vis a vis cada mes y a mi cada mes, Y tengo mi ingreso. Es que necesidad, realmente, no la tiene”. (Comandament cp1)

“Psi: Pero es lo que dice él también puede ser esta necesidad emocional eeh eh de vincularse

F1: hombre, hay emocional, pero cuando te dice una interna “no os hago vis a vis porque este mes no me ha mandao el giro”

E2: o no trabaja porque no me ha ingresao” (profesionales cp4)

Per algunes noies pot tractar-se d'una necessitat emocional o afectiva:

“Hay algunas que hay una parte emocional, y es que este no es el concepto tradicional de la prostitución (...) En las mujeres inmigrantes, cuando se da el caso, allí sí que hay un componente afectivo. De carencia, de necesidad de suplir, sobre todo por el tema de la distancia” (Comandament cp1)

“P1:Hi ha de tot. Hi ha noies que ho necessiten perquè no tenen, perquè o son estrangeres o perquè la família no les ve a veure, perquè no només son les estrangeres les que no tenen a ningú aquí, ja que hi ha gent que té gent aquí però tampoc venen. Llavors la necessitat fa una mica-necessitat de que t'abracin, que també hi és. Aquesta necessitat afectiva

també de que t'abracin una mica, i a sobre de pas també t'ajuden una mica doncs..

P5: És que també estan molt soles. Estan bastant soles.

P2: Jo crec que és una mica tot no? La necessitat afectiva i la sexual també, i la part econòmica i de sustent

(Professionals cp1)

Altres ja s'han dedicat a la prostitució al carrer i busquen alguna cosa similar a la presó:

" (...) Ellas lo llaman, buscarse la vida. Hay chicas que a la calle se han dedicado a la prostitución y estas cosas. Y uno de los grandes problemas de juntarnos es que, les gusta menos trabajar que al sastre de Tarzán. Entonces se intentan buscar la vida saliendo de actividades consiguiendo un novio que le ponga (incomprensible, 1, ¿capullo?). Entonces lo único que tienen que hacer es, como les gusta ponerse guapas, salir, toquetear un poquito y ya tienen donde vivir. Que para mí, es una forma de prostitución, tanto la que recibe dinero, como la que recibe chocolate, como la que recibe cocaína. Cualquier tipo de intercambio. Mi madre era prostituta, entonces esto lo tengo muy claro. Yo si te hago una caricia o te hago algo a ti, es porque yo te quiero y quiero algo contigo. No porque quiera algo a cambio. Utilizan eso como moneda de cambio digamos y ellos les dan drogas, o les dan dinero."(Interna cp1).

Els professionals matisen que aquesta pràctica que anomenen prostitució està certament controlada, cal que hi hagi relació, que s'autoritzi:

"Mira que em vull comunicar amb aquest del mòdul 5 i que m'autoritzin..."Si que és veritat que els exigim unes 6 comunicacions, cartetes i aquestes coses, i llavors, ehm, és un conjunt. A vegades la necessitat... Perquè una cosa de necessitat, després porta a una altra cosa, a que t'entenguin i tinguis un recolzament, que a la presó, no t'abracen i si a sobre no tens família que et vingui a veure i et recolzi afectivament i econòmicament doncs sí. Però si que és veritat que-però

bueno, haig de dir que pim pam no. Home, si es donen de baixa perquè se'n van amb l'altre també, també els fan esperar 3 mesos. Això si que direcció ho té...Ho porta molt bé." (Professional cp4)

La prostitució per endeutament porta a l'anomenat amor de conveniència:

"E1: Luego están las que se prostituyen porque se endeudan

E: Sí lo-, sí lo que hacen es hacer la propia rutina ¿no? Hay alguna que sí que maneja y entonces endeuda a las otras. Yo, tú no tienes, yo te presto y luego cuando me vuelves, me devuelves tres veces más.

Psi: Sí, sí. O sea yo te doy un paquete de tabaco y tú me tienes que devolver...

(hablan todos a la vez)

F1: Ellas lo llaman la rutina.

E3: Rutina, hacer rutina. Yo te dejo algo y tú me das, me devuelves lo que...

Psi: Entonces cuando hacen un cacheo y encuentran 10 paquetes de tabaco en una interna que no fuma, pues ya sabes a lo que se dedica.

E2: Entonces claro ellas, ellas buscaaan sobrevivir

F1: Sobrevivir, vender ropa también

Psi: sí, venden ropa también

E1: Y que cuando hablan de prostituirse decían eso queee, hacen vis a vis con los hombres y les piden que les pasan un cierto dinero

E2: Eso es, eso es amor de conveniencia

(Professionals cp1)

7. Les necessitats i demandes dels professionals: una aproximació qualitativa

Aquest apartat s'ha creat fruit del contingut d'aspectes emergents durant les narratives dels propis professionals en les entrevistes i grups de discussió. Els professionals al llarg dels grups i a arrel d'algunes de les entrevistes individuals plantegen aspectes que els preocupen i que els agradaria que poguessin millorar. Així per exemple fan menció de la manca de suport emocional, la poca receptivitat de l'administració quan fan propostes o generen feedback d'alguna nova implementació de programes; la poca formació que tenen en algunes ocasions en particular per a poder treballar amb el col·lectiu de dones empresonades; els canvis polítics i els constants canvis d'idees i per últim la manca de reconeixement malgrat la seva dedicació, vocació i implicació en la tasca que desenvolupen en els centres amb les dones.

7.1. Manca de suport emocional

El professionals fan menció a una alta càrrega emocional en la seva feina, fet que troben a faltar suport emocional per part de l'administració:

L'alta càrrega emocional de la feina els genera la necessitat d'aprendre a separar:

"PSI: claro y esto es una carga emocional añadida a nosotros que tú decías ¿no? cual es la diferencia de trabajar con hombres. Claro si ellas se te enganchan, si están más dependientes de ti, te demandan más atención tu eso también te lo llevas. Tienes que hacer un trabajo... Yo personalmente desde que empecé a trabajar aquí es el trabajo que hago de esto es tuyo ¿no? Porque a veces de decirte es que claro tú te vas a tu casa, o es que tu el fin de semana te vas o... ¿no? De dee es que tú no me haces no se que..., no es que tienes que aprender a separar. Es esto es tuyo y ahora te doy apoyo y luego me voy de aquí a desconectar.

El psicòleg afegeix que la clau és l'autocura amb l'equip, destaca la importància de tenir un bon equip:

PSI: tieneee tiene que haber muy buen equipo, sino no se aguanta. En épocas en que no ha habido buen equipo, que no hayyy risas por decirlo de alguna manera, no se aguanta. Nosotros es venir del módulo y desahogarte con el equipo, y reírte, porque sino no se aguanta.

Una de les funcionaries, en referència al suport professional als propis professionals comenta que el gran inconvenient és el temps:

“Es que no hay tiempo material. No te da tiempo. O sea el módulo lleva un ritmo y tú tienes que llevarlo. No lo puedes parar, no puedes no puedes permitirte el lujo porque las- además el día a día es-cada día es un día diferente. Tienes- entras en la rueda y cada día mm no te puedes bajar de ahí no puedes parar y decir “bueno necesitamos”. Ojalá pudiéramos hacerlo Es complicado pararse y decir bueno vamos a analizar un poquito el por donde-, no no, o sea aquí vamos a ver como terminaría.

(funcionaria cp1).

7.2.Poca formació

En relació a la formació, el problema és la combinació del temps i la distància combinat amb poques facilitats per part de l'administració:

Psi: En principio sí

E3: Sí. Lo que pasa que ahora hablo por mi experiencia, yo dejé de asistir hace ya 4 o 5 años a estos cursos porque cuando te tienes que desplazar a un sitio que no es tu lugar de trabajo en el cual eh los métodos, todos tenemos una vida ¿no? personal, y una unaa rutina, así que tú te adaptas a lo que habitualmente haces bien, perfecto.

E2: que cuando te toca hacer un curso que tienes que volver a trabajar por la tarde, si quieres ir en transporte público no llegas a la hora que te dicen. ¿Y luego qué? Tengo que poner de mi bolsillo por...

Psi: noo y que si tienes trabajo por hacer, o entrevistas o informes, tú lo tienes que hacer luego.

(profesionales cp1)

Comporta massa costos, inclús invertir el temps de lleure:

Quando de forma esporádica tienes que hacer otra cosa y eso te lleva o te conlleva demasiados costes, por decirlo así, eeh y la administración a veces no te ayuda,

Psi: Y tu faena no te la hace nadie

F2: Tienes tienes pero facilidades no, entonces tienes que invertir tu tiempo libre

E3: requiere un-, tiene un desgaste

Comenten que hi ha poca varietat o s'actualitza poc el contingut de les formacions:

E2: No y también llega un punto de que al final, a mi los cursos estos básicamente cuando llevas muchos años, yo ya no sé cual marcar porque ya los he hecho todos. Como no se inventen más, o cosas que nos interesarían porque siempre dicen "Pon propuestas de que te gustaría". Yo cuando he puesto propuestas no he visto ninguna que se haya cumplío..

Un aspecte que destaquen es trobar-se amb altres companys i companyes d'altres centres i compartir amb ells:

"también la parte que me llevo es que como te encuentras con profesionales de otros centros, al final también compartes cosas y haces un poco de como terapia" (Profesionales cp 1)

7.3.La administració és poc receptiva

Els professionals consideren que l'administració és poc receptiva quan han de valorar i tenir en compte les propostes que fan els tècnics:

"E3: (incomprensible, 2) Claro, pasaaan, no sé si 15 o 20 años desdeee unos programas que existían de tratamiento hasta que lo renuevan. El diseño está muy chulo, perfecto. Claro, después de estos 15 años aparecen con programas nuevos que a la que los aplicas ya te dicen vale, al cabo de un tiempo "nos hacéis una devolución". Perfecto. Haces la devolución que no sirve para nada, y luego resulta que además cuando tienes una reuniónnnn concreta para hablar de todo esto y dices "oye mira es que resulta que los ejemplos que ponéis tienen poco sentido", porque cuando hac- estás haciendo el programa tú ves que es que nooo..." (Educadora cp1)

7.4. Canvi freqüent de subdireccions

Un altre aspecte que no ajuda és el canvi continu dels comandaments, dificulta seguir una diversitat de directrius:

"E3: Lueego eh los 7 años que he estado aquí en dones si no cuento mal he contao 4 subdirecciones distintas. Esto no ayuda.

Psi: y las últimas en los últimos años.

E3: Y las últimas en el último-, en pocos años digamos. Entonces esto implica mucho cambio. "No esto nooo", viene alguien "esto lo vamos a hacer así". Bueeeeno, valeee.

Psi: Cansa mucho

E3: Claroo. Luego así, luego así. Claro eeh, todos estos cambios no ayudan.

Psi: desmotiva al profesional.

E3: Principalmente porque es queee... donde se reflejan es en las internas, y las mismas te dicen "esto que está pasando" y yo no tengo respuesta a veces. Cuando yo no tengo respuesta, tenemos un problema grave porqueee... porque falta información. Entonces eeh son cosas que ha- que hayy-... No para una prisión nueva eh, digo, esto ya no va por eso=

(Psicologa i educadora cp1)

7.5. Manca de reconeixement

Un darrer aspecte que ha sorgit entre els professionals és la manca de reconeixement, el no sentir-se escoltat pels caps directes:

"ED1. Es como cada vez que viene un jefe nuevo, empieza a hace-, a dar palos de ciego, ensayo-error según su desto, pero no...

Psi: Yo siento que no escuchan y que empezamos muchas cosas y no las acabamos. Porque también es eso, es cambio políticooo...

E3: Yo también creo que tenemos la suerte, al menos me atrevo a decir, eeh que somos posiblemente el módulo donde interior y tratamiento va más conjunto eh que noo...

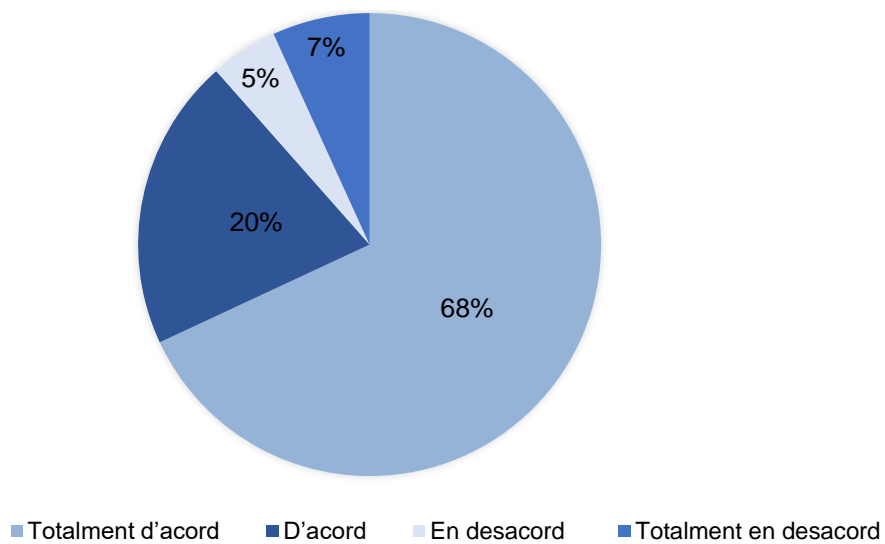
Psi: yo creo que es importante también que creo que aquí entre los profesionales que trabajan en dones, les gusta trabajar con dones o han pedido trabajar con dones, o si has venido te ha gustado. A la que no te gusta, ya te tienes que ir.

F2?: Sí, pero todo es mucho más fácil si tienes un apoyo desde arriba ¿vale? O sea... porque a parte hemos trabajado mucho tiempo sin jefes y hemos funcionado (Profesionales cp 1)

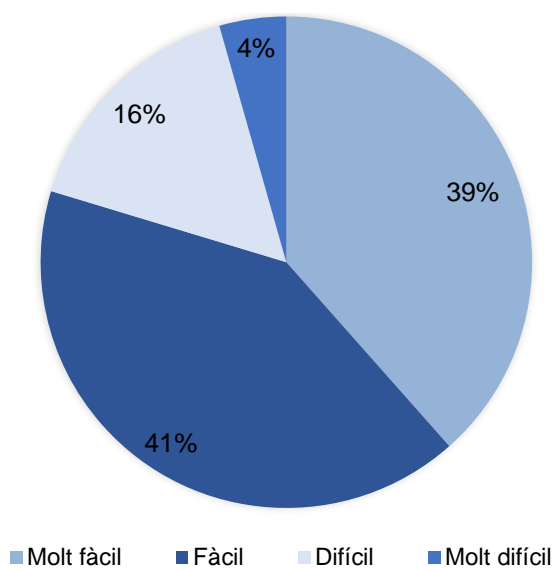
8.El futur: Expectatives de les dones empresonades una vegada assolida la llibertat definitiva

La majoria de dones tenen bones expectatives sobre l'ajuda que rebrà per part de la seva família l'acceptació social que tindran després de presó, així com es projecten majoritàriament en una vida normativa i lluny de la delinqüència. No obstant, també projecten algunes preocupacions i dificultats que expressen en les entrevistes i grups de discussió. També es recullen les opinions dels professionals sobre el futur de les internes. Aquests resultats qualitatius s'exposen després de les dades quantitatives.

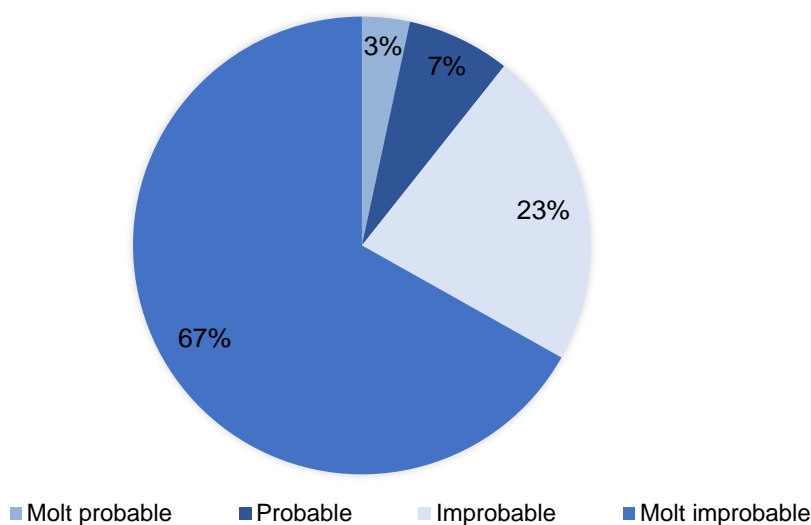
Gràfic 53. La meva família em recolzarà un cop en llibertat

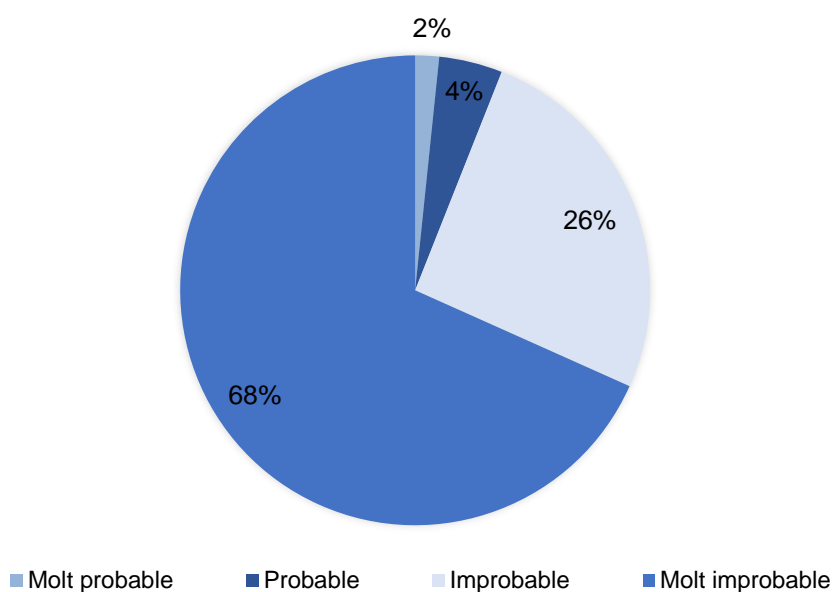
Gràfic 54. Acceptació social després de la presó

Gràfic 55. Probabilitat de tornar a delinquir un cop en llibertat

Gràfic 56. Probabilitat de tornar a la presó

En la part **qualitativa** sobre el futur s'han destacat alguns dels aspectes que més preocupen tant als professionals com a les internes, que en certa mesura complementen a les dades quantitatives i que es poden resumir en preocupacions sobre l'habitatge quan surtin, la manca de suport i acompanyament post penitenciari; o la capacitat d'abandonar la drogodependència.

8.1. L'habitatge

Tenir un lloc on anar a viure es presenta com un problema per algunes de les internes, especialment quan abans d'entrar a presó no tenien llar i les relacions familiars estaven deteriorades o inexistents:

“Yo vivía en una casa okupa. Podría ir a casa de mi familia, lo que pasa es que no quiero. Porque nunca ha tenido- cuando he estado centro de menores era y, a mi parecer, no estuvieron como deberían y o no me hacían el caso que deberían, no quiero volver a lo mismo. Porque o sea- no les hecho la culpa, de donde he llegado ni nada, porque nadie tiene más la culpa que yo mismo, pero creo que si las cosas se hubieran hecho de otra forma, igual la historia no sería la misma. Que tampoco me arrepiento por otra parte porque se quien soy hoy en día por lo todo lo que me ha pasado, pero creo que si se hubieran hecho de otra manera, podría haber sido quien soy, pero por otro camino. Sin haber pasado [igual por aquí]" (Interna cp1)

Quan no tenen llar es planteja la possibilitat de les cases d'acollida però ho troben difícil: poques places i molta burocràcia:

I5: Pues difícil. Porque mi problema, a ver, es problema pero hay mucha gente como yo. Será ir a una casa de acogida. Pero te tienen que hacer una entrevista, un permiso, ver que está desocupado, porque son plazas que siempre están ocupadas. Y no se" (Interna cp1).

“P1: El tema hogar va pues fatal. Fatal. Porque mira, el tema laboral dices bueno, la que quiere encuentra trabajo vale. Desde aquí no te ayudan porque no hay muchas posibilidades de trabajo, no hay muchas posibilidades. No hay muchos recursos. Si hubiesen más pues sí, porque una persona sale con un trabajo, ahorrando antes de salir y conseguir una vivienda, porque no hay opción de vivienda. Seas española o extranjera, llega tu total, te dan tus bolsas y búscate la vida. Por eso, por si te dan un trabajo...

P2: Yo he vivido hace poco, lo de una compañera, lo hemos vivido, irse con la total y verse en la calle, y decir ¿dónde voy? Y con todos los paquetes de

ropa, pues vas a volver a robar, para tener dinero, es que claro. Claro, ya estás delinquiendo". (Internes UMS cp1)

Plantegen la necessitat de tenir recursos residencials post penitenciaris adequats a la quantitat de persones i a les necessitats que presenten les dones:

"Considero que necesitan recursos residenciales postpenitenciarios, esque hay gente que sale y no sabe donde ir que no tienen domicilio y las plazas que hay son escasa. Tenemos un problema real con las personas sin techo, las red es muy limitada" (Educadora cp 1)

"RP: Es com sempre, jo sempre dic, sabem quantes persones sense llar tenim als centres penitenciaris? No. Llavors com estem planificant recursos penitenciaris? A ojo de buen cubero. (Responsable parental cp 1)

8.2. La manca d'acompanyament post penitenciaris

Les professionals destaquen la manca d'acompanyament post penitenciaris a la comunitat, especialment per a les famílies:

"Tenim una manca gran d'acompanyament a la comunitat, doncs quan surten al medi obert es troben amb moltes dificultats, especialment quan hi ha fills i tornen als seus entorns. Caldria poder fer un acompanyament per part dels professionals sense massa burocràcia: existeix una necessitat de tenir plans estratègics d'atenció a les famílies, ja des de dins del centre penitenciaris, però especialment en la seva transició a la comunitat. Els programes d'intervenció són importants, però això és igual d'important, treballem amb les famílies, amb la responsabilitat parental com a factor protector de la delinqüència" (Responsable parental cp 1)

També hi ha mancances respecte de poder donar continuïtat a la intervenció, al treball que es fa a presó, especialment amb les mares:

"(Parlant del treball que es fa amb les mares a presó) Una de les coses que faria falta, que sempre ho diem, és aquest treball que continués a la comunitat, perquè surten i les perdem i hauria d'haver alguna estructura, alguna associació, algo que els hi pogués donar". (Professional cp4)

Aquest acompanyament podria anar de la mà d'una proposta de treball prèvia per tal de treballar la reinserció:

"Participante 2: A la hora de salir hay gente que necesita una propuesta de trabajo.

Participante 1: Esas cosas

Participante 1: El tema reinserción...

Participante 2: Yo creo que desde el centro tendrían que, de alguna manera para su salida, enfocarla en alguna empresa y a raíz de ahí...

E1: Seguir, sí. Vale.

Participante 2: Tener un trabajo, desde que empiezan a salir, que tenga un trabajo que lo preparen quien lo tiene que preparar.

Participante 1: Que no tienen casa, y llega tu total, te dan la bolsa y venga hasta luego, búscate la vida.

Participante 2: Con una mano delante y otra detrás.

Participante 1: Claro, y eso te obliga a delinquir"

(Internes UMS cp1)

8.3. Agència-deshabitució drogues

Algunes internes presenten agència respecte de la deshabitució de les drogues confien en que no hi tornaran:

"No volveré. Solo me paró la policía una vez, me detuvieron una vez y aquí sigo. No porque mi problema tuvo que ver con las drogas y alcohol y llevo 5 años sin tomarme ningún tipo droga, ni alcohol mucho menos porque aquí...Y si hubiera querido podría haberlo hecho, porque alcohol hacen"

(Interna cp1).

“A mi el alcohol me ha derrumbado, me ha... (suspira) Me he destrozado yo y he destrozado a la gente que estaba a mi alrededor. Entonces yooo (suspira) no lo quiero ni oler. Es decir, aquí se sacan latas de cerveza, es decir- Ayer me sacó por cierto una chica que vino ¿vale? Me dijo tipo no quiero (nom). Dice pero si, digo (nom) que no bebo. No quiero. Yo tengo un objetivo tan grande en mi vida, que quiero recuperar a la mmm yo he de seguir, no salir y ya uuu todo de golpe ¿no? Porque son 4 años y no!” (Interna Cp1)

8.4. Aspectes generals sobre el futur de les dones a la presó

Els professionals volen tenir veu per propostes de futur:

"Los profesionales queremos tener voz en la construcción de la nueva prisión, que la gente de la trinchera tenga voz es imprescindible, queremos ser escuchados, tenemos mucho que aportar" (Profesionales Brians 1)

"Hacemos muchas cosas bien, lo que a lo mejor haría falta todos los que trabajamos cada día con ellas, des de hace tantos años, se nos escuchara más a la hora de planificar nuevas estrategias. Porque nosotros somos los que sabemos lo que hace falta mejorar más no? Hacemos bien muchas cosas. Y todos tenemos en la cabeza, seguro que las educadoras sociales, nosotros...Tenemos en la cabeza cosas que deberíamos mejorar. Hacemos bien muchas cosas y lo quiero dejar claro. Hay un perfil de profesional muy implicado, con estas mujeres. Personal muy implicado en que estas mujeres salgan con el mayor de habilidades posibles, con el menor consumo posible, hacemos talleres, hacemos charlas, no paramos no? Con muchas de ellas es difícil llegar a ellas porque el deterioro a nivel de drogas, y social es muy grave. Pero yo creo que hacemos un granito de arena importante y, muy bien hecho. Pero seguro seguro, que faltan mejorar muchas cosas". (Infirmiera cp2).

Alguns aposten per una presó de dones:

"Soc de les que defensen encara el concepte de presó de dones, no de mòdul de dones. Jo ja en el seu moment vaig defensar que fos una presó de dones de Catalunya, amb tots els seus departaments. Jo penso que la presó

de dones s'ha de repensar no la presó, les dones a la presó" (Comandament cp 1)

Altres destaquen la importància de pensar amb perspectiva de gènere i dissenyar d'acord a aquesta:

" A ver si una vez por todas se hace este nuevo centro por y para mujeres, con una perspectiva más de género, más adecuada con los espacios más diferenciados, con más profesionales, más recursos, etc (Enfermera cp2)

Les internes també volen sentir-se escoltades:

"Yo pediría pues, primero decirles que existimos, que el módulo de mujeres es el gran olvidado. Que tu sales de aquí por la calle mayor y como que hasta desprecian. Me gustaría pedirles un poco de atención, que se pasen por aquí y nos escuchen, que igual que reforman los módulos de hombres pues que reformen los de mujeres que parece que estamos en una chabola, poniendo mantas donde hay goteras (...). Porque creo que, a lo mejor se piensan que como, las mujeres son quejicas, porque lo piensan así; "las mujeres son quejicas", "las mujeres son histéricas", "las mujeres son así". Está como estigmatizado y dicen; "va se van a quejar siempre porque nunca van a estar contentas". Ven aquí, y compruébalo. Si realmente es una queja de verdad, o es porque somos fifis. A lo mejor tenemos razón (Interna cp1).

7. Conclusions

A continuació es presentaran les conclusions que es deriven dels resultats de la recerca realitzada i que han estat comentats en els apartats anteriors. Així doncs seran les respostes, preocupacions, inquietuds i necessitats de les participants que han respòs els qüestionaris, aquelles que han participat als grups de discussió i les qui han accedit a les entrevistes individuals que guiaran tant les conclusions com les propostes que ocuparan el següent apartat.

El perfil de les dones a presó té en comú l'anomenada **dependència emocional** que alhora es presenta com una de les grans diferències respecte dels homes que compleixen penes a la presó. Això es justifica per presentar un

desavantatge acumulat més gran: tenen més traumes emocionals previs, moltes han viscut i han estat víctimes de violència masclista ja sigui per les seves parelles o ex parelles o al llarg de la seva vida per altres familiars. A la vegada acostumen a tenir la càrrega familiar, són el pilar de la seva família al carrer. Per a les dones, **l'estigma d'entrar a presó és doble** i encara més si és consumidora de tòxics. La seva responsabilitat familiar és assumida per alguna altra mare de la família (l'àvia habitualment) i ella és castigada per l'entorn, que alhora les visita i els dona molt menys suport que als homes, tal i com ja ha posat de manifesta la literatura (Torres, 2022). Tota aquesta dependència emocional les fa més vulnerables, amb **autoestima molt baixa, carències afectives** i els genera una necessitat de saber constantment de la seva família de l'exterior, i presenten una alta demanda, necessiten ser ateses, rebre suport i acompanyament. No obstant en ocasions aquesta necessitat la transformen en pressió i xantatge cap als professionals, moltes vegades desbordats.

Els professionals han detectat un **canvi de perfil post-covid**: si bé hi ha menys internes, les que hi ha són un perfil amb menys habilitats i molt més complexes i problemàtiques, presenten desadaptació social molt vinculat a problemes de toxicomania i salut mental.

Les dones posen de manifest una diversitat d'aspectes que podrien millorar, començant per les instal·lacions, un aspecte molt consensuat als diversos grups de discussió entre internes i també dels professionals té a veure amb **la higiene i la intimitat: necessiten dormitoris dobles o individuals i dutxes a l'interior** dels mateixos. També fan referència a la necessitat de millorar molt la **qualitat del menjar i el nivell nutricional de la dieta**. Proposen autogestionar la cuina.

Una qüestió que preocupa de forma transversal a les dones de totes les presons catalanes que han participat a als grups de discussió i a les entrevistes té a veure amb la salut, i en especial en la **salut mental**. En aquest sentit parlen de la **sobre-medicació**: l'excessiva tendència a resoldre qualsevol mal medicant i fent-ho de forma exagerada. Aquest fet fa que hi hagi **tràfic de medicaments**, que en algunes ocasions ha facilitat algun **suïcidi**, que alhora està relacionat amb els esmentats problemes de salut mental i la seva gestió en el context penitenciari, que es presenta com un repte difícil.

Un altre aspecte que preocupa les dones té a veure amb el **treball i la formació ocupacional a presó**: és escassa, no adequada a la demanda real al carrer i molt mal pagada, fet que disminueix la motivació de les internes a participar-hi. Justament aquelles que tenen una formació ocupacional adequada amb les necessitats laborals de la societat (ex. Auxiliar de geriatrics), manifesten tenir elevades expectatives laborals a l'exterior. Així doncs, reivindiquen més formació i més educació, que significa la valoració positiva que es fa d'aquest tipus d'activitat, doncs hi veuen una oportunitat de futur. Així mateix, destaquen que els tallers i cursos que s'ofereixen a dones són molt menys especialitzats que els que hi ha per homes a presó. La **inserció laboral** resulta especialment difícil per a les dones immigrades per la manca de documentació i la impossibilitat de renovar-la abans del venciment dels antecedents penals. Aquest fet les estigmatitza i no permet que accedeixin a un lloc de treball regulat.

Mentre que la tendència general és plantejar-se **la sortida de presó** com a una gran dificultat que a més s'agreuja quan durant el compliment de la condemna **no han gaudit de permisos** que faciliten la seva transició a la vida en llibertat. En aquest sentit, quan les internes parlen dels permisos en valoren la seva necessitat i moltes destaquen que en ocasions és difícil arribar a aconseguir-ne, malgrat ser imprescindibles per a preparar la futura vida en llibertat. Algunes internes participants de la recerca manifesten sentir certa por pel fet d'estar apunt de sortir en llibertat definitiva i no haver gaudit de sortides o permisos. Això posa de manifest certament la necessitat de millora de l'ús i l'accés al sistema progressiu en grau de què es caracteritza el nostre sistema penitenciari. A això cal afegir-hi que el 68% de les dones presenten un risc baix de reincidència, que el 75 % no tornen a reincidir (no tornen a presó ni a MPA); però en canvi només un 42% d'acord a dades oficials es troben classificades en tercer grau.

En relació als Mòduls en particular, destaquen que a la **Unitat de Medi Semi Obert** se senten poc acompanyades i prou oblidades, en la mesura que no s'ofereixen activitats i els agradaria en canvi poder disposar d'un acompanyament en el procés de transició a la seva vida en llibertat i sobretot fomentar en aquestes internes que encara no surten però que preparen la seva

sortida habilitats sociolaborals, cursos de formació ocupacional i treball a la presó útil per a la seva sortida.

Pel que fa als **departaments especials de règim tancat** (Mòduls especial), la majoria d'internes que han fet estada en aquest mòdul ho recorden i ho destaquen com una experiència molt negativa, basada essencialment en la incapacitació, l'amenaça i el càstig, passant per un tracte poc adequat i en ocasions poc respectuós per part dels funcionaris. Destaquen la necessitat de replantejar la forma de funcionament que té aquest mòdul.

Així mateix, es discuteix en molts dels grups com s'han de **relacionar amb els homes a la presó**; és a dir, la relació que han de tenir o no amb els homes i es parla sobre la rellevància i adequació dels **mòduls de família**. Algunes internes consideren una solució interessant en els casos de famílies amb fills, però no per a tothom. Una professional del programa de referència parental, destaca la implementació en altres països del context europeu d'aquestes fórmules així com l'existència de un format de compliment en família a l'estat espanyol. Considera que pot ser una experiència positiva. De la relació amb els homes a presó, es destaca que poden **compartir certs espais i activitats concretes** però per exemple l'escola no, ja que estan per altres temes, com lligar. En canvi si que per part dels professionals consideren que pensar en propostes **d'activitats interdisciplinàries per a les famílies** pot ser una experiència molt positiva.

La relació amb els homes també ha generat algunes situacions de **prostitució** per part d'algunes dones, fet que la mirada crítica d'algunes internes passi per titllar-ho de l'expressió del masclisme i la dependència dels homes a presó. Les internes que ho justifiquen consideren que és una forma de supervivència econòmica, mentre que les professionals que en parlen hi veuen aspectes de dependència econòmica, afectiva i emocional, moltes vegades produïdes per la soledat, com a motors del seu funcionament i consideren que cal afrontar-ho per evitar-ne la pràctica.

Tenint com a referència la situació dels homes i les dones a presó, una gran part de les internes han destacat que les dones estan **discriminades respecte dels**

homes i consideren viure situacions d'injustícia respecte ells. Especialment destaquen aquesta discriminació tant en l'oferta com accés de treball i formació ocupacional als centres penitenciaris. En algunes ocasions es consideren pitjor tractades: se les tendeix a sancionar abans i perceben en el llenguatge l'ús d'expressions i paraules pejoratives, manca doncs una sensibilitat de **perspectiva de gènere**.

Els **vincles familiars** amb l'exterior els troben necessaris i destaquen positivament el fet de poder tenir **visites i comunicacions**, especialment els agrada poder disposar del recurs de la videotrucada, ja que en moltes ocasions és difícil tant per distància, com per recursos i inclús per l'impacte que suposa per alguns familiars (especialment nens i gent gran) el fet d'haver d'anar al centre penitenciari. Els agradaria poder utilitzar aquest recurs de la videotrucada, especialment ho destaquen les mares amb nens que viuen fora de presó, per tal de poder enfortir i mantenir el vincle, estant més presents i connectats amb la seva realitat a l'exterior. Respecte de les visites, alguns professionals posen de manifest que les dones són poc visitades a la presó, si bé les dades de 2022 confirmen que un 64,5% de les dones han fet almenys una comunicació de convivència, familiar, íntima o oral i que aquesta dada és superior a la dels homes (60.4%). Tenir una comunicació no sembla suficient per tal de mantenir i promoure els vincles i la reinserció social futura, de manera que caldria promoure aquestes visites, millorant això sí, els espais de trobada, fent-los menys freds.

Pel que fa a la **relació entre les internes**, totes coincideixen amb què és complicada i difícil en gran mesura pel fet **no tenir una classificació interna** que les distribueixi una mica, doncs quan hi ha conflictes aquests segueixen latents i presents unes hores després i inclús dies. Algunes manifesten però que en situacions de dificultat personal troben molt de suport en les internes del seu context més pròxim. La no classificació interna també afavoreix l'aprenentatge de la delinqüència i el consum de tòxics.

Respecte dels **professionals** en general els valoren positivament, si bé, en algunes ocasions parlen de burn out i consideren que alguns han perdut la motivació per la dificultat de fer tràmits, demanar permisos donada l'excessiva

burocràcia. Algunes dones consideren que en ocasions caldria millorar el tracte cap a elles, ho destaquen especialment quan les internes van al mòdul especial, on manifesten en ocasions no haver-se sentit ben tractades. També destaquen la necessitat de millorar la gestió. En quant als professionals dels Equips de tractament consideren que en general bé però que depèn del professional.

Els propis professionals consideren que el treball amb dones a presó és molt diferent del treball amb homes interns. Les dones tenen una relació més estreta amb els professionals, els generen una **alta demanda** fet que **carregui emocionalment** als professionals d'una manera molt més intensa que en el dia a dia amb els homes a presó. En aquest sentit els professionals necessitarien disposar d'un **suport emocional** des de l'administració, que ara per ara tenen entre els mateixos companys. Aquest desgast i l'alt ritme i dinàmica a l'interior de presó els impedeix tenir **temps per a reflexionar**, per a aturar-se i analitzar situacions o simplement organitzar-se d'una manera diferent a l'actual.

Comenten que canvien molt sovint de subdirecció i que com a conseqüència d'això hi ha constants canvis de protocols i directrius, que no s'escolten l'experiència que tenen els professionals respecte de determinades mesures que volen implementar i que ha s'han provat en algun altre moment i han tingut dificultats o han donat problemes. En aquest sentit se senten **poc escoltats i poc reconeguts**. Així mateix, els mateixos professionals destaquen la vocació per a treballar amb dones que tenen i el bon ambient de treball en l'equip tant de tractament com amb el funcionariat d'interior.

La maternitat es viu amb moltes dificultats, les visites presencials són difícils i quan poden realitzar-se són emocionalment complexes. Valoren positivament el fet de poder-se veure per videoconferència. **La professional sanitària** entrevistada (Infermera) posa en valor tota la tasca sanitària i educativa que es duu a terme al mòdul de mares, en la mesura que se'ls intenta donar totes les eines necessàries per aprendre a fer de mares dins però sobretot fora de la presó.

La **no classificació en el règim interior** dificulta la convivència i genera molts conflictes que escalen fàcil i ràpidament, això com produeixen esdeveniments de violència més sovint i de caire més greu, comenten alguns professionals que

cada vegada més equiparable a la violència que exerceixen els homes. La classificació interior permetria treballar per necessitats i per trajectòria processal penitenciària, mentre que actualment a l'estar totes barrejades viuen constantment comparant-se, hi ha molta enveja i alhora molta pressió i rivalitat que han d'aguantar per sobreviure.

La oferta de programes i activitats és parcel·lada i alguns professionals consideren que existeix una sobre atenció, fet que fa que només es concentrin a fer allò obligatori. La motivació té un paper important en aquest sentit, en la mesura que les internes no motivades no realitzen les activitats voluntàries. Consideren que la manca de motivació va acompanyada de més inconstància, menys implicació en activitats menys compromís. Els professionals destaquen que aconseguen la motivació quan hi ha una recompensa immediata, però que ni tan sols per una part de les internes, la recompensa econòmica és suficient. Quant a l'accés a programes de tractament, en alguns casos és difícil poder-los implementar pel reduït nombre d'internes en alguns centres. Tot i que el fet que ara siguin modulars a millorat la situació i les dones que han participat fan una valoració molt positiva. Quan a la resta d'activitats varia molt d'un centre a un altre l'oferta de activitats dirigides a les dones.

Així mateix destaquen **la manca d'ajuda, suport i acompanyament post penitenciari** especialment si això es compara amb del que disposen els homes que també han passat per un centre penitenciari. Aquest acompanyament no té a veure amb la possibilitat d'estar classificada en tercer grau i gaudir de sistemes de semi llibertat, sinó que té a veure amb el desemparament que senten moltes dones quan per fi poden gaudir de la seva llibertat definitiva. La demanda aniria vinculada a que l'administració pogués fer-se càrrec d'aquesta situació i oferir una continuïtat, acompanyant i derivant a les dones que requereixin d'aquesta ajuda.

Les **dones immigrants sense arrelament** – no les estrangeres en general- al país difícilment accedeixen a permisos i al tercer grau abans de sortir en llibertat pel fet de no comptar amb un habitatge en el que instal·lar-se. Que l'administració comptés amb recursos (pisos, places a centres oberts, etc.) per aquest col·lectiu facilitaria la seva reinserció social i laboral. Si bé les dades

confirmen que l'administració penitenciària classifica al 43,2% de les dones estrangeres classificades estan en tercer grau i això es una dada positiva, cal poder actuar de la mateixa manera adaptant els recursos i les característiques de les dones migrants que no tenen arrelament al país i per tant presenten moltes més dificultats d'entrada.

Per últim, la presència de **persones trans** en els centres penitenciaris va en augment i caldria estudiar en profunditat les necessitats específiques del col·lectiu i formar i sensibilitzar els professionals per tal d'evitar la discriminació d'aquestes internes per part de la resta d'internes i d'alguns professionals.

8. Propostes de futur

Les dones s'enfronten a limitacions i discriminacions importants quan es troben complint la seva pena de presó, així ho ha posat de manifest la literatura (Torres, 2022) i els resultats del present estudi. Aquestes restriccions van des de les limitacions a fer ús de l'espai físic, com el fet de no tenir una classificació de règim interior, a una important restricció a l'accés i oferta de programes de tractament i de capacitació, així com la restricció d'accés a serveis, entre d'altres que s'han anat comentant anteriorment. A aquests elements, cal afegir uns professionals motivats però desbordats al mateix temps que en ocasions els manca una formació específica per atendre una població amb necessitats particulars, que comet delictes no violents, que presenten molta frustració i culpa i que tenen molts problemes de salut mental i que necessiten afecció, ser ateses i expressar-se, fet que té un impacte en la implicació emocional i psicològica dels professionals.

Una de les preguntes realitzades tant a professionals com a internes en els grups de discussió i en les entrevistes individuals realitzades en el marc d'aquesta recerca han estat *quines mancances detecteu i què canviaríeu de la presó en què treballeu o on esteu complint condemna*. Al llarg dels apartats de resultats presentat anteriorment, hem integrat aquestes propostes de millora amb els discursos sobre l'experiència de la vida a presó de les dones i professionals. Entre els aspectes que han sorgit com a aspectes millorables detectem millorar la visibilització, l'atenció, l'escolta, invertir en la millora de les

instal·lacions, millora de l'alimentació incloent una dieta rica i saludable; millora en l'àmbit laboral: més oferta formativa i ocupacions; millora en la coordinació i gestió dels professionals.

Tant del que es desprèn de la literatura i recerques en la matèria, com d'acord als resultats quantitatius però especialment dels qualitius de l'estudi presentat es presenta la necessitat d'aplicar una política transversal amb perspectiva de gènere per a la intervenció amb les dones que compleixen condemna i els professionals que hi treballen.

Si bé és cert que l'administració penitenciària ha demostrat tenir la voluntat d'implementar la perspectiva de gènere en diferents àmbits de la seva política penitenciària, considerem interessant poder fer noves aportacions per a poder complementar aquelles iniciatives que ja estan en procés d'implementació i així també posar-les en valor en la mesura que estan orientades en la bona direcció.

Les propostes que es presenten en aquest estudi volen partir dels resultats obtinguts en aquesta recerca, així com seguir la ***gender-responsive approach***

(Bloom, Owen i Covington, 2003) que pretén destacar la necessitat de reconèixer les diferències entre homes i dones per tal d'orientar i enfocar l'execució penal a la perspectiva de gènere, en la mesura que les característiques, problemàtiques i necessitats, així com les discriminacions detectades per la literatura subratllen que el tipus d'intervenció que es fa amb homes i que s'aplica per se a les dones no funciona amb dones i per tant cal dissenyar formes d'intervenir específiques. Així doncs, les necessitats específiques de les dones han de guiar el disseny d'una intervenció que ha de ser integral, respectuosa i que ha de tenir en compte la perspectiva de gènere. El disseny d'aquesta intervenció doncs ha de partir de les característiques singulars que presenten aquest col·lectiu de dones, mencionades en el marc teòric d'aquest estudi.

A més de prendre com a referència la literatura, recerca i implicacions pràctiques que s'estan desenvolupant a nivell comparat en altres països europeus (Bloom, Owen i Covington, 2003; Corston, 2007 i 2017) i a nivell nacional (Navarro, 2018; Almeda, 2017; Secretaria General de Institucions penitenciàries, 2021; Torres, 2022), les propostes que emanen d'aquest document prenen en

consideració els resultats derivats tant dels grups de discussió com de les entrevistes realitzades tant a dones internes com a professionals de l'administració penitenciària - funcionaris i de tractament- i són sensibles a les seves preocupacions, necessitats i suggeriments de canvi i millora que s'han plantejat de manera literal en l'apartat anterior.

1. LA CREACIÓ DE LA COMISSIÓ GENERAL DE GÈNERE

En el context anglosaxó (Bloom, Owen i Covington, 2003; Corston, 2017) quan pensen en la integració de la perspectiva de gènere ho fan pensant des de seguretat de tenir la garantia en que hi haurà algú que pensarà i vetllarà per tal que es trobi representada de forma transversal en tots els àmbits de l'execució penal femenina. Així doncs, en la mateixa línia, es proposa la creació d'una **Comissió de gènere**, inspirada en la figura que ja existeix en el nostre sistema, el referent de gènere i que dependrà de l'observatori per la igualtat del departament de justícia, a qui correspondria el seu nomenament.

L'objectiu principal d'aquesta comissió seria la de vetllar per què les instal·lacions, les pràctiques, les polítiques, els programes i els serveis comptin amb perspectiva de gènere amb l'objectiu de millorar la situació de les dones encarcerades. Caldrà garantir i fomentar la formació dels professionals en perspectiva de gènere, apropant-los a la comprensió de la realitat de les vides de les dones i això de fer front a les seves necessitats. Aquesta comissió integrarà les funcions ja establertes per a la figura dels referents de gènere ¹⁹. Si bé existeix la figura de responsable de projectes de gènere que depèn de la Secretaria de Mesures penals Reinserció i Atenció a la Víctima, el que aquí es proposa és la creació d'un nou òrgan integrat per una diversitat de professionals interdisciplinaris que creïn, coordinin, gestionin i promoguin la perspectiva de gènere en la pràctica professional, projectes, iniciatives i programes.

En definitiva basarà el seu **funcionament** en l'anomenada "**gender responsive approach**" que tindrà caràcter multidimensional i farà front de manera transversal amb les seva diversitat de propostes a aspectes socials de les dones

¹⁹ https://igualtat.gencat.cat/web/.content/Ambits/LGBTI/Servei_Atencio_Integral/guia-referents-genere-1.pdf

(pobresa, raça, classe, desigualtats i discriminacions); factors culturals; intervencions terapèutiques i factors personals (abús, violència, relacions familiars, drogues, salut mental).

Els **principis** que guiaran les seves actuacions i en base als quals establiran les seves estratègies són 6, d'acord a la literatura (Bloom, Owen, Covington, 2003):

1. *Treballar amb consciència de gènere*: el gènere fa la diferència.
2. *Crear un ambient* basat en la seguretat, el respecte i la dignitat
3. *Promoure les relacions* com a eix principal: el desenvolupament de polítiques, pràctiques i programes promouran les relacions i connexions saludables amb els nens, família i la comunitat, així com el vincle amb els professionals; es fomentaran les relacions de suport entre internes i es crearan xarxes de suport entre iguals a la comunitat.
4. *Garantir que els serveis i la supervisió* seran integrats, culturalment adaptats i sensibles a les necessitats individuals. Es posarà èmfasi en la intervenció i tractament de la drogodependència, la salut mental i la victimització.
5. *Millorar l'estatus socioeconòmic de les dones*, proveint les dones d'oportunitats per a millorar les seves condicions econòmiques mitjançant l'oferiment de formació , serveis i recursos socials, de tractament, d'habitatge i laborals.
6. *Orientar la reinserció a la Comunitat*: promoure un sistema de supervisió a la comunitat i serveis col·laboratius i compromesos amb la reinserció. Crear i treballar amb els plans individuals de suport comunitari.

Els **membres** d'aquesta comissió serien professionals de l'àmbit social que no tinguin altres funcions als centres. Es tractaria d'un equip de nova creació format per les figures dels referents de gènere i professionals de diverses disciplines: l'educació, la criminologia, la pedagogia, la psicologia, el dret i el treball social.

Aquesta comissió general comptaria amb una **comissió interna** a cada centre- el que equivaldria als actuals consells d'igualtat-, però que també estaria present en altres àmbits com a la comunitat en l'àmbit provincial (i en la mesura del possible local) que dependrien de l'observatori de la igualtat del departament de justícia, Drets i memòria i seria coneixedora de les polítiques públiques en matèria de gènere. La comissió general es reunirà periòdicament amb les comissions internes dels centres i comunitàries hauria d'elaborar un únic informe anual a l'observatori que presentaria a la secretaria general on es plasmin els avenços en perspectiva de gènere d'aquell any per centre.

2. CANVIS EN L'ARQUITECTURA PENITENCIARIA

Tant la literatura com les narratives de les internes i professionals que han participat en aquest estudi han posat de manifest la necessitat de replantejar arquitectònicament les instal·lacions en què les dones catalanes compleixen les seves condemnes. La redistribució i replantejament dels espais és imprescindible, la qüestió és quin és el model cap a on es vol dirigir l'execució penal femenina.

D'acord a la política penitenciària d'alguns països europeus com Anglaterra i Gal·les (The Corston Report, 2007 i 2017), la proposta sobre la taula passaria per reemplaçar les presons de dones i sobretot els mòduls de dones en presons d'homes ((Bloom, Owen i Covington, 2003; Corston, 2007 i 2017) per la creació de centres de custòdia petits, multifuncionals, adequats a la gender responsive approach i geogràficament dispersos.

2.1 Centres Residencials Petits

Seguint el model de la política anglesa, caldria apostar per la creació de centres de custòdia petits, multifuncionals, adequats a la gender responsive approach i geogràficament dispersos. Serien centres inspirats en els centres oberts de què ja es disposa en el nostre context, però fer-ho generalitzable a tots els graus de compliment. En aquest sentit la classificació de les internes les portaria a estar ubicades a un centre residencial o a un altre. Això reduirà una gran part dels conflictes generats per la convivència entre internes de característiques i necessitats molt diverses. Si bé l'Informe d'Instituciones penitenciàries (2021)

mostra que les dones no valoren molt positiva les activitats i programes que tenen accés en centres petit, això no significa que hagi d'impedir apostar per la creació d'aquests centres, sinó estudiar amb més atenció el tipus de programes i activitats que s'ofereixin i la seva adequació amb les necessitats específiques del grup de dones, que per similitud de perfil i necessitats, compleixen la condemna en aquests centres.

2.2 Centre penitenciari de dones de Catalunya

La creació de la presó de dones s'ha trobat en la majoria dels discursos de les persones participants en el nostre estudi. De les narratives se'n deriva una idealització d'aquest nou edifici, s'ajunten desitjos i expectatives de canvi i millora, d'adequació de necessitats, de millora de condicions de vida i laborals.

El model de presó única presenta com a avantatge la creació d'un macro espai amb multi espais diversos i adequats a la multitud de diversitats de les dones internes, a la possibilitat de pensar i oferir una gran quantitat de programes i activitats diversos. No obstant, si es posa el filtre de la perspectiva de gènere i les necessitats de les internes, es pot incórrer de nou a tenir poques internes participant d'un programa o d'una determinada activitat perquè probablement estarà dissenyada per a un perfil concret.

Les necessitats formatives, d'intervenció i d'activitat lúdic socials seguiran regint-se per les característiques de les dones i en part de la seva classificació. Així doncs, és possible apostar per la creació d'aquest macro-centre, no massa recomanat per la literatura a nivell comparat, o es pot orientar la política penitenciària a la creació de centres petits orientats i adequats al perfil d'internes que hi compliran condemna

S'aposti per una opció arquitectònica o una altra caldria tenir en compte alhora de dissenyar els espais els següents aspectes arquitectònics en les infraestructures i instal·lacions:

a) Redistribuir els espais.

La redistribució dels espais es presenta com una necessitat que en primer lloc pretén garantir la classificació de les internes. El disseny i la planificació arquitectònica ha de poder fer front a les necessitats de les internes i garantir l'exercici dels seus drets, com el dret a estar classificades en el règim interior igual que ho estan els homes. Així aquesta separació s'hauria de fer d'acord:

1. *La situació penitenciària, tenint en compte la situació de penada o preventiva.*
2. *La història penitenciària prèvia:* seria òptim separar les delinqüents primàries de les reincidents.
3. *L'edat:* separar joves d'adultes.
4. *Les necessitats de tractament:* tenint en compte si existeixen patologies, toxicomania o discapacitats.
5. *Circumstàncies del delictes* particulars.
6. *Circumstàncies personals* específiques que puguin afectar a la convivència o a les seves vulnerabilitats particulars.

b) Garantir i millorar les condicions de neteja i higiene. En aquest sentit tant els espais individuals com compartits han de comptar amb una neteja professional que mentoritzen a les internes, així proposaria la formació d'equips de neteja rotatoris entre totes les internes, que a més de generar hàbits de treball col·laboratiu i bones pràctiques, col·laboren a promoure i preservar una vida ordenada i neta a presó.

Respecte de la higiene, millorar el pack sanitari que se'ls facilita a les internes de paper de vàter, compreses i altres ítems d'higiene personal. Si bé la Instrucció 1/2018 sobre lots higiènics preveu una dotació de lots que es reposa cada dos mesos i que és possible lliurar articles de forma extraordinària abans d'aquest període de reposició ordinari, les participants en aquesta recerca consideren que caldria incloure més quantitat i diversitat d'articles. El lot complet compta amb 12rotlles de paper higiènic, 1 gel-xampú – reclamen varietat i mascareta pel cabell-, 1 dentífric, 1 desodorant, 1 raspall de dents, 3 preservatius masculins.

Un paquet de compreses és complementari, quan és una necessitat de les dones mensual i que resulta insuficient disposar-ne només d'un paquet per dos mesos (caldría mínim un mensual).

- c) *Espai íntim:*** Una demanda reiterada ha estat la disposició de cel·les individuals o com a màxim a compartir entre dues interès amb lavabos i dutxes a l'interior.
- d) *Les barreres arquitectòniques:*** eliminació d'espais foscos i insegurs, apostar per espais més diàfans que fragmentats, mantenint únicament les barreres arquitectòniques que siguin imprescindibles. En aquest sentit dotar d'espais que facilitin l'entrada de llum natural en els espais interiors.
- e) *El departament de mares***²⁰: A part de totes les propostes específiques entorn a la maternitat que ja han elaborat el seu estudi Navarro et al (2022) a nivell arquitectònic, considero que els espais on hi viuen mares i menors han d'estar condicionats per tal que hi puguin viure infants i no sembli que estan en una presó. Dissenyar-ho tenint com a punt de referència un domicili de l'exterior seria ideal per a elles i les seves famílies.
- f) *Els espais de visita.*** Els espais de visita haurien de poder estar en un espai exterior al centre penitenciari dins les instal·lacions i que siguin el més semblant a una vivenda, amb espais que reproduïxin sales d'estar diàfans i acollidores, amb un jardí on hi pugui haver una zona infantil. Tot acostament a la similitud amb la vida a l'exterior produirà un menor impacte negatiu a les persones que venen de visita i facilitar que vulguin tornar, essent així un impacte positiu per a les dones empresonades.
- g) *Els espais exteriors:*** amb més vegetació, amb espais per a poder seure i compartir moments d'esbarjo (exemple: bancs, taules tipus pic-nic, fonts d'aigua) i amb zones d'ombra per als mesos de calor. Seria ideal reproduir

²⁰ Respecte de les propostes relatives a millorar l'exercici de la maternitat aquest estudi es remet a les propostes realitzades per Navarro et al (2022) en el seu informe del projecte de maternitat i presó. No obstant es farà menció dels aspectes més rellevants i es farà alguna aportació puntual.

la idea de parc o plaça exterior, evitant espais morts o insegurs per a no generar llocs adequats per "ajustes de cuentas" o "trapicheo".

h) Adaptar i reduir la seguretat personal: La literatura i les dades ja han posat de manifest que les dones no estan complint penes de presó per haver utilitzat la violència i, per tant, partint d'aquesta premissa no seria necessari fer ús d'una seguretat excessiva. En tot cas, caldria adaptar els dispositius de seguretat a les condicions i característiques de les dones.

3. TRACTAMENT, FORMACIÓ I OCUPACIÓ A PRESÓ

L'educació amb perspectiva de gènere ha de ser transversal en totes les activitats formatives, de tractament i d'ocupació en el sistema penitenciari.

3.1 La formació

La formació hauria d'incidir en dos àmbits, una formació bàsica i una formació ocupacional.

- **La formació bàsica** té a veure amb l'accés escolar i augmentarà les oportunitats personals i laborals de les internes. L'objectiu principal és suplir les carències.

En els marc d'aquesta formació bàsica és imprescindible **potenciar la digitalització en centres de dones**. En aquest sentit seria important treballar les competències digitals bàsiques per a poder fer servir el Microsoft office i així poder redactar escrits o el seu currículum, cercar feina, poder sol·licitar prestacions de manera autònoma; demanar cites a salut o poder-se comunicar fàcilment amb els seus familiars. Cal doncs, prioritzar l'accés tecnològic a les dones, com per exemple, augmentant l'ús de les videoconferències.

- **Programes específics per a dones a presó** adequats a les seves necessitats i atenent al perfil de les dones a presó, és a dir, un cop més promovent la formació des de la perspectiva de gènere. En Aquest sentit ja existeixen una sèrie de programes que van en aquesta línia, la qüestió seria revisar-los, actualitzar-los i adequar-los a les necessitats de les dones en cada centre o mòdul. Així programes per a fomentar

l'autoestima i la capacitat de decisió o programes d'intervenció socioeducativa que reforcin l'autonomia per a aconseguir la igualtat en les seves relacions socioafectives.

- **Els programes de formació parental i els grups de responsabilitat parental.** En la mesura que hi ha moltes mares a presó complint condemna, tant les que tenen els fills al centre com les que els tenen a l'exterior, i que moltes presenten moltes necessitats sobre el coneixement de la criança, es planteja la necessitat d'oferir programes accessibles per a totes les mares a presó per a aprendre i millorar la criança dels seus fills i filles. Aquests programes es poden proposar des de les figures dels referents parentals que ja existeixen als centres.
- **La formació laboral,** ha estat un aspecte que ha sortit de forma reiterada en els resultats de la recerca com a un aspecte a millorar. La capacitació laboral ha de tenir perspectiva de gènere, ha d'evitar estereotips i alhora ha de permetre accedir al mercat laboral. Així per exemple es planteja evitar promoure aquelles feines vinculades a l'àmbit domèstic, com la cuina o la bugaderia. Cal dir que aquest aspecte ha generat alguna controvèrsia en els resultats, doncs hi ha algun professional que ha posat de manifest que no és la tasca del sistema penitenciari canviar la societat i fer-la menys masculista- aquesta és una tasca dels polítics i de l'educació- i que cal ser pragmàtics: si a les dones se les contractarà en feines més feminitzades quan surtin, cal formar-les també per això. Sense perdre de vista el pragmatisme al que es fa referència, és cert que hauria de ser possible cercar un equilibri entre evitar feines estereotipades i ser pràctics: a aquest comentari se li pot tractar de donar resposta intentant promoure altres tipus de feines que no estiguin necessàriament feminitzades, però que puguin tenir oportunitats d'inserció.

3.2 El treball a presó

Respecte del treball a presó és necessari detectar, analitzar i corregir estereotips de gènere relacionats amb alguns llocs de treball per tal de no mantenir-se en la perpetuació de discriminacions i per tant promoure una oferta i incorporació en

l'àmbit laboral de caire igualitari, tal i com es reclama per part de les participants en aquesta recerca i s'ha posat de manifest en la literatura (Torres, 2022). Els treballs oferts ha presó han de ser per a les internes percebuts com a útils i han de poder aprendre dels mateixos, evitant així el treball repetitiu, monòton, que no aporta qualificació i poc adequat a les necessitats del mercat laboral.

La motivació per a treballar cal potenciar-la doncs tenint en compte els aspectes mencionats, especialment promovent feines que tinguin demanda i sortida al mercat laboral. Tenir en compte la formació laboral i educativa prèvia també són elements que augmenten la percepció d'utilitat del treball i la satisfacció personal, tal i com ha plasmat la literatura en l'àmbit de les mesures penals alternatives (Contreras, 2009 i Vasislescu, 2019).

Cal fer una cerca i crear **catàleg actualitzat** per part dels inseridors laborals de l'administració penitenciària sobre els **llocs de treball més demandats** per part del mercat laboral **en funció de la formació** necessària, observant en particular en quins sectors és més fàcil inserir als perfils de dones que hi ha a presó. A partir de les necessitats del mercat laboral cal plantejar la oferta laboral i la formació ocupacional.

4. ATENCIÓ A LA SALUT

Quan es fa referència a l'atenció a la salut des dels centres penitenciaris, es pretén donar resposta a diversos aspectes que tant els resultats com la literatura han destacat. Començant per l'atenció mèdica, passant per qüestions de nutrició, fins a aspectes relacionades amb els tractaments i l'abordatge de la salut mental, la drogodependència i l'abordatge i prevenció de situacions de suïcidi i autolesió.

Les dones empresonades tenen un nivell de pressió emocional molt elevat com a conseqüència de la forta estigmatització de la delinqüència femenina a nivell social. Les dones tenen un alt sentiment de culpa per haver fe fallida en el compliment del seu rol de cuidadores i acostumen a patir rebuig per les seves parelles o familiars. A tot això cal afegir les característiques i necessitats individuals de cadascuna de les dones internes, des de problemes previs de

salut mental , que acostumen a intensificar-se a la presó, com aspectes relatius al consum de tòxics. Per això considerem que caldria:

- Millorar, dotar i promoure el **model ambulatori assistencial** en detriment de l'ús de la hospitalització.
- Dotar de **més professionals** de medicina interna, ginecologia, psicologia i psiquiatria.
- Millorar l'accés a la hospitalització quan sigui necessari
- Augmentar els programes de tractament: és imprescindible que abordin i que hi hagi una oferta relativament àmplia en l'àmbit de la **salut mental** i de l'abordatge de la **drogodependència**, com a dos grans eixos transversals que afecten a un percentatge molt elevat de les dones a presó.
- En particular suggeriríem la incorporació dels **professionals de la psicologia terapèutica** per a la intervenció de les necessitats psicològiques i que treballin en coordinació amb els psiquiatres dels centres. L'acompanyament de la salut mental pot reduir el risc auto lític i de suïcidis.
- Seria interessant incloure al **PIT (programa individual de tractament)** la idea de ser un programa per donar també acompanyament i suport pràctic i emocional individual, tractant així de reduir l'estigmatització i la culpabilització del fet d'estar a la presó. És imprescindible intervenir amb les factors de risc i necessitats criminògens, més enllà d'abordar les problemàtiques particulars i determinades necessitats criminògenes amb programes de tractament. Així mateix, un aspecte molt important que cal donar-hi especial atenció i dedicació és com fer front a les necessitats victimològiques que aquestes dones puguin presentar. Seria convenient crear un programa integral dirigit a abordar l'impacte de la vitcitmització de les dones que compleixen condemna.

5. L'ATENCIÓ I CURA DELS PROFESSIONALS

Dels resultats d'aquesta recerca es deriven alguns aspectes que els professionals que treballen als centres penitenciaris, tant de tractament com de règim interior troben a faltar per part de l'administració. En aquest sentit es voldria proposar una millor atenció i escolta a les iniciatives, necessitats i coordinació entre l'administració i els professionals.

En concret des d'aquest estudi es voldria proposar, d'una banda, donar resposta a la necessitat de **suport emocional** per part de professionals terapeutes.

D'altra banda, des d'aquesta recerca es vol promoure el disseny d'un programa formatiu. Consistiria en la **formació professionals** de l'execució penal en gènere tant dels operadors jurídics com dels funcionaris d'execució penal. Cal que aquesta formació ofereixi informació basada en la *gender responsive approach* i que expliqui als professionals les circumstàncies i necessitats que tendeixen a presentar de forma majoritària les dones a presó; sobre les circumstàncies en què les dones delinqueixen; sobre la molt habitual presència d'una història de victimització prèvia; sobre les dificultats que suposa ingressar a presó, versus la possibilitat de complir a la comunitat (i explicar les diferents fórmules: des de tercers graus amb règims de vida; a mesures penals alternatives, incloent les suspensions de condemnes per a cura de fills). Cal fomentar la intervenció basada en el suport en detriment de la basada en el control i el càstig. En definitiva es necessita promoure una formació integral en perspectiva de gènere que capaciti al personal jurídic i al personal de tractament per a fer una intervenció i acompanyament adequat a les necessitats i perfil de les penades.

6. RELACIONS A L'INTERIOR: La creació dels serveis de justícia restaurativa i resolució de conflictes.

Ens trobem en una situació en què les dones a presó necessiten d'un règim disciplinari basat en alternatives. Així doncs es requereix de l'adequació del règim disciplinari a la realitat dels conflictes i a les necessitats dels mateixos: reduir l'autoritarisme i el punitivisme excessiu com a mesures resolutives dels problemes generats fruits de la convivència. Aquest punitivisme es reflecteix en l'ús més recurrent de l'anomenat mòdul especial, ús que de disposar d'un centre

especial per a dones no es recorreria amb tant freqüència i consegüentment tindria un impacte inferior en la negativa a l'obtenció de permisos, la classificació en tercer grau o l'obtenció de beneficis penitenciaris.

Així, més enllà de la proposta ja desenvolupada respecte dels canvis arquitectònics i el seu impacte positiu en la classificació del règim interior, en el context disciplinari es considera que caldria canviar la tendència de l'aplicació del règim de disciplina en els centres per tal de promoure una forma alternativa a la resolució dels problemes de convivència i conflictes a la presó.

En aquest sentit es proposa la creació d'uns **serveis específics de justícia restaurativa i resolució de conflictes** a cada centre penitenciar i residencial amb l'aplicació d'un programa genèric comú i liderat i coordinat per professionals de la resolució de conflictes, la mediació i de la facilitació i executat a la pràctica per internes formades en resolució de conflictes.²¹

Els objectius de la JR i en particular de la mediació en el context penitenciar respon a tres grans eixos d'actuació. En primer lloc, compleix amb objectius de tractament penitenciar, en la mesura que promou l'assumpció de responsabilitats, l'aprenentatge de conductes destinades al reconeixement del conflicte; l'aprenentatge d'habilitats comunicatives o de tècniques d'escolta. Així mateix promou l'adopció de decisions personals i autònomes en la resolució del conflicte. En segon lloc, té l'objectiu de promoure la convivència penitenciària, en la mesura que es persegueix la disminució de la reincidència en les infraccions; es volen reduir les intervencions administratives i judicials; pretén complir amb finalitats preventives de nous conflictes. Per últim, té com a objectiu beneficiar a les persones internes en diversos àmbits: pretén reduir l'ansietat, la por i la tensió emocional; vol augmentar la percepció del control personal; disminuir l'impacte negatiu que té l'aplicació del règim disciplinari i es percep com a una acció positiva el fet que les internes puguin participar en un procés restauratiu, per part de l'administració (Ríos et al., 2006; Lozano, 2009).

²¹ Per més informació de les diferents experiències a nivell penitenciar de justícia restaurativa i formes de poder-ho aplicar veure Martín, A (2021) *Justicia restaurativa y mediación en el contexto penitenciario. una aproximación desde la perspectiva de los profesionales*. Trabajo final de grado: Universitat Autònoma de Barcelona

En tot cas seria imprescindible buscar l'encaix del programa restauratiu amb el règim disciplinari per tal que es puguin fer prevaldre els acords als quals s'arriba i evitar la sanció. S'hauria de poder aplicar com a primera alternativa a la sanció: primer resoldre pacíficament; i en cas de no poder resoldre el conflicte, llavors aplicar el règim disciplinari, podent aplicar-se també la JR com a complementaria a la sanció disciplinaria.

7. LES RELACIONS AMB L'EXTERIOR

Fer efectiu el suport de l'administració. L'administració podria contribuir a la millora de les relacions que tenen les dones internes amb l'exterior de moltes maneres. A més de promoure la implicació en activitats de la comunitat i família a l'interior dels centres, també permetre la participació de les internes amb la seva comunitat.

Promoure el suport familiar. Un aspecte per a potenciar el suport familiar es pot canalitzar a través de les **visites** a les dones, i que consistiria en oferir finançament a les famílies per promoure el contacte i mantenir el vincle : els desplaçaments i l'allotjament en cas de ser necessari perquè visquin molt lluny del centre penitenciari.

Així mateix, seria interessant organitzar **activitats des de la creació dels grups de suport i responsabilitat parental** on es plantegin activitats entre pares i mares, treballant així aspectes conjunts de criança i amb els fills i filles per tal d'enfortir els vincles afectius, mitjançant la realització d'activitats guiades i dirigides per professionals de l'educació. Cal promoure i reforçar l'acompanyament de les famílies per part de l'administració.

A part de les visites presencials seria molt important promoure i augmentar l'ús de les **videoconferències** i les formes de comunicació entre les internes i les seves família. Aquesta mesura té un baix cost econòmic , estructural, evita desplaçaments i permet augmentar la xarxa de contacte de les internes, de manera que poden estar en contacte amb més familiars, amb aquelles persones importants però que tenen dificultats per a desplaçar-se; amb amistats i amb professionals de l'exterior com terapeutes i activitats de formació exterior.

Posar a disposició de les internes dispositius (ex: taqueta o pc) de forma controlada per exemple com un incentiu de bon comportament a les seves cel·les reduiria la circulació de telèfons il·legals, promouria la intimitat de les seves comunicacions, permetria desenvolupar competències tecnològiques, rebre assistència de rehabilitació, potenciaria la seva responsabilitat vers una determinada tasca; i permetria millorar la relació i la fluïdesa de la mateixa amb les persones de l'exterior; es promou l'autogestió en definitiva també es promouria la transparència en els processos de sol·licitud i resposta de qüestions doncs el centre penitenciari, que es podria fer mitjançant una plataforma digital del propi centre. Aquesta iniciativa es va implementar a UK amb la ubicació de telèfons a les cel·les i va tenir un impacte molt positiu en els aspectes que s'han comentat més amunt.

Vetllar pel suport comunitari. Cal promoure la participació de la comunitat i de la societat per promoure i fomentar la inserció i reintegració social. Això es pot aconseguir mitjançant la participació d'entitats del tercer sector, les comunitats de les dones i les entitats de barri o de caràcter popular, vinculant la seva participació a un calendari de festivitats per exemple: festes populars i tradicionals que tinguin a veure amb les dones que estan complint condemna.

Promoure iniciatives de suport entre iguals, com per exemple: La creació d'una companyia de teatre per part d'ex-preses que treballa dins i fora amb dones que han passat pel sistema de justícia penal.

<https://www.cleanbreak.org.uk/>

"Clean Break Theatre Company was founded in 1979 by two women who met in prison and believed in the power of theatre to transform lives. Our existence is based on the injustice women face in a criminal justice system built for men, by men. The drivers for women's offending are tightly linked with mental health, addiction, trauma, domestic and sexual violence. Too often women struggle to access support and find themselves punished by a system that does not understand or meet their needs, and frequently exacerbates them".

8. LA TRANSICIÓ A LA VIDA EN LLIBERTAT: dels permisos i sortides a la semi llibertat i la LC

Aconseguir **permisos i organitzar sortides programades** ha de ser més senzill i per tant cal d'una banda, reduir la burocràcia i de l'altre apostar per a la creació d'un pla estratègic coordinat per la comissió de gènere per vincular la xarxa dels centres amb la comunitat.

És important aplicar el sistema progressiu que s'ha dissenyat per a complir amb el manament constitucional del 25.2 basat en la reinserció i reintegració social. Així doncs, cal evitar que les dones surtin en llibertat definitiva en segon grau i sense haver gaudit de permisos ni sortides o que no hagin passat ni pel tercer grau ni per la llibertat condicional. Passar pel sistema progressiu redueix la probabilitat de reincidir.

Pel que fa als règims de semi llibertat, caldria fer una aposta total per classificar inicialment coma norma general en **tercer grau**, promovent les seccions obertes, les unitats dependents i aplicant el règim de vida sempre que sigui possible: les penes curtes de presó i la delinqüència primària hauria de tenir-ne un accés automàtic. Cal recordar que la majoria de les dones internes no cometes delictes violents ni que signifiquin una amenaça real per a la societat (Bloom, Owen i Covington, 2003; Corston, 2007 i 2017). Tot això permetria evitar els efectes negatius que té l'empresonament.

Així mateix, en la mateixa línia, seria necessari aplicar la **llibertat condicional** i sempre que sigui possible avançar-la, basant-se amb la idea de cura de familiars a càrrec, en nom del bon exercici de la maternitat en llibertat i en un bon exercici de la criança dels fills i per a poder cercar i mantenir la inserció laboral a la comunitat. En definitiva, cal dissenyar intervencions que tinguin en compte les situacions i responsabilitat de cura familiar així com tinguin en compte les seves vulnerabilitats: ex. Si ha aconseguit una feina, facilita-li al màxim des del sistema per tal que pugui mantenir-la i no estigui afectada per a qualsevol efecte estigmatitzant de la presó (ex: tornar a una determinada hora a un centre).

9. EN LA TRANSICIÓN CAP A LA VIDA COMUNITÀRIA: Els cercles reconnecta

Els Cercles reconnecta

Es tractaria de la creació de cercles de suport a la inserció inspirats en els ja existents cercles de suport i responsabilitat (COSA). Lluny de tenir res a veure amb la tipologia delictiva per la que es van crear, aquesta fórmula de re vinculació i acompanyament per a la transició cap a la vida en llibertat amb la comunitat es presenta com a adequada per a les dones a presó.

Aquest és un model d'intervenció en medi obert, **basat en la justícia restaurativa**, té com a objectiu proporcionar suport i supervisió per a la integració social i per prevenir la reincidència de les persones en règim obert i en llibertat condicional, però que en aquest cas també voldria preparar permisos i sortides programades. Tal i com indiquen els seus creadors, un dels elements més importants del programa és la participació de persones voluntàries que ofereixen un suport responsable a la dona i que compten amb la coordinació i l'assessorament constant d'un professional. D'aquesta manera s'integra la intervenció professionalitzada de les institucions amb la iniciativa comunitària, amb la finalitat d'acompanyar i supervisar les dones internes en el període previ a la llibertat definitiva, per facilitar-los la inserció i reintegració en la societat i evitar la reincidència (CEJFE,2021) .

Els Cercles reconnecta tindrien una configuració similar als COSA que estan configurats per un Cercle intern i un Cercle extern. El primer està format per una dona empresonada que s'anomena Membre central (MC) des del moment que accedeix a participar voluntàriament en el programa i estaria acompanyada per un grup de tres a sis voluntaris/àries que provenen de la comunitat formats en perspectiva de gènere i en reinserció. Les persones voluntàries es reunarien amb el MC de manera periòdica per donar-li suport emocional, modelar conductes pro socials o ajudar-lo davant de les seves necessitats pràctiques o quotidianes. Els voluntaris són un model pro social per a la dona. Sobretot també ajuden el MC a mantenir-se responsable mitjançant la posada en qüestió de les seves actituds, creences i comportaments antisocials. El Cercle extern, constituït per

professionals, assisteix les persones voluntàries per tal de prendre les mesures necessàries a fi de prevenir una nova reincidència per part del MC i per a garantir l'acompanyament i suport per a la vida pro social (CEJFE, 2021).

10. EN L'ACOMPANYAMENT POST PENITENCIARI: les mentories

Les Mentories per a dones

La creació de les mentories, segueix amb la mateixa filosofia que la proposta dels cercles reconnecta, però ja té una orientació més individualitzada en quant a la persona de suport externa. La seva creació es justificaria en la literatura que ha demostrat que els programes de suport a la reinserció que involucren a organitzacions voluntàries i que inclouen un rol de mentoratge, proveint de suport instrumental i emocional, són més efectius que els programes que no proveeixen d'aquests mentors (Lewis et al., 2007; Farley i McClanahan, 2007).

Així les mentories per a dones partiria de la elaboració d'un pla de reintegració per a les dones que surten de presó, fent especial atenció a les que surten sense transició. En aquest acompanyament caldria la implicació de les entitats del tercer sector, de professionals de l'àmbit social i de voluntaris per a millorar que conjuntament contribuïrien a millorar les perspectives de reinserció de les persones que surten de presó sense acompanyament. Aquesta iniciativa està basada en el projecte de recerca "*De la presó a la comunitat*", desenvolupat amb el suport del Programa RecerCaixa 2014 i realitzat entre els anys 2015 i 2017 (Cid i Pueyo, 2019). Així el mentoratge es realitzaria per part d'una persona voluntària, que estaria guiada i recolzada per una entitat del tercer sector i per un professional de l'àmbit social vinculat a aquesta entitat que treballaria en coordinació amb els centres penitenciaris i la comissió general de gènere, per tal d'incloure la perspectiva de gènere en la mentoria.

El mentor o mentora començaria a tenir contacte abans de la llibertat definitiva de la dona i donaria un suport emocional i instrumental a les dones. Així, disposaria d'una guia de recursos per a la reinserció per a poder orientar a la dona en el seu procés d'inserció (per exemple com la Guia de recursos per a la reinserció :

https://ddd.uab.cat/pub/worpaper/2017/183005/GUIA_DE_RECURSOS_20.07.2017_cc.pdf).

Els centres per a dones

Inspirats en iniciatives anglosaxones (els womens centres o els On-stop shop- (Hedderman i Gunsby, 2013; Corston, 2007, 2017) es proposa crear centres d'àmbit local per a dones que han delinquit amb la idea de poder oferir un suport multiagència d'acompanyament i suport per afavorir la reintegració social a la comunitat. L'objectiu serà promoure una vida normalitzada atenent a aquelles necessitats que un cop finalitzada la condemna segueixen sent aspectes a treballar per a poder-les mantenir al marge de l'activitat delictiva. Aquests centres tindrien diversos formats, i seria en funció de les necessitats de les dones que es dirigiria a uns o altres. Així doncs, podrien ser: residencials, ambulatoris, amb règim de centre de dia.

Aquests centres estarien orientats a les dones que ja disposen de la llibertat definitiva, en la mesura que les dones en semi llibertat haurien de poder accedir a centres oberts o unitats dependents. En tot cas, sempre que se'n fes una valoració i avaluació per part dels professionals una dona encara complint condemna podria fer-ne ús.

Des d'aquests centres per a dones caldria que hi hagués una coordinació amb els serveis socials per donar assistència, suport i acompanyament en diversos àmbits:

- Suport en l'àmbit: psicològic - emocional, el mèdic i el legal.
- Acompanyament en la cerca d'habitatge i tractament de les addicions
- Atenció als processos de victimització prèvia o altres problemes vinculats a la prostitució o al tràfic de persones
- Assistència en la criança, oferint programes de criança a la comunitat.
- Dotar de recursos a la comunitat

11. LA PRESÓ COM A ÚLTIM RECURS REAL

El sistema de justícia penal hauria de tenir en compte i reconèixer el baix risc que suposen els delictes que les dones comenten per la seguretat pública i per tant caldria imposar sancions i planificar intervencions que prenguin en consideració les seves necessitats criminògens i factors que les porten a delinquir, moltes vegades guiades per una economia marginal, problemes de consums de tòxics i de salut mental, traumes derivats d'episodis i històries de victimització prèvia. A més caldria tenir en compte les relacions i els seus rols a la comunitat, a la família i molt especialment el rol de cuidadores que exerceixen amb els seus fills i filles.

La presó es presenta com un espai hostil i que dificulta poder seguir acomplint aquest rol, així com en moltes ocasions té un impacte devastador per a les penades.

Així doncs, des de la literatura i d'algunes de les narratives de les participants en aquesta recerca també cal replantejar l'ús automàtic de la presó en la seva versió més clàssica de tancament institucional, apostant quan només sigui possible fer ús de la presó per règims oberts i de llibertat condicional; i en la mesura del possible fer complir les penes a la comunitat interposant Mesures penals alternatives i altres mesures (conseqüències jurídic-penals substitutives de la presó) que representa la institució de la suspensió de la pena de presó. Per últim, caldria apostar per l'ús de la justícia restaurativa com una fórmula de resolució del conflicte i reintegració social. En definitiva, apostem per defensar un model que adopti estratègies per disminuir l'ús de la presó i per tant per disminuir la població penitenciària femenina, amb l'objectiu d'acostar-se a les taxes d'empresonament europeu femenines que són bastant més baixes.

11.1 Evitar l'ús de la presó preventiva

La situació d'una dona en presó preventiva pot tenir un impacte molt superior que els dels homes en la mateixa situació (Torres, 2022). Així la literatura anglosaxona ja ha apostat per plantejar una opció alternativa per a reduir-ne el seu ús i fomentar la detecció de vulnerabilitats que poden afectar al primer contacte de les dones amb el sistema. Així es planteja oferir un recurs per a

l'espera de judici gestionat i coordinat pel tercer sector per tal d'abordar les necessitats detectades en la primera avaluació. A UK tenen el nom d'alternatives to custodial remand for women (ACRW) i són serveis que atenen des de la salut mental, deshabitació de tòxics, la Vivenda, s'atén a possibles casos de victimització, assessorament financer o l'abordatge d'altres problemàtiques. Es proposaria crear **un servei de dones en custòdia a la comunitat** similar en el nostre context. Aquest servei comptaria amb l'avantatge d'haver ja iniciat un engranatge d'abordatge de les necessitats de les dones que en cas de ser condemnades es podria fer un traspàs al centre on es decideixi que serà el lloc més adequat per a complir condemna d'acord a les seves necessitats individuals.

Una altra opció seria fer ús d'altres mesures cautelars que no impliquin l'ingrés a presó, com seria la **localització permanent** a domicili, justificada quan es tenen càrregues familiars, cura de fills o altres vincles amb la comunitat amb la feina, on en comptes d'aplicar una LP genèrica es podria optar pel **control electrònic**, mitjançant l'ús d'un dispositiu discret i no estigmatitzador de la dona que ha de complir amb la mesura cautelar. Aquesta mesura i el seu sistema de control permetria que les dones estrangeres sense arrelament evitessin ser ingressades preventivament a la presó.

En qualsevol cas, l'ús de la presó preventiva ha de ser excepcional i reservar-la a aquelles dones que tenen una opció real d'entrada en règim tancat, i que per exemple no serien candidates reals a una classificació inicial en tercer grau (que com ja hem defensat, hauria de ser la tendència general i pràctica habitual de classificació penitenciària).

11.2 Les mesures penals alternatives i la suspensió de la pena

Malgrat aquest informe no va adreçat al legislador o al poder judicial de forma directa, si que es considera oportú, necessari i alhora imprescindible per a defensar un model orientat a la reducció de l'ús de la presó i en conseqüència de la població penitenciària femenina, fer referència a l'aposta per a l'aplicació de les mesures penals alternatives (MPA).

Respecte de les **MPA**, en primer lloc cal garantir-ne el coneixement als operadors jurídics, que els jutges tinguin en compte la responsabilització, la història prèvia de victimització, la necessitat d'atenció a la salut mental; les responsabilitats familiars de les dones i per sobre de tot vetllar per minimitzar la dessocialització i la precarització de la dona. Aquestes MPA cal que tinguin perspectiva de gènere (Vasilescu, 2019), que garanteixin un aprenentatge i que no perpetuïn els estereotips de gènere, adaptant sempre l'execució penal a les circumstàncies particulars.

Així mateix, la institució de la **suspensió de la pena** amb condicions o substitutiva per a una altra MPA també és una opció vàlida i que pot respectar i fer front a les necessitats de les dones. Així per exemple, seria interessant poder condicionar la suspensió al compliment amb un programa de responsabilitat parental (com a programa formatiu) i a més complementar-ho amb un TBC que ajudaria a desenvolupar habilitats laborals i podria ajudar les dones a la inserció laboral.

11.3 La justícia restaurativa

La justícia restaurativa pot ser positiva com a forma d'intervenció amb les dones, des del programa que ja existeix de justícia restaurativa per a adults, introduint-hi perspectiva de gènere, especialment mitjançant la formació dels mediadors en gènere. Aquest tipus de programa ofereix la construcció del suport comunitari, implica treballar amb les relacions, la reparació i la comunitat, així com ofereix i promou la xarxa social i les relacions. Els resultats per a persones que han comès delictes són positius (Meléndez, 2015, 2018, 2020, 2021).

Pot aplicar-se en consonància amb altres tipus d'intervenció comunitària, com pot ser una MPA de TBC o la suspensió substitutiva idealment. Ara bé, també pot ser una bona forma de reconnectar amb la comunitat, mitjançant el diàleg i la reparació, fomentant així una reintegració social, en alguna altra fórmula de compliment, com pot ser des d'un tercer grau o una llibertat condicional.

Nota final

La necessitat d'una resposta integrada, visible, estratègica, proporcional, holística, centrada en la dona i integradora és imprescindible. Les propostes presentades en aquest estudi han volgut seguir aquesta idea on la dona és l'eix central en el seu pas per l'execució penal.

15. Referències bibliogràfiques

Almeda, E. (2002) *Corregir y castigar: El ayer y hoy de las cárceles de mujeres*. Barcelona: Ediciones Bellaterra.

Almeda, E., & Ballesteros-Pena, A. (2015) "Políticas de igualdad en las cárceles del siglo XXI. Avances, retrocesos y retos en la práctica del encarcelamiento femenino", *Praxis Sociológica*, 19, pp. 161-186.

Almeda, E. (2003), *Mujeres encarceladas*, Ariel.

Almeda, E. (2017), *Criminologías feministas, investigación y cárceles de mujeres*, Papers, Revista de Sociología, Vol. 102, Nr. 2, 151-181.

Almeda, E. y Bodelón, E. (2007), *Mujer y castigo: un enfoque socio-jurídico y de género*, Dykinson.

Aristizábal Becerra, L.A., & Cubells Serra J. (2017) "Delincuencia femenina y desistimiento: factores explicativos", *Universitas Psychologica*, 16 (4), pp. 1-14.

Ballesteros, A., Almeda, E. (2015) Políticas de igualdad en las cárceles del siglo XXI. Avances, retrocesos y retos en la práctica del encarcelamiento femenino. *Praxis Sociológica*, 19, 215-30.

Ballesteros-Pena, A. (2018) "Responsibilisation and female imprisonment in contemporary penal policy: 'Respect Modules' ('Módulos de Respeto') in Spain",

Barquín, J., Cano, M. A., & Calvo, M. (2019) "Treatment, reintegration, and quality of prison life: perception by inmates", *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 63(13), pp. 2291–2317.

Becerra J. (2013) "Las prisiones españolas vistas desde Europa. Un análisis comparado", *Revista de Derecho Penal y Criminología*, nº7, pp. 381-406.

Bloom, B., Owen, B. y Covington, S. (2003), *Gender-Responsive Strategies: Research, Practice, and Guiding Principles for Women Offenders*, National Institute of Corrections (NIC), Washington, DC.

Camps, J. (2017) *Los programas de intervención intensiva en las prisiones catalanas: drogodependencias y delincuencia violenta*. Evolución, momento actual y perspectivas de futuro. Generalitat de Catalunya. Departament de justícia.

Castillo, J. & Ruiz, M. (2010), "Mujeres extranjeras en prisiones españolas", *Revista Internacional de Sociología*, nº68, pp. 473-498.

Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada; Universitat de Barcelona; Secretaria de Mesures Penals, Reinserció i Atenció a les Víctimes i Fundació Salut i Comunitat. (2021). *Avaluació del projecte CerclesCat 4t informe*.

Cerezo, A. (2016) "Women in prison in Spain. The implementation of Bangkok Rules to the Spanish Prison Legislation", *European Journal on Criminal Policy and Research*, nº 22, pp. 133-151.

Cid, J. (1998) Dret a la reinserció social (consideracions a propòsit de la recent jurisprudència constitucional en matèria de permisos) a *Jutges per a la democràcia*, 32.

Cid, J. & Andrés-Pueyo, A. (2019). Investigaciones sobre mentoría como instrumento para la reinserción post-penitenciaria (manuscrit no publicat).

Cid, J. & Ibàñez, A. (2019) "Prisoner resettlement in Spain –Good practices for early-released prisoners and prisoners lost in transition that fully serve their

sentence” in F. Dünkel, I. Pruin, A. Storgaard, & J. Weber (Eds.), *Prisoner Resettlement in Europe*. Abingdon: Routledge, pp. 313-327.

Cid, J. De la Encarnación, E., Pedrosa, A., Ibáñez, A. (2019). *La família com a catalitzadora del procés de desistiment i reincidència*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Centre d’estudis jurídics i formació especialitzada. Àmbit d’execució penal.

Cid, J., & Martí, J. (2012) “Turning points and returning points: Understanding the role of family ties in the process of desistance”, *European Journal of Criminology*, 9(6), pp. 603–620.

Contreras, M.(2010), *Eficacia rehabilitadora de la pena de trabajos en beneficio de la comunidad. Evaluación del modelo de ejecución en la provincia de Barcelona*, Centre d’Estudis Jurídics i Formació Especialitzada, Àmbit social i criminològic.

Corston, B. (2007), A report by Baroness Jean Corston of a review of women with particular vulnerabilities in the criminal justice system, Home Office.

Corston, B. (2017), The Corston Report. 10 years on, Home Office

Covington, S., y Bloom, B. (2003), *Gendered Justice: Women in the Criminal Justice System*, Carolina Academic Press, 1-20.

Covington, S., y Bloom, B. (2006), *Gender-Responsive Treatment and Services in Correctional Settings*, Inside and Out: Women, Prison and Therapy, 9-33.

Cullen, F. (1994). Social Support as an organizing concept for criminology: presidential address to the Academy of Criminal Justice Sciences. *Justice Quarterly*, 11 (4) 527-559.

Cutiño, S. (2015) “Algunos datos sobre la realidad del tratamiento en las prisiones españolas”, *Revista Electrónica de Ciencia Penal y Criminología*, 17, pp.1-41.

De La Iglesia García, A., Piñeiro Jiménez, I.M., López Guerrero, R.M. i Otero Jiménez, Y. (2013). *Mares a la presó. La relació amb els fills de les dones empresonades*, CEJFE.

Dünkel, F., Kestermann, C., & Zolondek (2006) *International Study on Women's Imprisonment. Current situation, demand analysis and "best practice"*. Greifswald: University of Greifswald (Department of Criminology).

Estrada, F., Bäckman, O., & Nilsson, A. (2015). The Darker Side of Equality? The Declining Gender Gap in Crime: Historical Trends and an Enhanced Analysis of Staggered Birth Cohorts. *British Journal of Criminology*, 56(6), 1272-1290.

Farley, C.; McClanahan, W. (2007). *Ready4Work In brief. Updates on Outcomes; Reentry may be critical for states, cities*. P/PV In brief.

Gallego, M., Ríos, J., & Cabrera, P. (2010) *Andar 1 Km en línea recta. La cárcel del Siglo XXI que vive el preso*. Madrid: Universidad Pontificia de Comillas.

García de Cortázar, M. (ed) (2012) *Estudio sobre la discriminación en el ámbito penitenciario: extranjeras en las prisiones españolas*. Madrid.

García-España, E. (2012) "Las otras poblaciones presas: Mujeres y extranjeros", *Revista de Derecho penal y Criminología*, 7, pp. 407-422.

García-Vita, M.(2015). *Redes de apoyo y entornos sociofamiliares en mujeres reclusas: análisis de las relaciones con las drogas, el acompañamiento en prisión y los procesos hacia la reinserción social*. Granada: Tesis doctoral.

Giménez-Salinas et al. (2006) "L'opinió de les dones recluses a Catalunya sobre l'encarcerament", *Justidata*, 45, pp.1-16.

Giordano, P., Cernkovich, S., & Rudolph, J. (2002) "Gender, crime, and desistance: Toward a theory of cognitive transformation", *American Journal of Sociology*, 107(4), pp. 990–1064.

González, I. (2012) "La cárcel en España: mediciones y condiciones del encarcelamiento", *Revista de derecho penal y criminología*, 8, pp. 351-402.

Heidensohn, F. (2012), *The future of feminist criminology*, Crime, Media, Culture: An International Journal, Vol. 8, Nr. 2, 123-143.

Ibàñez, A. & Pedrosa, A. (2018). *El paper de les famílies en la reinserció de les persones que surten de la presó*. Generalitat de Catalunya. Barcelona: Centre d'estudis jurídics i formació especialitzada. Àmbit d'execució penal.

IGAREDA, N. (2006), *Mujeres, integración y prisión*, Boletín Criminológico, Instituto Andaluz Interuniversitario de Criminología, 86, 1-14.

Jefferson, G. (1984). On the organization of laughter in talk about troubles. En J. Maxwell Atkinson y John Heritage (Eds.), *Structures of Social Action: Studies in Conversation Analysis* (pp. 346-369). Cambridge: Cambridge University Press.

Jiménez-Bautista, F. (2016) "Percepciones de las mujeres en un espacio cerrado. Las prisiones en España", *Regions & Cohesion*, 6(2), pp. 59-84.

Jonson, C; Cullen, F (2015) "Prisoner reentry programs", *Crime and Justice. An annual Review of Research*, 44, pp. 517-568.

Juanatey, C. (2018) "Delincuencia y población penitenciaria femenina. Situación actual de las mujeres en prisión en España", *Revista electrónica de Ciencia Penal y Criminología*, pp. 1-32.

Lewis, S. et al (2007). "What works in resettlement? Findings from even Pathfinders for short-term prisoners in England and Wales". A: *Criminology and criminal justice*, 7(1): 33-53

Liebling, A. et al. (2019) " Are hope and possibility achievable in prison?", *Howard Journal of Crime and Justice*, 58(1), pp. 104-126.

Lozano, F. (2009). La mediación penitenciaria: Centro Penitenciario Madrid III (Valdemoro). *ReCrim*, 2009 (12), 206-214. Lozano, F. et al. (2012). Mediación penitenciaria: Centro Penitenciario de Valdemoro, Madrid III. Memoria 2011-2012. *ReCrim*, 2012, 10-28.

Malloch, M., y McIvor, G. (2012), *Women, Punishment and Social Justice: Human Rights and Penal Practices*, Routledge Frontiers of Criminal Justice.

- Mapelli, B., Herrera, M., & Sordi, B. (2013), "La exclusión de las excluidas. ¿Atiende el sistema penitenciario a las necesidades de género?: Una visión andaluza", *Estudios Penales y Criminológicos*, 33, pp. 59-95.
- Maqueda, M-. (2014), *Razones y sin razones para una Criminología Feminista*, Dykinson, Madrid.
- Martí, J., & Cid, J. (2015) "Encarcelamiento, lazos familiares y reincidencia: explorando los límites del familismo", *Revista Internacional de Sociología*, 71(1), pp.1-13.
- Martín, A (2021) *Justicia restaurativa y mediación en el contexto penitenciaria. una aproximación desde la perspectiva de los profesionales*. Trabajo final de grado: Universitat Autònoma de Barcelona
- McIvor G., Trotter C. & Sheenan R. (2009), "Women, resettlement and desistance", *Probation Journal*, Vol 56 (4), pp. 347-361.
- Meléndez, A. (2021). The challenge of a face-to-face meeting: when offenders meet their victims during mediation. *Revista de victimologia/Journal of Victimology*, 11, 67-94.
- Meléndez, A. (2020). The role of criminogenic needs and emotions in restorative justice: Offenders' experiences in victim-offender mediation *European Journal of Probation* 13, (1), 21-40.
- Meléndez, A.(2015). Restorative Justice and desistance. The impact of victim offender mediation on desistance from crime. Tesis Doctoral. pp. 1 - 345.
- Meléndez, A.(2018). El papel de la mediación penal en el proceso de cambio del infractor. *Revista Española de Investigación Criminológica*, 11 (16), 1-24 .
- Navarro C. (2018), *El encarcelamiento femenino. Especial consideración a las madres privadas de libertad*. Barcelona: Atelier.
- Navarro, C., Meléndez, A., Cubells, J. (2022). Incarcerated Women's experiences in Spain. In Masson, I., Booth, N.(Eds) *Handbook of Women in the Criminal Justice System*, Ed. Roudledge.

- Pedrosa, A (2019) “¿A quién dejamos atrás?”, *Revista Española de Investigación Criminológica*, 17, pp. 1-24.
- Pedrosa, A. (2018). ¿Discrimina el Código Penal español a las mujeres?. *Revista Española De Investigación Criminológica*, 16, 1–22.
- Pozo, F. et al., (2018) “Cara a cara con la cárcel. La visión de los presos sobre sus condiciones de custodia y resocialización en un centro penitenciario”, *Encrucijadas. Revista Crítica de Ciencias Sociales*, 16, pp. 1-24. *Punishment & Society*, 20(4), pp. 458–476.
- Redondo, S. & Pueyo, A. (2019). *Programa d'intervenció en drogodependències*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de justícia.
- Ríos, J. C., Pascual, E., y Bibiano, A. (2006). *La mediación penal y penitenciaria: experiencias de diálogo en el sistema penal para la reducción de la violencia y el sufrimiento humano*. Madrid: Editorial Colex.
- Ríos, J., & Cabrera, P. (1998) *Mil voces presas*. Madrid: Universidad Pontificia de Comillas.
- Roberts, J.y Watson, G. (2017) *Reducing the female admission to custody: exploring the options at sentencing*, *Criminology and Criminal Justice*, Vol. 17 (5), 546-567.
- Rodríguez-Menés, Larrauri, E., & Güerri, C. (2018) "Percepción de la calidad de vida en prisión. La importancia de una buena organización y un trato digno", *Revista Internacional de Sociología* 76 (2), pp. 1-20.
- Secretaría General de Instituciones Penitenciarias (2014) *The Spanish Prison System*. Madrid
- Secretaría de instituciones penitenciarias (2021). *La situación de la mujer privada de libertad en la Institución Penitenciaria*. Informe.

Torres, N. (2022). Dona i presó: balanç de les polítiques de gènere en l'àmbit de l'execució penal a Catalunya Revista d'Estudis Autonòmics i Federals, 36, 241-279.

Trotter, c. (2007), *Parole and Probation*, En Sheehan, Rosemary, McIvor, Gill y Trotter, Chris (Eds.), *What Works with Women Offenders*, Willan Publishing, Reino Unido.

Turbi, A. (2016). *Mujeres drogodependientes y medio penitenciario. Análisis del proceso de la recaída y variables influyentes en el mismo*. Valencia: Tesis doctoral. Vasilescu, C. (2019). *L'execució de mesures penals alternatives amb perspectiva de gènere: anàlisi i recull de bones pràctiques amb dones penades*. Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada. Generalitat de Catalunya.

Venezia Michalsen (2011), "Mothering as a Life Course Transition: Do women go straight for Their Children?", *Journal of Offender Rehabilitation*, 50:6, 2011, pp. 349-366.

Worrall, A. (2003), "*What works*" and community sentences for women offenders, *The Centre for Crime and Justice Studies*, 53, 40-41.

Yagüe, C. (2007) *Madres en prisión. Historia de las cárceles de mujeres a través de su vertiente maternal*. Granada: Comares.